

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI**

TÜRK TASAVVUF ŞİİRİNDE NAKŞÎ GELENEK

DOKTORA TEZİ

ÖMER FARUK YİĞİTEROL

BURSA – 2023

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI**

TÜRK TASAVVUF ŞİİRİNDE NAKŞÎ GELENEK

DOKTORA TEZİ

ÖMER FARUK YİĞİTEROL

**Danışman:
PROF. DR. BİLAL KEMİKLİ**

BURSA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları ana bilim dalı, Türk İslam Edebiyatı bilim dalında 711722003 numaralı Ömer Faruk YİĞİTEROL'un hazırladığı “Türk Tasavvuf Şiirinde Nakşî Gelenek” başlıklı doktora tezi ile ilgili savunma sınavı, 20/03/2023 günü 11:00 - 13:00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Süleyman EROĞLU
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan AKÇAY
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ali ÖZTÜRK
Trakya Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Olcay KOCATÜRK
Selçuk Üniversitesi

20/03/2023

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Türk Tasavvuf Şiirinde Nakşî Gelenek” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

20/03/2023

Adı Soyadı: Ömer Faruk YİĞİTEROL

Öğrenci No: 711722003

Ana Bilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Programı: Doktora

Tezin Türü:

Yüksek Lisans ☐

Doktora ☒

Sanatta Yeterlilik ☐

TÜRKÇE ÖZET

Yazar Adı Soyadı	Ömer Faruk YİĞİTEROL
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	Türk İslam Edebiyatı
Tezin Niteliği	Doktora
Mezuniyet Tarihi	20/03/2023
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

Türk Tasavvuf Şiirinde Nakşî Gelenek

Bu çalışma, Türk İslam Edebiyatı bilim dalında hazırlanmıştır. 247 sayfadan oluşan çalışma, giriş ve sonuç bölümleri haricinde 3 bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde, zümre edebiyatı tabirinden yola çıkılarak çalışmanın niteliğine dair hususlar verilmiştir. İlk bölümde, çalışma Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti öncelikli alanında hazırlandığı için bu alanla ilgili olduğu düşünülen tasavvuf, tarikat ve tekkelerden söz edilmiş; Nakşibendî tarikatına değinilmiş ve Nakşî tekkeleri sayesinde oluşan şiir muhitlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölüm, 180 Nakşî şair biyografisiyle birlikte, bir tezkire hüviyetine bürünmüştür. Yaklaşık 100 kadar temel biyografik kaynaktan elde edilen bilgilerle, kronolojik sıra gözetilerek şairlerin hayat hikâyeleri kısa ve öz bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümün içinde, Nakşibendiyye'ye intisabı şüpheli olan 3 şair için ayrı bir başlık açılmış ve burada şüphe sebebiyle birlikte şairlerin hayatlarından bahsedilmiştir. Ayrıca biyografilerden elde edilen verilerle, istatistiksel bir analiz ve meslek-memleket tablosu hazırlanmıştır. Üçüncü ve son bölüm olan Nakşî Şairlerin Şiirlerinde Nakşibendilik isimli kısımda, bu geleneğe has olduğu düşünülen 21 kavram tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu kavramlar tahlil edilirken 16, 17, 18, 19 ve 20. yüzyıldan birer divan seçilmiş ve bu divanlardan şiir örnekleri alınmıştır. Divanlar seçilirken şairlerin şeyhlik yapmış olmaları ve şiirdeki yetenekleri göz önünde bulundurulmuştur. Sonuç kısmında ise çalışmada tespit edilmiş sonuçlar maddeler hâlinde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Nakşibendiyye, Şiir, Zümre Edebiyatı.

ABSTRACT

Name & Surname	Ömer Faruk YİĞİTEROL
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Islamic History and Arts
Subfield	Turkish Islamic Literature
Degree Awarded	PhD
Date of Degree Awarded	20/03/2023
Supervisor	Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

Traditional of Naqshbandiyya in Turkish Sufism Poetry

This study was prepared in the field of Turkish-Islamic Literature. The study, which consists of 247 pages, consists of 3 parts, except for the introduction and conclusion parts. In the introductory part, the issues related to the qualification of the study are given based on the term coterie literature. In the first part, since the study was prepared in the priority field of Ottoman Institutions and Civilization, sufism, sects and lodges that are thought to be related to this field are mentioned. The Naqshbandi sect is mentioned and the poetic circles formed by the Naqshi lodges are mentioned. The second part, together with the biographies of 180 Naqshi poets, has taken on the identity of a “tezkiye”. With the information obtained from about 100 basic biographical sources, the life stories of the poets are discussed in a short and concise way by considering the chronological order. In this section, a title was opened for 3 poets whose affiliation with the Naqshbandiyya was doubtful, and the reason for doubt and the lives of the poets were mentioned here. In addition, a statistical analysis and job-home town table were prepared with the data obtained from the biographies. In the third and last chapter, Naqshbandiyya in the Poems of Naqshi Poets, 21 concepts that are thought to be unique to this tradition have been tried to be analyzed. While analyzing these concepts, one divan was chosen from each of the 16th, 17th, 18th, 19th and 20th centuries and poetry samples were taken from these divans. While choosing the divans, the poets' being sheikhs and their talents in poetry were taken into consideration. In the conclusion part, the results determined in the study are given as items.

Keywords: Sufism, Naqshbandiyya, Poem, Coterie Literature.

ÖN SÖZ

Günümüze dek tasavvuf edebiyatı sahasında yapılmış bilimsel araştırmaların birçoğunda, Abdülbaki Gölpınarlı'nın kendisi yahut büyük tesiri görülmektedir. Bu araştırmalarda da “zümre edebiyatı” kapsamında ağırlıklı olarak Bektaşî ve Mevlevî muhitlerinin çalışıldığı dikkat çekmektedir. Ancak Gölpınarlı'nın zümre edebiyatı kapsamında başlattığı ve bu konudaki araştırmaların temelini oluşturan eserleri; zaman zaman objektif bakıştan uzaklaşarak yazarın sübjektif dil evreniyle ve bir “müntesip” yahut “muhip” yaklaşımıyla kaleme aldığı metinler olarak gözükmektedir. Keza bu yaklaşım, birtakım anakronizmler de doğurarak Mevlânâ ve Yûnus Emre'yi “hümanist”; Fuzûlî'yi ise “Şii” yapmıştır.

Edebiyat araştırmalarında, alanın duayenlerinden biri olarak kabul edilen Gölpınarlı'nın perspektifinin uzun yıllar devam etmesi Kâdiriyye, Celvetiyye ve Nakşibendiyye gibi birçok mühim geleneğin göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Zümre edebiyatı denilince akla Bektaşîlik ve Mevlevîlik dışında üçüncü bir ekolün gelmemesi, bu çalışmanın ortaya çıkış sebeplerinin başlıcasıdır. Bu meyanda tez danışmanı Prof. Dr. Bilal Kemikli'yle istişareler yapılmış; şu ana dek zümre edebiyatı tabirinin dar bir çerçevede ele alındığı ve Nakşibendiyye'nin edebî yönü üzerine şümüllü bir çalışmanın yapılmadığı gözlemlenmiştir. Bu sebeple “Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Işığında Tasavvuf, Tekke, Tarikat ve Nakşibendiyye ile Nakşî Edebî Muhitleri”, “Nakşî Şairlerin Hayatları (15. yy – 20. yy)” ve “Kavramlar ve Tahlil: Nakşî Şairlerin Şiirlerinde Nakşibendilik” başlıklı üç ana bölümden müteşekkil “Türk Tasavvuf Şiirinde Nakşî Gelenek” isimli bu çalışma hazırlanmıştır. Bu çalışmayla, zümre edebiyatı tabirinin anlamını genişletmek ve Nakşibendiyye'nin edebiyata, kültüre ve medeniyete katkısını gösterebilmek amaçlanmıştır.

Çalışmanın isminde zikredilen “Türk, tasavvuf, şiir, Nakşî ve gelenek” kavramları, tezin muhteviyatına dair bilgi vermenin yanında aynı zamanda tezin sınırlarını da çizmiştir. Anadolu Türkçesi konuşulan topraklarla sınırlandırılan çalışmada, esasında sufi Türk şairler ve köken itibarıyla Türk olmasalar dahi Türk'ün gönül coğrafyasından kalkıp gelen mutasavvıf şairler ele alınmıştır. Bahsedilen sufilikten kasıt, elbette Nakşibendiyye geleneğidir. Çalışmada Nakşibendiyye'nin, şairleriyle, şiir muhitleriyle ve şairlerinin

tarikin müfredatına binaen şiirlerinde işledikleri müşterek kavramlarla kendi geleneklerini ve zümre edebiyatlarını nasıl inşa ettikleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Tez konusunun seçiminden tezin son okumasına kadar birçok konuda desteğini esirgemeyen ve hakkını ödeyemeyeceğim danışman hocam Prof. Dr. Bilal Kemikli başta olmak üzere; tez izleme komitesinde yer alıp her altı ayda bir değerli görüşleriyle bu çalışmanın daha sağlıklı bir şekilde hazırlanmasına vesilen olan hocalarım Prof. Dr. Süleyman Eroğlu ve Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan Akçay’a; tez savunma jürisinde yer alıp eleştirileriyle çalışmaya değer katan çok kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ali Öztürk ve Dr. Öğr. Üyesi Olcay Kocatürk’e; araştırma esnasında karşılaştığım müşkülleri âsân eden Prof. Dr. Mustafa Kara, Dr. Öğr. Üyesi İlhami Oruçoğlu, Dr. Öğr. Üyesi Serhat Gültaş ve Dr. M. Faruk Çakır hocalarıma; teknik birçok problemin giderilmesi için yardımlarını gördüğüm oda arkadaşım Araş. Gör. Tahir Ayas, kıymetli kardeşlerim Araş. Gör. Cihat Ekiz ile Ömer Faruk Kaygısız’a ve 100/2000 Doktora Projesi’yle bu çalışmaya destek olan YÖK’e teşekkürlerimi arz ediyorum.

Son olarak, saçlarıma aklar düşüren, iki göz yetmez deyip gözlerimi bozarak bilgisayara “dört gözle” bakmamı sağlayan bu çalışmanın arka planında yer alan; anneme, babama, kardeşlerime ve kıymetli eşim Halime Hanımefendi’ye en kalbî şükranlarımı sunuyorum.

Elbette her çalışmanın bazı eksiklikleri, kusurları ve yanlışları vardır. Bu itibarla “Bir eser, söyledikleri kadar söylemediklerinden de mesuldür.” şiarından hareketle, hem sehven söylediğim yanlışlar için hem de nedamet duyacağım, söylemeyi unuttuğum doğrular için her bir okuyucudan ayrı ayrı affımı talep ediyorum.

Ömer Faruk Yiğiterol

Nilüfer, 2023

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ.....	iii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI MÜESSESELERİ VE MEDENİYET TARİHİ IŞIĞINDA TASAVVUF, TEKKE, TARİKAT VE NAKŞİBENDİYYE İLE NAKŞÎ EDEBÎ MUHİTLERİ

Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Işığında Nakşibendiyye	6
1. Tasavvuf ve Tekke	6
1.1. Tasavvuf.....	6
1.2. Tekke	10
2. Tarikat ve Nakşibendiyye	12
3. Nakşibendiyye'nin Anadolu'ya Gelişi	18
4. Sosyal Müessese Olarak Tekkeler ve Nakşibendiyye'deki Edebî Muhitler	21
4.1. Ubeydullah Ahrâr'ın Muhiti	26
4.2. Ahmed-i Yekdest'in Muhiti	27
4.3. Mehmed Emîn Kerkükî'nin Muhiti	29
4.4. Hâlid-i Bağdadî'nin Muhiti	30

İKİNCİ BÖLÜM: NAKŞÎ ŞAİRLERİN HAYATLARI (15. YY – 20. YY)

1. Nakşibendiyye'ye İntisabı Kesin Olan Şairler	32
1.1. Abdullah İlâhî (ö. 896/1491)	33
1.2. İlâhî (ö. 922/1516)	35
1.3. Emîr Buhârî (ö. 922/1516)	36
1.4. Hızrî (ö. 923/1518)	37
1.5. Atâ (ö. 930/1523)	38
1.6. Sûzî (ö. 931/1524)	39
1.7. Lâmi'î Çelebi (ö. 938/1532)	40
1.8. Enverî (ö. 953/1546)	44

1.9.	Tâbî Çelebi (ö. 960/1553).....	44
1.10.	Sürûrî (ö. 969/1562).....	45
1.11.	Gubârî (ö. 974/1566).....	46
1.12.	Bahrî (ö. 974/1566).....	47
1.13.	Necmî (ö. 978/1570).....	48
1.14.	Ulûmî (ö. 983/1575).....	49
1.15.	Rızâyî (ö. 987/1579).....	49
1.16.	Vâlihî (ö. 994/1585).....	50
1.17.	Semâ'î (ö. 996/1586).....	50
1.18.	Nevâlî (ö. 1000/1591).....	51
1.19.	Münşî (ö. 1000/1592).....	51
1.20.	Fürûgî (ö. 16. yy).....	52
1.21.	Dâ'î (ö. 16. yy).....	53
1.22.	Gâfûrî Çelebi (ö. 16. yy).....	53
1.23.	İlhâmî Efendi (ö. 16. yy).....	54
1.24.	Ulvî (ö. 16. yy).....	54
1.25.	Zâîfî (ö. 16. yy).....	55
1.26.	Halîmî (ö. 1013/1604).....	55
1.27.	Celâl (ö. 1020/1611).....	56
1.28.	Nâdirî (ö. 1036/1626).....	56
1.29.	Fazlî (ö. 1046/1637).....	57
1.30.	Âcizî (ö. 1048/1639).....	58
1.31.	Hayâtî (ö. 1050/1640).....	58
1.32.	Bahâyî (ö. 1064/1654).....	59
1.33.	Resmî (ö. 1077/1666).....	60
1.34.	Saîdâ (ö. 1092/1681).....	60
1.35.	Lâgarî (ö. 1093/1682).....	61
1.36.	Feyzî (ö. 1102/1690).....	61
1.37.	Enverî (ö. 1106/1694).....	62
1.38.	Zülâlî (ö. 17. yy).....	62
1.39.	Resâ (ö. 1112/1700).....	63
1.40.	Rahmî (ö. 1127/1715).....	63
1.41.	Vak'î (ö. 1129/1716).....	64
1.42.	İlmî (ö. 1130/1718).....	64
1.43.	Feyzî (ö. 1136/1723).....	65
1.44.	Müfid (ö. 1139/1726).....	65

1.45.	Âgâh (ö. 1141/1729).....	66
1.46.	Şeyhî (ö. 1144/1731).....	67
1.47.	Es'ad (ö. 1144/1731).....	67
1.48.	Visâlî (ö. 1144/1731).....	68
1.49.	İshâk (ö. 1147/1734).....	69
1.50.	Merâmî (ö. 1156/1743).....	69
1.51.	Ahmed Kırımî (ö. 1156/1743).....	70
1.52.	Mehmed Emîn Tokadî (ö. 1158/1745).....	70
1.53.	Rızâ (ö. 1159/1746).....	72
1.54.	Yetîmî (ö. 1159/1746).....	73
1.55.	İsmet (ö. 1160/1747).....	74
1.56.	İbrâhîm-i Vâsık Billâh bin Yûsuf (ö. 1750 Sonrası).....	74
1.57.	Nazîmâ (ö. 1165/1751).....	75
1.58.	Hâlis (ö. 1165/1752).....	75
1.59.	Sâlih (ö. 1166/1753).....	76
1.60.	Sa'îd (ö. 1166/1753).....	76
1.61.	Bahtî (ö. 1167/1754).....	77
1.62.	Hâtem (ö. 1168/1755).....	77
1.63.	İzzî (ö. 1168/1755).....	78
1.64.	Râsim (ö. 1169/1756).....	79
1.65.	Şem'î (ö. 1171/1758).....	79
1.66.	Hasîb (ö. 1172/1759).....	80
1.67.	Vesîm (ö. 1173/1760).....	80
1.68.	Nidâî (ö. 1174/1760).....	81
1.69.	Tevfîk (ö. 1175/1761).....	81
1.70.	Âkîf (ö. 1175/1761).....	82
1.71.	Hâdimî (ö. 1176/1762).....	82
1.72.	Râtîb Ahmed Paşa (ö. 1175/1762).....	83
1.73.	Es'ad (ö. 1180/1766).....	84
1.74.	İzzet (ö. 1180/1766 Sonrası).....	84
1.75.	Hâkim (ö. 1184/1770).....	85
1.76.	Ali Efendi (ö. 1772 Sonrası).....	86
1.77.	Bâkî (ö. 1187/1773).....	86
1.78.	Kösec Ahmed (ö. 1191/1777).....	87
1.79.	Hakkî (ö. 1194/1780).....	88
1.80.	Nüzhet (ö. 1196/1781).....	89

1.81.	Beyzâde Mustafa Efendi (ö. 1200/1786)	90
1.82.	İsâm (ö. 1203/1788)	90
1.83.	Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (ö. 1202/1788)	91
1.84.	Atâullah (ö. 1204/1789)	92
1.85.	Nusret (ö. 1208/1794)	93
1.86.	Sâdık (ö. 1209/1794)	93
1.87.	Sıddîk (ö. 1208/1794)	94
1.88.	Râtib (ö. 1214/1799)	95
1.89.	Şeyhî (ö. 1214/1799)	95
1.90.	Sâlim (ö. 18. yy)	96
1.91.	Şeydâ (ö. 18. yy)	96
1.92.	Müfid (ö. 1217/1802)	97
1.93.	Nüzhet (ö. 1220/1806)	97
1.94.	Neş'et (ö. 1222/1807)	98
1.95.	Selâmî (ö. 1228/1813)	99
1.96.	Hâkî (1229/1814)	99
1.97.	Râşid (ö. 1231/1815)	100
1.98.	Vahyî (ö. 1233/1817)	100
1.99.	Şeyhî (ö. 1235/1819)	101
1.100.	Rüşdî (ö. 1236/1821)	102
1.101.	Behcet (ö. 1238/1822)	102
1.102.	Mûsâ (ö. 1239/1824)	103
1.103.	Avnî (ö. 1242/1826)	104
1.104.	Râgıb (ö. 1244/1828)	104
1.105.	Fâik (ö. 1245/1829)	105
1.106.	İzzet (ö. 1245/1829)	105
1.107.	Cezbî (ö. 1245/1829)	106
1.108.	Dâniş (ö. 1245/1830)	107
1.109.	Abdüllatîf (ö. 1247/1832)	107
1.110.	Ra'nâ (ö. 1248/1832)	108
1.111.	Necîb (ö. 1252/1836)	109
1.112.	Pertev (ö. 1253/1837)	109
1.113.	Sıdkî (ö. 1253/1837)	110
1.114.	Sâhib (ö. 1255/1839)	110
1.115.	İffet (ö. 1256/1840)	111
1.116.	Gâlib (ö. 1260/1844)	111

1.117.	İbret (ö. 1261/1845)	112
1.118.	Murâd (ö. 1264/1847)	112
1.119.	Hayyât Vehbî (ö. 1264/1848)	113
1.120.	Kuddûsî (ö. 1265/1849)	114
1.121.	Muhib (ö. 1266/1850)	115
1.122.	Sâfî (ö. 1267/1851)	115
1.123.	Râsim (ö. 1270/1853)	116
1.124.	Rıfkî (ö. 1271/1854)	116
1.125.	Ferdî (ö. 1274/1857)	117
1.126.	Hikmet (ö. 1275/1859)	118
1.127.	Emrah (ö. 1277/1860)	119
1.128.	Tahsîn (ö. 1278/1861)	120
1.129.	Şemseddîn (1280/1864)	120
1.130.	Reşîd (ö. 1282/1865)	121
1.131.	Gâlib (1284/1867)	121
1.132.	Necâtî (ö. 1286/1869)	122
1.133.	Saîd (ö. 1288/1871)	123
1.134.	Vehbî (ö. 1292/1875)	123
1.135.	Rif'at (ö. 1293/1876)	124
1.136.	İzzet (ö. 1294/1877)	124
1.137.	Sezâî (ö. 1294/1877)	125
1.138.	Süleymân Hâce (1294/1877)	125
1.139.	Sa'dî (ö. 1299/1881)	126
1.140.	Hilmî (ö. 1302/1884)	126
1.141.	Nigârî (ö. 1304/1886)	127
1.142.	Kudsî (ö. 1304/1886)	128
1.143.	Seyyid (ö. 1306/1888)	129
1.144.	Esrâr (ö. 1307/1889)	129
1.145.	Nakşî (ö. 1308/1890)	130
1.146.	Kemâl (ö. 1307/1890)	130
1.147.	Şems / Nûrî (ö. 1311/1893)	131
1.148.	Kâmil (ö. 1312/1894)	131
1.149.	Seyfî (ö. 1311/1894)	132
1.150.	Nâcim (ö. 1312/1895)	132
1.151.	Âdile (ö. 1316/1899)	133
1.152.	Hüsnî (ö. 19. yy)	134

1.153.	Fevzî (ö. 1318/1900).....	134
1.154.	Şâdî (ö. 1318/1900).....	135
1.155.	Fâik (ö. 1317/1900).....	136
1.156.	Âsaf (ö. 1320/1903).....	136
1.157.	Hâfız (ö. 1321/1903).....	137
1.158.	Sebâtî (ö. 1321/1905).....	138
1.159.	Hâlid (ö. 1324/1906).....	138
1.160.	İlmî (ö. 1325/1907).....	139
1.161.	Keşfî (ö. 1325/1907).....	139
1.162.	Sâlih Baba (ö. 1325/1907).....	140
1.163.	Emîn Paşa (ö. 1326/1908).....	141
1.164.	Vasfî (ö. 1328/1910).....	141
1.165.	Muhtâr (ö. 1328/1910).....	142
1.166.	Cemîl (ö. 1332/1914).....	143
1.167.	İlhâmî (ö. 1914 Sonrası).....	143
1.168.	Mecbûr (ö. 1335/1919).....	144
1.169.	Fatma Kâmile (ö. 1339/1921).....	145
1.170.	Fethî (ö. 1341/1922).....	145
1.171.	Belhî (ö. 1341/1923).....	146
1.172.	Fevzî (ö. 1343/1924).....	147
1.173.	Nûrî (ö. 1924 Sonrası).....	148
1.174.	Kâmil (ö. 1346/1927).....	148
1.175.	Hüsnü (ö. 1347/1928).....	149
1.176.	Fakrî (ö. 1347/1929).....	149
1.177.	Burhân (ö. 1348/1930).....	150
1.178.	Es'ad (ö. 1349/1931).....	151
1.179.	Behcet (ö. 1935?).....	151
1.180.	Kemâl/Nâlânî (ö. 1376/1957).....	152
2.	Nakşibendiyye'ye İntisabı Şüpheli Şairler	154
3.	Nakşî Şairlerin Biyografileri Üzerine İstatistikî Bir İnceleme	155
4.	Nakşî Şairlerin Meslekleri ve Memleketleri	157

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
KAVRAMLAR VE TAHLİL:
NAKŞÎ ŞAİRLERİN ŞİİRLERİNDE NAKŞİBENDİLİK

Nakşî Şairlerin Şiirlerinde Nakşibendîlik.....	167
---	------------

Kavramlar.....	170
1. Kelimât-ı Kudsiyye	170
1.1. Hûş Der Dem	172
1.2. Nazar Ber Kadem.....	174
1.3. Sefer Der Vatan	175
1.4. Halvet Der Encümen.....	177
1.5. Yâd Kerd.....	179
1.6. Bâz Geşt.....	180
1.7. Nigâh Dâşt	181
1.8. Yâd Dâşt	182
1.9. Vukûf-ı Zamânî.....	183
1.10. Vukûf-ı ‘Adedî.....	184
1.11. Vukûf-ı Kalbî	185
2. Vird / Evrâd.....	187
3. Hâcegân.....	190
4. Hizmet.....	192
5. Râbita	195
6. Sohbet.....	198
7. Terk	201
8. Teveccüh	204
9. Zikr-i Hafî	206
10. Melâmet.....	208
11. Nakşibendiyye	210
11.1. Nakşibendî Tarikatı.....	210
11.2. Nakşibendî Tarikatının Önemli İsimleri	214
11.2.1. Bahâeddin Nakşibend.....	214
11.2.2. Diğer İsimler	217
SONUÇ.....	224
KAYNAKÇA	229
ÖZGEÇMİŞ.....	246

KISALTMALAR

bk. *bakınız*

Bld. *Belediyesi*

çev. *çeviren*

DİA *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*

ed. *editör*

Erişim *erişim tarihi*

G *gazel*

h. *Hicrî*

haz. *hazırlayan*

K *kaside*

KİT *kıt'a*

KK *kıt'a-i kebîre*

m. *Miladî*

MEB *Millî Eğitim Bakanlığı*

MUR *murabba*

ö. *ölüm tarihi*

SBE *Sosyal Bilimler Enstitüsü*

TAH *tahmîs*

TAR *tarih*

TERK *terkîb-i bend*

TDV *Türkiye Diyanet Vakfı*

vd. *ve diğerleri*

Yay. *yayınları, yayınevi*

GİRİŞ

GİRİŞ

Bir varlığın doğru tanımını yapabilmenin en iyi yolu, onu benzerlerinden yani bütününden ayırarak niteliklerini sıralamaktır. Hakkında söylenilecek özel nitelikleri bittikten sonra da onu, bütününe yanına koyarak yerini tespit etmek ve bütünlük içindeki paydaşlarıyla kıyas etmek gerekmektedir.

Bir topluluğu oluşturan yani bütününden ayrılan onlarca, yüzlerce, binlerce zümre bulunmaktadır. En kısa anlatımıyla, “takım, grup, camia” gibi tanımları bulunan zümre, karakteristik özellikleriyle topluluktan ayrılmış her bir küçük parçaya verilen isimdir. Bu küçük parçalar, kendine has nitelikleriyle müstakil olarak var olabildikleri gibi, aynı zamanda organik bağı bulunan diğer küçük parçalarla birleşerek bir bütünü oluşturmaktadır. Ortak küme ve alt küme ilişkisiyle oluşan bu birliktelik, aslında bir zenginliğin ifade ediliş şeklidir.

Okay’ın Hegel’den aktardığı tasnife göre, güzel sanatların paydaşlarından biri olan edebiyat da bünyesinde oluşan birçok zümreyle yukarıda bahsedilen zenginlikten nasibini almıştır.¹ Burada bahse konu olan edebiyattan kasıt, bu çalışmanın uhdesinde gerçekleştiği Türk İslam edebiyatı yahut eski Türk edebiyatıdır. Modern olarak adlandırılan üniversiteler kurulduktan sonra da bilim olarak kabul gören edebiyat, konularına göre alt dallara, alt zümrelere ayrılmıştır. “Zümre” deyince edebiyat literatüründe akla ilk olarak divan edebiyatı için yapılmış isim tartışmaları ve dolayısıyla da “yüksek zümre edebiyatı” tabiri gelmektedir.² Çalışmasında bu tartışmalara yer veren Mehmet Kahraman, “zümre edebiyatı” ifadesinin belirli bir kesmi kapsadığını; bu ifadenin Türk edebiyatı kavramına uygun olmayacağını ve bu sebeplerden ötürü de “zümre edebiyatı” isimlendirmesinin divan edebiyatı için yapılmış en büyük suçlamalardan olduğunu iddia etmiştir.³ Ayrıca Türk tasavvuf edebiyatı için “zümre-

¹ Orhan Okay, “Edebiyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/395.

² Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 16.

³ Mehmet Kahraman, “Divan Edebiyatı Tartışmaları” (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989) 151.

tarikat edebiyatı” gibi isimlendirmeler yapıldığı da bilinen bir gerçektir.⁴ Bunların yanı sıra Gölpınarlı’nın yıllar önce Türk tasavvuf edebiyatı için yaptığı tasnifte bu edebiyatı, “Tasavvufî-Zühdi Edebiyat, Melâmî-Hamzavî Halk Edebiyatı ve Alevî-Bektaşî Halk Edebiyatı” isimlendirmeleriyle farklı zümrelere ayırdığı ve kitabını da bu tasnife göre hazırladığı bilinmektedir.⁵ Bu isimlendirme ve tasnifler dışında, zümre kelimesiyle Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalındaki; Yeni Türk Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı, Halk Edebiyatı ve Eski-Yeni Türk Dili bilim dalları da akla gelmektedir. Ancak bahsedilen bu “zümre”lerden hiçbirisi, birazdan izahı yapılmaya çalışılacak olan “zümre” tabirini karşılamamaktadır.

Türk tasavvuf edebiyatında, farklı tarıklara mensup şair ve müellifler tarafından ortaya konulan edebî ürünlerle, farklı zümre edebiyatlarının oluştuğundan bahsetmek mümkündür.⁶ Çünkü her bir zümre kendi içinde edebî muhit oluşturmuş; kendi geleneğini inşa etmiştir. Nitekim toplumdaki farklı zümrelerin varlığı ve her zümrenin kendisine has bedî eserler telif ettiği, malum bir hakikattir.⁷ Anadolu’da özellikle tekke ve zaviyelerin tesis edilmesiyle birlikte, her tarikatın başlı başına bir edebiyat zümresi oluşturduğu görülmektedir.⁸ Örneğin tasavvuf edebiyatı içinde, müstakil bir Mevlevî edebiyatı varlığından söz etmek yanlış olmayacaktır. Çünkü Mevlevîliğin kendisine has adap ve erkânı, tasavvuf edebiyatı içinde ayrıca bir Mevlevî edebiyatının oluşmasına zemin sunmuş;⁹ keza İlhan Genç, Necip Fazıl Duru, Nilgün Açık ve Eda Tok gibi araştırmacılar, bu sebeple Mevlevî edebiyatı üzerine doktora çalışmaları hazırlayabilmişlerdir.¹⁰ Zümre edebiyatı kapsamında incelenebilecek zümrelerden biri de bu çalışmanın temelini teşkil

⁴ Azmi Bilgin, “Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10, 331.

⁵ Abdülkâki Gölpınarlı, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972), XXI-XXIII.

⁶ Abdülkâdir Dağlar, “Mevlevî Edebiyatı Kaynaklarından Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye ile Semâ’-hâne-i Edeb’in Mukâyesesi”, *Turkish Studies* 3/2 2008, 229.

⁷ Fevziye Abdullah Tansel, “Günümüze Kadar Bilinmeyen Beş Saz Şairimiz”, *Belleten* 36/123 1972, 294.

⁸ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar* (Ankara: DİB Yayınları, 1976), 341.

⁹ Abdülkâki Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1983), 449.

¹⁰ Detaylı bilgi için bk.;

İlhan Genç, Esrar Dede Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 1986)

Necip Fazıl Duru, *Mevlevî Şairlerin Mevlevîlik Unsurları* (Ankara: Gazi Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 1999)

Nilgün Açık, *Divan Edebiyatında Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şairler* (Ankara: Gazi Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2002)

Eda Tok, *17.yüzyıl Mevlevî Şairlerin Şiirlerinde Mevlânâ ve Mevlevîlik* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2015)

eden ve daha önce inceleme konusu edilmemiş Nakşibendî edebiyatı, daha özelde ise Nakşibendî şiiiridir.

Tecrübe, duygu ve bilgiye dayalı hikmet şiiirlerinin ve hikemî türün halk nazarında makes bulmasıyla oluşan tekke yahut tasavvuf edebiyatının başlıca merkezi Nakşibendî tekkeleridir.¹¹ Ancak bugüne değin edebiyat araştırmalarında “zümre edebiyatı” kapsamında yalnızca birkaç tasavvufî ekol (Bektaşîlik, Halvetîlik, Mevlevîlik) üzerine çalışmalar yapılmış; geri kalan çoğunluk üzerinde yalnızca münferit bazı çalışmalar hazırlanmıştır. Nakşibendiyye geleneği de bu çoğunluk içerisinde yer almış; Nakşî tekkelerinin kültürümüze katkılarından bahsedilmediği gibi zümre edebiyatı perspektifiyle tarikatı kuşatıcı bir eser de yazılmamıştır. Mezkûr çalışmaların yokluğu sebebiyle ve zümre edebiyatı tabirini yeniden yorumlayabilmek üzere “Türk Tasavvuf Şiiirinde Nakşî Gelenek” isimli bu doktora tezi hazırlanmıştır. Bu çalışmanın önemli bir boşluğu dolduracağı düşünölmekle birlikte, bir diğfer amaç olarak da bazı araştırmacılar nazarında “kaba sofu” imajına sahip Nakşibendî tarikatının, aslında kültür ve edebiyat özelinde medeniyetimize yaptığı katkıyı gözler önüne sermek hedeflenmiştir.

Türk Tasavvuf Şiiirinde Nakşî Gelenek isimli bu çalışma, giriş ve sonuç bölümleri haricinde üç bölümden oluşmaktadır. Çalışma, “Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi” öncelikli alanında yapıldığı için bu tema, çalışmanın konusuyla irtibatlandırılarak ilk bölümde, bir müessese olarak tekkelerden ve medeniyetin inşasındaki rolü gereği tasavvuf ve tarikatlardan bahsedilmiştir. Hemen akabinde, Nakşibendiyye tarikatının Anadolu coğrafyasında tespit edilebilen edebî muhitlerine yer verilmiştir. İkinci bölüm, eski Türk edebiyatının biyografik özellikli kaynaklarının taranmasıyla elde edilen 180 Nakşî şairin hayatını konu edinmiş; ilgili bölüm bu özelliğiyle âdetâ Nakşî şairler tezkiresi hüviyetini kazanmıştır. Bu bölüm içerisinde, tarikata intisabı şüpheli şairlerin kısa biyografilerinden hemen sonra şairlere yönelik muhtelif konularda istatistikî analizler yapılmıştır. Son bölümde ise divan tahlillerinde yer alan klişeleşmiş madde

¹¹ Fuad Köprölü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, 356-357.

başlıkları bir kenara bırakılarak Nakşibendî tarikatına has adap, erkân ve terimler üzerinde incelemeler ve tahliller yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışma hazırlanırken dikkat edilen hususlar, yöntemler ve sınırlandırmalar şöyle izah edilebilir: Öncelikle çalışma, coğrafi açıdan sadece Anadolu'yu ele almış; böylelikle saha anlamında sınırlandırmaya gidilmiştir. Çünkü Nakşibendiyye tarikatı zaman içinde çok geniş coğrafyalara ulaşmıştır. Osmanlı'nın hüküm sürdüğü, Nakşîliğin de Anadolu'nun peşisıra gittiği bugünkü Rumeli toprakları da konunun makul seviyede sınırlandırılması adına çalışma dışında bırakılmıştır. Zaman açısından çalışmanın başlangıç dönemi olarak tarikatın Anadolu'ya gelişi olan 15. yüzyıl; bitiş sınırı olarak da tekkelerin kapatıldığı 20. yüzyıl temel alınmıştır. Bu süre zarfı içinde Anadolu'da yaşamış; biyografik, bibliyografik kaynaklarla tarih kitaplarının yanı sıra lisansüstü tez, ansiklopedi maddeleri, makale ve kitaplarda yer alan Nakşî şairler taranarak tespit edilmiş ve kaynaklardan derlenen bilgilerle tarihsel yöntem kullanılarak şairlerin hayat hikâyeleri inşa edilmiştir. Şiiri olmayan Nakşî müellifler de tez konusunu sınırlandırmak adına çalışma dışında bırakılmıştır. Son bölümde Nakşî tarikatına has kavramlar, sözlükler ve başlıca ilgili kaynaklarla açıklanmaya; 16, 17, 18, 19 ve 20. yüzyıldan seçilen divanlardan alınan şiir örnekleriyle de bu kavramların semantik açıdan şair ve şiirdeki yansımaları analiz edilmeye çalışılmıştır. Divanlar belirlenirken kıstas olarak öncelikle şairlerin postnişin olmalarına; ardından da nazımdaki kabiliyetlerine dikkat edilmiştir.

Başa dönülecek olursa bu çalışmada, zümre edebiyatı kapsamında Nakşî şiiri incelenmiş; benzerlerinden ayrı tutularak nitelikleri sıralanmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında ise bu zümrenin niteliklerinden hareketle bütünündeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. BÖLÜM:

OSMANLI MÜESSESELERİ VE MEDENİYET
TARİHİ IŞIĞINDA

TASAVVUF, TEKKE, TARİKAT VE
NAKŞİBENDİYYE

İLE NAKŞÎ EDEBÎ MUHİTLERİ

Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi Işığında Nakşibendiyye

“Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi” isimli öncelikli alanda yapılan çalışmanın bu bölümünde, medeniyet ve kültür tarihimizin önemli unsurlarından tasavvuf, tarikat ve Nakşibendiyye kavramları üzerinde durulmuş ve Osmanlı devletinde halk yararına faaliyet gösteren müesseselerden olan tekke kurumundan söz edilmiştir.

Kendi içinde dört başlığa ayrılan bu bölümde; “Tasavvuf ve Tekke” başlığı altında, kavramların sözlük, terim ve etimolojik anlamları üzerinde durulmuş ve kısaca aralarındaki ilişkiden bahsedilip ne olup ne olmadıklarına değinilmiştir. “Tarikatlar ve Nakşibendiyye” isimli başlıkta, tarikatın ne olduğu anlatılmaya çalışıldıktan sonra Nakşibendiyye yolunun neden ve nasıl ortaya çıktığından söz edilmiş ve bu tarikata dair bilgiler verilmiştir. “Nakşibendiyye’nin Anadolu’ya Gelişi” başlığında da mezkûr tarikatın Anadolu topraklarına ne zaman ve kimler aracılığıyla geldiğinden bahsedilmiştir. Son başlık “Sosyal Müessese Tekkeler ve Nakşibendiyye’deki Edebî Muhitler”de ise tekkelerin sosyal faaliyetlerine ana hatlarıyla yer verilip bu faaliyetlerden biri olan edebiyatın, Nakşibendiyye’deki -dört önemli şiir muhitiyle- varlığına temas edilmiştir.

1. Tasavvuf ve Tekke

1.1. Tasavvuf

Tasavvufun hangi kökten geldiğine dair birçok iddia bulunmaktadır. Safâ ve vefâ kelimelerinin terkihiyle oluştuğu; dervişlerin çölde yedikleri sufâne bitkisinden geldiği; Kâbe’nin hizmetiyle uğraşan Sûfe kabilesinin isminden mülhem olduğu;¹² temiz anlamındaki saf kelimesinden türediği; tertemiz anlamındaki safavî kelimesinin söyleyişinin zorluğundan dolayı kelimenin sûfiye döndüğü; okun nişandan sapması anlamındaki suvûf kelimesinden olduğu¹³ gibi düşünceler, tasavvufun etimolojisi hakkındaki en yaygın iddialardandır. Bu yaygın iddialara rağmen en çok kabul gören

¹² Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 40/119.

¹³ Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985), 8.

kanaat ise tasavvufun “yün elbise”¹⁴ anlamına gelen sûf¹⁵ kelimesinden geldiğidir.¹⁶ Ancak Kuşeyrî, risalesindeki tasavvuf başlığı altında, tasavvuf ve sufi kelimelerinin etimolojilerine dair iddiaları zikrettikten sonra bu kelimelerin “vasıflarını gösterecek lafız kıyası ve iştikaklarını arama çabaları” için fazlaca meşhur olduklarını söylemiştir.¹⁷ Bir başka deyişle Kuşeyrî, tasavvuf kelimesinin kabul görüp kullanımda olmasına rağmen kökeninin tartışılmasını gereksiz bir çaba olarak görmüştür.

Tasavvufun İslam medeniyeti ve kültürü içerisinde kazandığı terim anlam, etimolojisi gibi karışık ve belirsiz değildir. Tasavvuf, ahlak merkezli bir hayat;¹⁸ örnek insan, iyi Müslüman yetiştirmek isteyen bir faaliyet;¹⁹ insanın nefsini yok etmesi;²⁰ Allah’a yaklaşma yolu²¹ gibi mana cihetiyle birbiriyle aynı istikamet üzere giden anlamlara gelmektedir. Osmanlı’nın mütefekkir şairlerinden Nev’î ise farklı bir pencereden bakmış ve kelimenin harflerinden yola çıkarak tasavvufun “tövbe, sıdk, vera’ ve fenâ” kavramlarını remzettği söylemiştir.²² Tasavvufu benimseyip hayatlarını ona göre planlayan ve şekillendirenlere de sûfî, mutasavvıf ve ehl-i tasavvuf denilmiştir. Bunlara ek olarak Erol Güngör, -tasavvufun öncülü zühd hayatından hareketle- ilk sûfilere zâhid denilmesinin daha doğru olacağını belirtmiştir.²³ Nitekim Nicholson da tasavvuf hareketinin Hicrî birinci asırda ortaya çıkan zühd hayatında gizli olduğunu iddia etmiştir.²⁴

¹⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997), 689.

¹⁵ Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2019), 339.

¹⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2016), 345.

¹⁷ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 450.

¹⁸ Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Sır Yayıncılık, 2008), 22.

¹⁹ Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 15.

²⁰ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 3/413.

²¹ Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 190.

²² Olcay Kocatürk, *Şairin İlimle İmtihanı* (İstanbul: DBY Yayınları, 2020), 182.

²³ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1982), 66.

²⁴ Reynold Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, çev. Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 38.

Aynı zamanda şairlik yönü de bulunan Halvetî şeyhi Dede Ömer Ruşenî, tasavvufu kısaca şöyle açıklamıştır:²⁵

Tasavvuf terk-i da 'vâdur dimişler

Dahî kitmân-ı ma 'nâdur dimişler

...

Tasavvuf bir hidâyetdür Hudâdan

Bunı men söylemedüm bil hevâdan

...

Tasavvuf kalbi Hakk'a bağlamakdur

Yüregin aşk odıyla daglamakdur

...

Tasavvuf yâr olup bâr olmamakdur

Gül-i gülzâr olup hâr olmamakdur

Oğlanlar şeyhi İbrahim Efendi ise Dede Ömer Rûşenî'nin kaldığı yerden şöyle devam etmiştir:²⁶

Bidâyetde tasavvuf sûfî bî-cân olmaga derler

Nihâyetde gönül tahtında sultân olmaga derler

...

²⁵ Necip Fazıl Şenarslan, *Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2020), 261.

²⁶ Rahmi Yananlı, *Hazret-i Dil-i Dâna Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyâtı* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 291.

Tasavvuf cümle zerrât-ı cihânda Hakk'ı görmekdir

Tasavvuf gün gibi kevne nümâyân olmaga derler

...

Tasavvuf günde bin kerre ölüp yine dirilmekdir

Tasavvuf cümle âlem cismine cân olmaga derler

Bu çalışmanın temelini oluşturan Nakşî şairlerden olan Lâmi'î Çelebi ise şatahat örneği olarak gösterilebilecek bir gazelinde,²⁷

Sıgmaz benüm etvâruma güftâr-ı tasavvuf

Dîvâne vü mestem bana tâmât gerekmez

demiştir. Beyte ilk bakıldığında Lâmi'î, tasavvufa karşıymış gibi gözükse de divâne ve mest olduğunu söyleyip söze ihtiyacı olmadığını belirtmesi, aslında tasavvufun “kâl değil, hâl ilmi”²⁸ olduğunu vurgulamak içindir.

Kısaca etimolojisinden, sözlük anlamı ve terim anlamlarından bahsedilip şiir örnekleriyle de ne olduğuna dair izahatta bulunmaya çalışılan tasavvuf, toplum içindeki kurumsal kimliğini müesseseleşmeyle birlikte kazanmıştır. Yani manevi inşa ile uğraşan tasavvuf, maddi inşa olan tekkelerle birlikte, toplumda ve sosyal hayatta yer edinmiştir. Çünkü tekkeler, hem İslam toplumunun teşekkülünde ve gayrimüslim halkın irşadında önemli rol oynamış,²⁹ hem toplumun irfan ve sanat yönünden gelişmesine katkıda bulunmuş, hem de sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın temin edilmesini sağlamıştır.³⁰ Ayrıca 12.

²⁷ Hamit Bilen Burmaoğlu, *Lâmi'î Çelebi Dîvânı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 1983), 178.

²⁸ Bilal Kemikli, *Dost İlinden Gelen Ses* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004), 7.

²⁹ Kadir Özköse, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/1 (Haziran 2003), 276-277.

³⁰ Semih Ceyhan (ed), *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 34.

yüzyıldan sonra, şeyh ile mürid arasındaki ilişkinin sınırının kurallarla belirlenmesi, tarikatları birer müessese kimliğine bürümüştür.³¹

1.2. Tekke

Etimolojik anlamda tekke kelimesi de tasavvufa benzer bir şekilde, kökeni itibarıyla bilinmezlikler içermektedir. Aslı “tekye” olduğu düşünülen bu kelimenin, Arapça ve Farsça’dan gelip gelmediğine dair tartışmalar bulunmaktadır. Bu doğrultuda Şemseddin Sami, kelimenin Arapça olduğunu ve dayanma anlamına geldiğini³²; Mertol Tulum ise kelimenin Farsça olduğunu, Türkçe konuşma dilinde tekke olarak telaffuz edildiğini ve “dayanacak şey, destek, dayak” anlamlarına geldiğini iddia etmiştir.³³ Süleyman Uludağ, kelimenin Arapça³⁴; Ethem Cebecioğlu ise Farsça³⁵ olduğunu ileri sürmüştür. Kısacası hem dil bilimciler hem de tasavvuf alanının uzmanları, kelimenin kökenine dair farklı fikirler dile getirmişlerdir. Çok daha farklı bir bilgi ise Kahire merkezli Arap Dili Konseyi’nin hazırlamış olduğu *el-Mu‘cemü’l-Vasît* adlı Arapça sözlükte yer almaktadır. Tekke kelimesi bu sözlükte, sufîlerin mekânı anlamıyla verilmiş ve kökeni itibarıyla Türkçe olarak kabul edilmiştir.³⁶ Nitekim “tekke” yahut “tekye” kelimelerine Türk dili açısından bakıldığında, kelimenin hem küçük hem de büyük ünlü uyumuna uyduğu gözükmemekte ve Türkçe olduğu iddiasını reddedecek bir delil bulunmamaktadır. İslam Ansiklopedisi’nin tekke maddesinin yazarı Mustafa Kara, kelimenin etimolojisi konusuna daha itidalli yaklaşmış; farklı görüşlerin olduğunu belirttikten sonra, kelimenin dilimizde 15. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanmış olabileceğini ifade etmiştir.³⁷

³¹ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, 99.

³² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 357.

³³ Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 204.

³⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 350.

³⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 707.

³⁶ Komisyon, *el-Mu‘cemü’l-Vasît* (Kahire: 4. Baskı, 2008), 1/86.

³⁷ Mustafa Kara, “Tekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/370.

Sözlük bilimci Nişanyan da kelimenin en eski kullanımı için -1451 yılından önce yazıldığını düşündüğü *el-Ferec Ba 'de 'ş-Şidde*³⁸ eserini örnek olarak göstermiştir.³⁹

Dergâh, hankâh, zâviye ve ribât gibi isimlerle de anılan tekke, tasavvuf ilmi ve kültürü içinde bir mürşidin tasavvuf eğitimi verdiği mekân;⁴⁰ müridlerin şeyh idaresinde sohbet, zikir ve ibadet ettikleri yer;⁴¹ tasavvuf ehlinin sülûk çıkarttıkları yer⁴² ve ehl-i tarîkin ayin icra ettikleri mekân⁴³ gibi manalarla terim anlamını kazanmıştır. Böylelikle tekkenin terim anlamıyla birlikte, tasavvuf - tekke arasındaki ilişki daha belirgin hâle gelmiştir.

Yaratılışından itibaren insanoğlunun en vazgeçilmez ihtiyaçlarının başında barınma gelmektedir. Barınmadan kasıt, insanın sığınacağı; yaşam için uygun şartları olan mekândır. Bu mekânlardan birisi de ehl-i tasavvufun sığınağı olan tekkelerdir. Çünkü tekkeler, gönül eğitimi için hazırlanmış özel mekânlarıdır.⁴⁴ Tekke, sadece bina ya da inşa değil; aynı zamanda ruhaniyetli bir yerdir. Harcı irfanla yoğrulmuş, duvarları ilim tuğlalarıyla örülü ve bahçesi her daim gül kokan nezih bir mekândır. Tekkeler, manevi özelliklerinin yanında, kurumsal bir kimlik taşımışlardır. Elbette istisnaları olsa da vakıflarla desteklenmiş; mutfak (matbah), ambar, hamam, kütüphane, mescid gibi farklı mekânlarıyla; şeyh ve müridler haricindeki kapıcı, aşçı, bulaşıkçı, imam gibi farklı görevlileriyle varlığını sürdürmüştür.⁴⁵

Padişahların, paşaların yaptırdığı ve desteklediği tekkeler olduğu gibi, imece usulü ve mütevazı imkânlarla kurulmuş tekkeler de vardır. Kimlerin yaptırdığından ziyade

³⁸ Adı geçen eser, Arap ve Fars edebiyatlarında klasik hâline gelmiş; tercümelerle edebiyatımıza geçmiş; içinde onlarca hikâye barındıran ve genellikle müellifleri bilinmeyen mensur metinlerdir. Detaylı bilgi için bk.;

György Hazai, Andreas Tietze, *Ferec Ba 'd eş-Şidde* (Ankara: TÜBA Yayınları, 2017)

³⁹ Nişanyan Sözlük, “Tekke” (Erişim: 1 Aralık 2022)

⁴⁰ Mustafa Kara, “Tekke”, 40/370.

⁴¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 350.

⁴² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 707.

⁴³ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3/445.

⁴⁴ Mustafa Kara, *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Derviş Tekke ve Hüzün* (Bursa: Verka Yayınları, 2009), 15.

⁴⁵ Mustafa Kara, “Tekke”, 40/370.

kimlerin kullandığı, tekkelerin akıbetini belirlemiş; “Şerefü’l-mekân bi’l-mekân.” düsturu gereği şeyhler ve dervişler, tekkelere kendi ağırlıklarınca değer katmışlardır.

2. Tarikat ve Nakşibendiyye

Arapça asıllı tarikat kelimesi, sözlüklerde “yol, meslek, râh”,⁴⁶ “manevî yol”⁴⁷ ve “Allah’a ulaşmak arzusuyla tutulan yol; tasavvufî meslek”⁴⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvuf kültüründe ise terim olarak sâlikî hakikate götüren,⁴⁹ Hakk’a ermek için birtakım kuralları bulunan,⁵⁰ şeyh nezaretinde talibin Allah’a ulaşma noktasında takip ettiği⁵¹ ve farzlardan sonra nafile ibadetlerle Allah’a yakınlaştıran yol⁵² anlamlarını kazanmıştır.

Tarikatların temel hedefi, fertlerin maddi ve manevi yönden gelişmeleridir. Çünkü toplumun ayağa kalkması ancak ferdin gelişimine bağlıdır.⁵³ Bu gelişim de tarikat vasıtasıyla insanın biliş hâlinde oluş hâline⁵⁴ varmasıyla mümkündür. Bu yüzden tarikatları, sıkıntıya düşen insanların sığınağı yahut bir köşeye çekilip sadece ölümü bekleyen insan toplulukları olarak görmek son derece yanlış olup bu olguyu, insanın manevi ihtiyacı ve gönüllerin ruhî tatmini olarak değerlendirmek gerekmektedir.⁵⁵ Burada “sıkıntıya düşen” ve “ölümü bekleyen” ifadeleriyle akla gelmemesi gerektiği hâlde gelen “miskin” kelimesinin doğru izahı, hem tarikatın hem de tasavvufun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çünkü miskin kelimesinin yoksul, düşkün, tembel anlamlarıyla kullanımı,⁵⁶ tarikat mensuplarını ve dolayısıyla da tarikat ve tasavvuf müesseselerini zedelemektedir. Arapça “sakin olma, durma” anlamlarındaki sükûn kökünden gelen; Yûnus Emre’nin de şiirlerinde zaman zaman mahlas olarak kullandığı

⁴⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 730.

⁴⁷ Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 379.

⁴⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 1984), 1237.

⁴⁹ Reşat Öngören, “Tarikat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/95.

⁵⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 343.

⁵¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 687.

⁵² M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3/403.

⁵³ Semih Ceyhan (ed.), *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 30.

⁵⁴ Bilal Kemikli, *Sun ‘ullâh-ı Gaybî Dîvânı* (İstanbul: H Yayınları, 2017), 184.

⁵⁵ Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 36.

⁵⁶ Cengiz Kallek, “Miskin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/183.

miskin, aslında “yaratıcısının karşısında kendisine bir ad koyamayan, onun kudreti karşısında kendini yok sayan”⁵⁷ ve durması gerektiği yeri iyi bilen sâliklerin sıfatıdır. Dolayısıyla miskin tabirinin, sıkıntıya düşmüş ve ölümü bekleyen yakıştırmalarıyla bir ilgisi bulunmamaktadır.

Bir Müslüman için mutlak bir tarikten söz edilecekse bu yol, kuşkusuz Hz. Muhammed’in yoludur. Onun sünnet-i seniyyesi ile süslenmiş ehl-i sünnetin⁵⁸ de koşar adım yürüdüğü bu yol; çıkmaz sokakları olmayan, haramileri bertaraf edilmiş, köşe başlarında çeşmeleri ve kenarlarında gülleri olan, İslam mülkünün en güzel yoludur. Bu yolun en güzel duraklarından biri, Hz. Peygamber tarafından Mescid-i Nebvî’nin hemen bitişiğine kurulan Suffe’dir. Suffe, asıl kuruluş amacı yoksul sahabilerin barınma ihtiyacını gidermek olsa da zaman içindeki eğitim faaliyetleriyle ilk dönem zühd hareketlerinin çıkış noktası, tasavvufun da filizlenmeye başladığı yer olarak görülmektedir.⁵⁹

Hz. Peygamber’in vefatından günümüze dek İslam medeniyetinde, mezhepler başta olmak üzere sayısız tarikat ortaya çıkmıştır. Anadolu coğrafyası, bu sayısız zenginlikten nasiplenmiş; hem Kâdiriyye, Rıfâiyye, Nakşibendiyye, Halvetiyye, Zeyniyye ve Vefâiyye gibi tarikatlara mihmandarlık etmiş hem de Bektaşîyye, Mevleviyye ve Bayramiyye gibi tarikatların, bünyesinde neşvünema bulmasını sağlamıştır. Anadolu özelinde, İslam âlemindeki bu yolların zenginliğinin sebebi, farklı mizaçlar, çeşitli meşrepler ve muhtelif ihtiyaçlardır.⁶⁰ Kara’nın insan fitratının renkliliği⁶¹ olarak açıkladığı bu çeşitliliği, yaratılışla da açıklamak mümkündür; Allah tek, mahlûkât ise çoktur.

Anadolu’yu tasavvuf ve tarikat anlamında, canlı ve zengin kılan yollardan biri de Nakşibendiyye’dir. Nakşibendî tarikatı, Hâcegân yolunun unutulmaya yüz tutmuş

⁵⁷ Abdurrahman Güzel, “Yunus Emre’de İnsan Kavramı”, *Vakıf Haftası Dergisi* 8 (1991), 95.

⁵⁸ Detaylı bilgi için bk.;

Yunus Şevki Yavuz “Ehl-i Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/525.

⁵⁹ Mustafa Baktır, “Suffe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/470.

⁶⁰ Semih Ceyhan (ed.), *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 28.

⁶¹ Mustafa Kara, *Tanzimât’tan Cumhuriyet’e Derviş Tekke ve Hüzün*, 18.

ilkelerinin yeniden canlandırılmasıyla ortaya çıkmış; hafî zikri benimsemiş müstakil bir tarikatır.⁶² Tarikatın kurucusu ve isim babası, 1389 yılında vefat eden Bahâeddin Muhammed b. Muhammed Buhârî'dir.⁶³ Hâce Bahâeddin olarak da anılan Bahâeddin Nakşibend, üveysî yolla Abdülhâlik Gucdüvanî'den; rûberû ise Baba Semmâsî ve Seyyid Emîr Külâl'den ders almıştır.⁶⁴

Çıkış yeri olarak Orta Asya merkezli tarikatlardan olan Nakşibendiyye, silsile itibarıyla Hz. Ebubekir'e dayanmakta ve bu yüzden de zikir usulü olarak hafî zikri benimsemiş tarikatlar arasında yer almaktadır.⁶⁵ Kadiriyye'den sonra İslam âleminin en yaygın tarikatı olarak kabul edilen Nakşibendiyye, İslam'ı yaşayan coğrafyanın neredeyse her bir bölgesine gitmiş ve varlığını devam ettirmiştir.⁶⁶ Nakşibendiyye'nin hem varlığını sürdürmesinde hem de yayılmasında, Bahâeddin Nakşibend'in yetiştirdiği halifeler ve onların talebeleri önemli roller üstlenmiştir. Bu isimlerin başında, Muhammed Pârsâ, Alâeddin Attâr ve Yakûb-ı Çerhî gelmektedir.⁶⁷ Halifelerin Maverâünnehir, Horasan, Herat, Kâşgar ve Semerkant gibi önemli ilim merkezlerinde yaptıkları ilmî ve irfânî faaliyetler, tarikatın bu bölgede kökleşmesini sağlamıştır.⁶⁸

Tarikatın inanç noktasında, en bilinen özelliklerinin başında şeriata, Sünnî itikada ve sünnete bağlılığı gelmektedir. Kuşkusuz, diğer tarikatlarda da bu özellikler bulunuyor olsa da Nakşibendiyye, sadece sünnete riayet eden değil, aynı zamanda sünneti ihya eden bir harekettir.⁶⁹ Ayrıca takvada ve ilim-irfan yolunda belirli bir noktaya geldikten sonra şariat emirlerine uyulmasa da olur diyen Bâtınîleri reddeden Nakşibendiyye, bu yönüyle müteşerri bir ekol ve gelenek; Weismann'a göre ise şiddetli bir şariat savunucusudur.⁷⁰ Nitekim Bahâeddin Nakşibend, medrese hocalarıyla birlikte bulundukları bir ortamda, onlara “Yolumuz şeriata ve sünnete uygunsu yürüyelim, değilse vazgeçelim.” diyerek

⁶² Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 95.

⁶³ Necdet Tosun, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, 611.

⁶⁴ Kamilcan Rahimov, *Hâcegân – Nakşibendiyye Tarikatı ve Yedi Pir* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 206-208.

⁶⁵ Hamid Algar, *Nakşibendilik* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 18.

⁶⁶ Hamid Algar, “Nakşibendiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 32/335.

⁶⁷ Hamid Algar, “Nakşibendiyye”, 32/336.

⁶⁸ Dina Le Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik*, çev. İrfan Kelkitli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 45-46.

⁶⁹ Dina Le Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik*, 187.

⁷⁰ Itzhak Weismann, *Nakşibendilik*, çev. İrfan Kelkitli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021), 41.

şeriat ve sünnete bağlılığını göstermiştir.⁷¹ Ancak Nakşibendiyye'nin şeriata ve sünnete sıkı bağlılığı, toplumdaki yansımaları bir kenara, bazı günümüz tasavvuf araştırmacıları tarafından da “katılık” ve menfî anlamda “titizlik” olarak değerlendirilmiş⁷², tarikat “mutaassıp bir oluşum” olarak zikredilmiş⁷³ ve muhtemeldir ki yine bu sebeple müntesiplerine “mutaassıp hoca güruhu” yakıştırmaları yapılmıştır.⁷⁴

Son dönem Nakşî şeyhlerinden Osman Hulusi Efendi, tarikatın şeriata ve sünnete bağlılığını şu şekilde ifade etmiştir:

O Şâh-ı Nakşbendin bendesiyiz bâb-ı lütfunda

*Sırât-ı müstakîme muttasıl dergâhımız vardır*⁷⁵

Tarikatın inanç konusundaki ikinci özgün karakteri ise Nakşibendî öğretisinin temelinde yatan kelimât-ı kudsiyye'dir. Kelimât-ı kudsiyye, *hûş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd kerd, bâz geşt, nigâh dâşt, yâd dâşt, vukûf-ı zamânî, vukûf-ı adedî* ve *vukûf-ı kalbî* ilkelerinden oluşan, Nakşî yolunun sâliklerinin uyması gereken kurallar bütünüdür.⁷⁶ Bu kurallar bütünü, bir nevi tarikatın müfredatı özelliğini de haizdir. Değerli sözler şeklinde dilimize çevrilen bu düsturların ilk sekizinin Abdülhâlik Gucdüvânî tarafından; son üçünün ise Bahâeddin Nakşibend tarafından ortaya konduğu iddia edilmektedir.⁷⁷ Ancak *hûş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan* ve *halvet der encümen* ilkelerini, çok önceleri Gucdüvânî'nin mürşidi Yûsuf-ı Hemedânî'nin talebelerine telkin ettiği; *vukûf-ı adedî*nin Gucdüvânî'den geldiği ve bu ilkeye de Bahâeddin Nakşibend'in pek sıcak bakmadığı bilinmektedir.⁷⁸ Dolayısıyla

⁷¹ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 339.

⁷² Hamid Algar, *Nakşibendilik*, 140.

⁷³ Fatih Şeker, *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşibendilik Tasavvuru Şerif Mardin Örneği* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 78-79.

⁷⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 319-322.

⁷⁵ Osman Hulusi-i Darende, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Nasihat Yayınları, 2006), 86.

⁷⁶ Kelimât-ı kudsiyye, bu çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı olarak tahlil edildiği için burada sadece ilkelerin isimleri zikredilmiştir.

⁷⁷ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, 130.

⁷⁸ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 334-335.

ilkelerin birçoğunun ne zaman ortaya çıktığı ve kim tarafından ortaya konduğu, -şu an için- kesin olarak bilinmemektedir.

Tarikata has özelliklerden biri de toplu gerçekleştirilen “hatm-i Hâcegân” zikridir. Hatm-i Hâcegân, adından da anlaşılacağı üzere Hâcegân’dan⁷⁹ Nakşibendiyye’ye miras kalmıştır. Tarikatın en meşhur dinî ritüelinin adıdır. Bu adın, yani bitirmek, sonuçlandırmak gibi anlamlara gelen “hatm”in tercih edilme sebepleri, kaynaklarda şöyle sıralanmıştır:

- Olması istenen bir muradın, bu zikir sayesinde olacağının düşünülmesi,
- Fatiha ile başlayıp Fatiha ile biten zikrin, âdeta bir hatimmiş gibi düşünülmesi,
- Sohbet meclisinin hatme ile bitirilmesi,

gibi sebeplerden mülhem, zikrin ismi için hatm-i Hâcegân uygun görülmüştür.⁸⁰ Bu usulün kim tarafından ne zaman başlatıldığı bilinmemektedir. Kısaca “hatme” denilen bu zikir şekli, belirli sayılardaki Fatiha, İnşirah ve İhlas sureleri ile salavat ve istiğfarlarla yapılmaktadır.⁸¹

Geçen asrın Nakşî meşâyihinden Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, şu 10 ilke ile Nakşibendî tarikatının müntesibi olabilmenin şartlarını sıralamıştır.⁸²

1. Ehl-i sünnet itikadına bağlılık,

⁷⁹ Türkçe “hocalar” anlamına gelen Farsça kökenli “hâcegân”, Yûsuf Hemedânî’den başlayıp Bahâeddin Nakşibend’e kadarki süreçte silsilede yer almış şahsiyetleri kapsayan bir isimlendirme olmakla birlikte, aynı zamanda bu şahsiyetlerin yaşattığı ekolün ismidir. Detaylı bilgi için bk.; Hamid Algar, “Hâcegân” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/431.

⁸⁰ Dilaver Selvi, “Nakşilikte İcra Edilen Gizli Zikir ve Hatm-i Hâcegân”, Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendilik Sempozyumu (İstanbul: 2016), 145.

⁸¹ Reşat Öngören, “Hatm-i Hâcegân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/476.

⁸² Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevî, *Câmi’u’l-Usûl Velîler ve Tarikatlarda Usûl*, çev. Rahmi Serin (İstanbul: Pamuk Yayınları, 1977) 85-86.

2. Samimi tevbe,
3. Hakkı olanlarla helalleşmek,
4. Zulümden uzak durmak ve zalime yardım etmemek,
5. Eş dostun gönlünü almak,
6. Günlük işlerde sünnet-i seniyyenin edebiyle hareket etmek,
7. Daima dikkatli olmak,
8. Bütün amel, dua ve ibadetin şeriata uygun olmasını gözetmek,
9. Şeriatın yasakladığı şeylerden büyük küçük demeden uzak durmak,
10. Heva ve hevese uymadan İslam'ın çirkin saydığı davranışlarda bulunmamak.

Tarikatın kuruluşundan bu yana medreseyle ilişkisi her zaman iyi olmuş ve bu sayede Nakşî tekkeleri hiçbir zaman ilimden uzak kalmamıştır. Zahirî ve batınî ilimler, her zaman bir bütün olarak görülmüştür. Nitekim Nakşî büyüklerinden Molla Câmi, üç grupta tasnif ettiği âlimlerden en üstününü, hem ilm-i zâhir hem de ilm-i bâtın bilenler olarak nitelemiştir.⁸³ Tarikatın öncülü olan Hâcegân ekolünün benimsediği “Âlimler bizim efendilerimizdir.”⁸⁴ sözü, Nakşibendî tarikatının medreseye ve ilme bakışını olumlu yönde etkilemiştir. Gucdüvânî'nin fıkıh ve hadis ilimlerini tavsiye etmesi ve Emîr Külâl'in âlimleri ümmetin kandili olarak görmesi, Nakşibendiyye'nin zahirî ilimlere daha müspet bakmasını sağlamıştır. Nitekim Bahâeddin Nakşibend'in hadis ilminde kendisini geliştirdiği ve âlimlere de büyük saygı gösterdiği bilinmektedir.⁸⁵ Nakşibendî tarikatının zahirî ilimlere verdiği önemin son dönem örneklerinden biri, Konya'da bulunan bir Nakşî dergâhının Konya Islâh-ı Medâris-i İslâmiye ismiyle bir medreseye dönüştürülmesidir.⁸⁶

Hırka giyme ve sarık takma gibi uygulamalardan uzak duran⁸⁷ tarikatın kurucusu Bahâeddin Nakşibend'in vefatından sonra, halifeleriyle ve onların da talebeleriyle, tarikat hem farklı coğrafyalara yayılmış hem de yeni müntesiplerle birlikte oldukça büyümüştür.

⁸³ Mollâ Câmi, *Nefehâtü'l-Üns*, çev. Kamil Candoğan, Sefer Malak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1971), 58.

⁸⁴ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 339.

⁸⁵ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 339.

⁸⁶ İsmail Bilgili, “Bekir Sami Paşa Nakşibendî Hâlidî Zaviyesinin Konya Islah-ı Medâris-i İslâmiye Medresesine Dönüşümü Bağlamında Nakşibendiliğin İlmi Hayata Tesiri”, *Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendilik Sempozyumu* (İstanbul: 2016), 312.

⁸⁷ Dina Le Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik*, 276-277.

Bu sayede Ahrâriyye, Kâsâniyye, Urmeviyye, Müceddidiyye, Murâdiyye, Cûryâniyye ve Hâlidîyye gibi kollar teşekkül etmiştir.⁸⁸

3. Nakşibendiyye'nin Anadolu'ya Gelişi

Orta Asya'da teşekkül eden Nakşibendiyye tarikatı, 15. yüzyılla birlikte dünyaya yayılmaya başlamış ve bu yayılmalar sonucu çok çeşitli coğrafyalara ulaşmıştır. Mâverâünnehir, Horasan, Hint alt kıtası, Arap yarımadası ve Kuzey Afrika gibi bölgeler, tarikatın birkaç yüzyıl içinde ulaştığı yerler arasındadır.

Tarikatın yayıldığı ilk bölgelerden biri de Anadolu coğrafyası, yani Osmanlı devleti topraklarıdır. Nakşiliğin geldiği sıralarda bu topraklar, ağırlıklı olarak Mevleviyye, Halvetiyye, Bayramiyye ve Zeyniyye gibi tarikatların etkisi altındaydı.⁸⁹ Anadolu, -o günün şartları için- tarikatın anavatanına çok uzak olmasına rağmen manevi göç almış ve Orta Asya'dan sonra Nakşibendiyye'nin en büyük ikinci merkezi hâline gelmiştir.⁹⁰ Bu durumun siyasi, sosyolojik ve kültürel birçok sebebi vardır. Dönemin padişahlarından Fatih Sultan Mehmed'in, Türk tasavvuf şiirine önemli tesiri olan Nakşî şeyhi Molla Câmî'i⁹¹ İstanbul'a davet etmesi,⁹² siyasi otoritenin Nakşibendî tarikatına menfi bakmadığının bir delilidir. Ancak sosyolog ve siyaset bilimci Şerif Mardin, bu duruma farklı bir pencereden bakarak Nakşiliğin Anadolu'da kendisini kabul ettirmesini, Moğol istilasından sonra oluşan kargaşaya bağlamış; bu iddiasını da tasavvufun buhranlı dönemlere reçete olduğu gerekçesiyle açıklamıştır.⁹³ Ayrıca tarikatın Anadolu'daki kalıcılığını da dar bir perspektiften bakarak devlet otoritesinin güvenini kazanmalarına ve perde arkası siyasette işbirliği yapmalarına bağlamıştır.⁹⁴ Hamid Algar ise Nakşiliğin Anadolu'ya gelişini, tarikatın şeriata bağlılığı ve sünnete riayeti açılarından değerlendirmiş ve bu açılardan Nakşibendiyye ile Osmanlı'yı birbirlerine uygun

⁸⁸ Necdet Tosun, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 629-651.

⁸⁹ Abdurrezzak Tek, *Nakşiliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlâhî* (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 14.

⁹⁰ Hamid Algar, "Nakşibendiyye", 32/337.

⁹¹ Muhsin Macit, "Molla Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri", *Erdem* 7/20 (1991), 519.

⁹² Mollâ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 462.

⁹³ Fatih Şeker, *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşibendilik Tasavvuru Şerif Mardin Örneği*, 71.

⁹⁴ Fatih Şeker, *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşibendilik Tasavvuru Şerif Mardin Örneği*, 87.

bulmuştur.⁹⁵ Yani bir başka deyimle otorite ve tarikat arasındaki doku uyumuna dikkat çekmiştir.

Tarikatı, Orta Asya'nın kalbinden Anadolu'nun gönlüne getiren ilk şahsiyet⁹⁶, Ubeydullah Ahrâr'ın halifesi Simavlı Abdullah İlâhî olarak bilinmektedir.⁹⁷ Ancak bazı kaynaklarda, tarikatın -Abdullah İlâhî'den önce- Anadolu'ya, ilk olarak Timur'un ordusundaki Nakşî müridlerle⁹⁸ ve İstanbul'un fethine katılmak için gelen Nakşî dervişleriyle⁹⁹ geldiği iddia edilmektedir. Nitekim Amasya'da 15. yüzyılın hemen başında (m.1405), Bahâeddin Nakşibend'in halifesi Rükneddin Mahmud Buhârî¹⁰⁰ tarafından kurulan dergâh¹⁰¹ ve aynı yüzyılın ortasında (m.1453) yine Amasya'da Selâmet Hâtun tarafından inşa ettirilen Yâ Vedûd tekkesi¹⁰², bu iddiaları doğrular niteliktedir.¹⁰³ Ayrıca Halvetî şeyhi Pîr İlyas'ın tarikatını Amasya'ya getirdiğinde (15. yy), şehirde Nakşibendiyye mensuplarının bulunduğu da bilinmektedir.¹⁰⁴ Ancak bazı çalışmalarda, bu bilgilere rastlanılmadığı için Anadolu'daki ilk Nakşî tekkesi olarak, Bursa'daki Ahmed İlâhî dergâhı gösterilmiştir.¹⁰⁵ Fatih Sultan Mehmed tarafından İshak Buhârî Hindî için Aksaray'da inşa ettirilen -sonradan Hindîler tekkesi ismini alan- tekke de Abdullah İlâhî'den önceki Anadolu Nakşibendiyye tarihinde mühim bir yere sahiptir.¹⁰⁶ Keza, mahlas benzerliğinden dolayı karışıklığa sebep olan Buharalı Nakşî

⁹⁵ Hamid Algar, "Nakşibendî Tarihinin Siyasi Boyutları", *İlim ve Sanat Dergisi* 33 (1992), 15.

⁹⁶ Hamid Algar, "Nakşibendiyye Tarikatı Üzerine Bibliyografik Notlar", *İslam Medeniyeti Dergisi* 43 (1982), 40.

⁹⁷ Mustafa Kara, Hamid Algar, "Abdullah-ı İlâhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/110.

⁹⁸ Dina Le Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik*, 46.

⁹⁹ Abdurrezzak Tek, *Nakşîliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlâhî*, 17.

¹⁰⁰ Necdet Tosun, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 628.

¹⁰¹ Hasan Demirtaş, "Nakşibendilik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi* 50 (2018), 25.

¹⁰² Abdurrezzak Tek, *Nakşîliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlâhî*, 17.

¹⁰³ Dina Le Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik*, 47.

¹⁰⁴ Ali Öztürk, *XVI. Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 19.

¹⁰⁵ Abdullah Damar, *Bursa'da Nakşibendiyye Kültürü ve Ahmed İlâhî Tekkesi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 16.

¹⁰⁶ Kasım Kufralı, "Mollâ İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendiye Muhiti", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3/1-2 (1949), 130.

dervîşi Ahmed İlâhî de Abdullah İlâhî'den az bir zaman önce Anadolu'ya gelmiş ve faaliyetlerine ondan önce başlamıştır.¹⁰⁷

Sonuç olarak çeşitli kaynaklarda, Abdullah İlâhî'nin Nakşiliği Anadolu'ya getirdiği ya da daha mutedil kaynaklarda, İstanbul özelinde İlâhî'nin yol açıcı olduğu zikredilmiş ancak gerçeğin böyle olmadığı görülmüştür. İlâhî'nin ilk olduğu iddiasını gerçeğe dönüştürebilecek tek ihtimal, Abdullah İlâhî'yi kastederek “ilk Anadolu Nakşî”¹⁰⁸ sıfatını kullanmaktır. Aslında buna benzer bir sıfat, Algar tarafından kullanılmış olmasına rağmen bu sıfatı kullandığı paragrafta belirttiği İlâhî'nin “ilk Nakşî merkezini kurduğu” bilgisiyle boşa çıkmıştır.¹⁰⁹ Özet olarak İlâhî'nin Nakşibendîliği Anadolu'ya getiren ilk isim olduğu iddiası çürütülmüş olsa da tarikatı Anadolu'nun kalbine nakşeden önemli şahsiyetlerden biri olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Nakşibendiyye'yi Anadolu'ya getiren âmillerden ve yollardan biri de Orta Asyalı Nakşî şeyhleri ve Abdullah İlâhî'den çok sonraki dönemde yaşayan Türk hacılardır. 16 ve 17. yüzyıllarda Haremeyn bölgesinde bulunan Nakşî şeyhlerinden Muhammed Ma'sûm ve Ahmed Yekdest, hacca giden Türk hacıları etkilemiş ve böylece Anadolu'da, tarikatın ve zikredilen şeyhlerin şöhreti yayılmıştır.¹¹⁰ Mehmed Emin Tokadî, Ahmed Hâtem, Ahmed Kırımı ve Abdullah Nidâî gibi isimler de hac görevini ifa ederken Şeyh Ahmed Yekdest'e intisap eden isimlerdendir.¹¹¹ Şairliklerinin yanında aynı zamanda postnişin de olan bu isimler, tarikatın bir başka yolla Anadolu topraklarına gelmesini sağlamış ve bu yolda öncülük etmişlerdir.

Genel bir değerlendirmeye, sadece Nakşibendî tarikatı özelinde değil, Anadolu'nun tasavvufî hayatının düzene ve sisteme oturmasının, Mâverâünnehir, Hârizm ve Horasan bölgelerinden gelen mutasavvıflar sayesinde olduğu görülmektedir.¹¹²

¹⁰⁷ Dina Le Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik*, 73.

¹⁰⁸ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, 377.

¹⁰⁹ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, 377.

¹¹⁰ Weismann, *Nakşibendilik*, 162.

¹¹¹ Bu bilgi, bu çalışmanın üçüncü bölümündeki taramalardan elde edilmiştir.

¹¹² Abdurrezzak Tek, *Nakşîliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlâhî*, 13.

4. Sosyal Müessese Olarak Tekkeler ve Nakşibendiyye'deki Edebî Muhitler

İslam medeniyetinin ve özelde Anadolu topraklarının en temel müesseselerinden biri tekkelerdir. Tekkeler, kuruldukları dönemden itibaren sadece dinî anlamda değil, toplumsal anlamda da faydalı birçok fonksiyonu icra etmiştir. Tasavvufun toplumdaki müesseseleşmiş hâli olan tekkeler; dinî, ilmî, siyasî, kültürel hatta spor gibi birçok alanda faaliyet yürütmüştür.

Tekkelerin sosyal fonksiyonları üzerinde çalışma yapan Özsaray, tekkelerin sosyal görevlerini şu 7 maddede hülasa etmiştir:¹¹³

1. Misafir Ağırlama Hizmeti
2. Mazlumlara Kucak Açma
3. Vatan Mücadelesine Destek
4. İskân Faaliyetlerindeki Önemli Rolü
5. Emniyeti Sağlamadaki Yardımı
6. İslamî Şuuru Tesis Etmedeki Önemi
7. Meslekî ve Kültürel Alanda Katkı

Ortaya çıktıkları andan itibaren aralarında çekişme ve rekabet olmasına rağmen tekkeler ve medreseler, Osmanlı'da medeniyetin iki kutbunu oluşturmuştur.¹¹⁴ Medreselerin birer okul hüviyetinde olduğu herkesçe malumdur ancak din eğitiminin verildiği yerlerden biri olan tekkeler¹¹⁵ de hem uygulamalı ve hâl eğitimleri ile eğitim öğretim mekânları hem de meslekî öğretileriyle eğitim veren kuruluşlar gibi faaliyet göstermişlerdir.¹¹⁶ Ayrıca tekkeler bünyesinde bulunan kütüphaneler de tekkelerin ilme verdiği önemin bir delili olmuştur. Örneğin; son dönem Nakşî tekkelerinden olan Eyüp'teki Hasan Hüsnü Paşa tekkesi, 1468 kitabın yer aldığı kitaplığıyla, âdeta bir kütüphane hüviyetine

¹¹³ Mustafa Özsaray, "Sosyal Fonksiyonları Bakımından Tekkelerin Osmanlı'daki Yeri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (2021), 661-667.

¹¹⁴ Klaus Kreiser, "Tekke ve Dervişlik", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 22 (2008), 345.

¹¹⁵ Mustafa Kara, "Tekke Eğitimi ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12 (2008), 107.

¹¹⁶ Hasan Kamil Yılmaz, "Tekkelerde Eğitim ve Öğretim", *Uluslararası Eğitimde Kalite Kongresi* (Konya, 1996), 72-73.

dönüşmüştür.¹¹⁷ Ayrıca Nakşibendî Hâlidî şeyhlerinden Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin tekkelere kurdurduğu ve müstakil olarak inşa ettirdiği kütüphaneler de bulunmaktadır.¹¹⁸

Tekkelerin topluma dönük faaliyetlerinden biri de günümüz kulüp ve dernekleri gibi toplumun sosyalleşmesini sağlayan fonksiyonları icra etmiş olmalarıdır.¹¹⁹ Örgütlü sivil yapılar gibi işlevi olan tekkeler, yoksullara dağıttıkları yemeklerle birer aşevi, uzak yoldan gelenlere verdikleri konaklama hizmetiyle birer otel, o günün kitap yokluğunda kurdukları kitaplıklarla birer kütüphane olmanın yanında, aynı zamanda sportif alanda da faaliyetler göstermiştir. Osmanlı'da sadece spora ve sporcuya verdikleri katkıyla ünlenmiş tekkeler yer almış; bu alanda faaliyet gösteren tekkelerin en bilindik olanları, Okçular tekkesi ve Güreşçiler tekkesi¹²⁰ isimleriyle anılmıştır.

Tekkelerin toplumsal katkı yaptığı sahalardan biri de sosyoloji, iskân ve şehirleşme alanlarıdır. Tekkelerin bir yerin İslamlaşmasında ve Müslüman kalmasında önemli rol üstlenişi¹²¹ aslî görevi olarak görülürse göçebe hayattan yerleşik hayata geçişteki etkisi¹²², tekkelerin medeniyet inşa eden bir unsur olduğunun göstergesidir. Nitekim İslam şehirlerinin kurulmasında, düzeninin oturmasında ve şehirleşmesinde, tekkeler önemli görevler icra etmiştir.¹²³

Tüm bu özelliklerin yanında tekkeler, sağlık kuruluşu gibi de faaliyet göstermiş; bazı tekkelerin psikiyatrik tedavi mekânı olarak kullanıldığı görülmüştür.¹²⁴ Ayrıca cüzzamlı hastaların tecrid edildiği yerlere “miskinler tekkesi” denilmesi ve buraların

¹¹⁷ Hamit Er, “Bir Eğitim Kurumu Olan: Eyüp'te Hasan Hüsnü Paşa Tekkesi ve Vakfiyesi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 11 (2003), 139.

¹¹⁸ Müşerref Avcı, “Osmanlı Dönemi Vakıf Kütüphaneleri ve Bu Kütüphanelerin Toplum Hayatına Etkileri”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/2 (2021), 247.

¹¹⁹ Ahmet Rıfat Güzey, “Osmanlı Tekkelerinde İşleyiş ve Eğitim”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 34 (2019), 381.

¹²⁰ Osman İmamoğlu vd, “Osmanlı İmparatorluğunda Spor Tekkeleri ve Kulüpleşme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 58 (2018), 907.

¹²¹ Adem Efe, “Balkanların İslamlaşmasında Tekkelerin Rolü ve Kosova/Prizren Şeyh Osman Efendi Tekkesi”, *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri* (5-7 Ekim 2012, Isparta), 457.

¹²² Ahmet Cahid Haksever, “Göçebelikten Yerleşik Hayata Geçişte Tekke ve Zaviyelerin Rolü: Çorum Örneği”, *Çorum ve Kültür* (Çorum: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012), 89.

¹²³ Mehmet Ulukan, “İslam Kentleri ve Kentleşme Olgusunun Gelişiminde Bir Odak Noktası Olarak Tekkeler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2013/2), 60.

¹²⁴ Taner Tosun, “Karaca Ahmet Tekkeleri ve Bu Tekkelerdeki Psikiyatrik Tedavi”, *Tıp Tarihi Araştırmaları* (2014), 54.

yöneticilerinin “şeyh” olarak adlandırılması¹²⁵, tekkelerin toplumun kalbinde kabul gördüğünün ve sosyal anlamda manevi olarak hizmet ettiğinin bir göstergesidir. Ayrıca, ruhun şifası olarak anılan musiki de -tüm sosyal işlevlerinin yanında- konservatuar görevi üstlenen tekkelerde de icra edilmiş¹²⁶ ve bu sebeple tekkeyi toplumla buluşturma görevini ifa etmiştir.

Tekkeleriyle toplum içinde yer edinen tasavvuf ve tarikatların, toplumdan soyutlanmaları mümkün değildir. Hele ki 11 temel ilkesinden biri “halvet der encümen” olan Nakşibendî tarikatının halktan kopuk olduğunu düşünmek hiç mümkün değildir. Tekkeler ve özelde Nakşî tekkeleri, sanat üretim merkezi ve atölye gibi işlevselliğiyle medreselerin dolduramadığı alanlarda hizmet vermiştir.¹²⁷ Edebiyat da tekkelerin hizmet verdikleri bu alanlardan biri olmuştur.

Güzel sanatlardan biri olarak kabul edilen edebiyat; güzel görmek, güzel düşünmek, güzel konuşmak isteyen tasavvuf ehli tarafından her daim el üstünde tutulmuştur. Gönüllerdeki incelik, kaleme aksetmiş; ardından da başka ince gönüllere sefer etmiştir. Ancak sufiler için edebiyat, hiçbir zaman amaç olarak görülmemiş, aksine bir araç mesabesinde kabul edilmiştir. Yani edebiyat ürünü ortaya koymak isteyen bir sufi, sanat kaygısından uzak durmuş; gösterişli tamlamalara yeltenmemiş ve teknik anlamda mükemmeli aramamıştır. Bir başka deyişle sufi şairi diğer şairlerden ayıran en önemli özellik, sufi şairin tasavvufi tecrübesinden mülhem öze odaklanmasıdır.¹²⁸ Böyle olmasına rağmen en büyük şairlerin, en önemli musiki üstatlarının tasavvuf ehli olması da tesadüf olmamıştır.¹²⁹

Tekke ile edebiyatın bir arada anılmasını sağlayacak en bariz gerekçe ise isminden de anlaşılacağı üzere tekke edebiyatıdır. Her ne kadar bu edebiyat koluna, “dinî-tasavvufî edebiyat”, “tasavvuf edebiyatı”, “tasavvufî halk edebiyatı”¹³⁰, “irfânî şiir”¹³¹ gibi

¹²⁵ Nuran Yıldırım, “Miskinler Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/185.

¹²⁶ Yavuz Demirtaş, *XIX. Yüzyıl İstanbul’unda Tekke Mûsikisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2007), 23.

¹²⁷ Semih Ceyhan, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 36.

¹²⁸ Bilal Kemikli, *Türk İslam Edebiyatı Giriş* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 28.

¹²⁹ Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, 268.

¹³⁰ Azmi Bilgin, *Türk Tasavvuf Edebiyatı Makaleleri* (Ankara: TDK Yayınları, 2020), 65.

¹³¹ Bilal Kemikli, *Şiir ve Hikmet* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017), 179.

isimlendirmeler yapılmış olsa da “tekke edebiyatı” ismini geçerli kılan en güzel sebep, eserlerin tekkelerde yazılmış olmasıdır. Tekkelerde yazılan bu eserler, şekil ve form açısından divan edebiyatından çok farklı olmasa da muhteva anlamında, belirgin bir çizgi ile ayrılmaktadır. Tekke edebiyatında ortaya çıkarılmış ürün, ister manzum ister mensur olsun içerik anlamında merkezinde din ve tasavvuf bulundurmaktadır. Tekke ehlinin edebiyatla uğraşmasının sebeplerinden biri de merkezinde din ve tasavvuf bulunan eserlerindeki “düşünce ve inançlarını” halka ulaştırmaktır.¹³²

Her meslekte ve her sanat dalında olduğu gibi edebiyatta da kemâle ulaşma, usta çırak ilişkisi sayesinde olmuştur. Bu usta çırak ilişkisi, özellikle şiir alanında kendisini göstermiş; şairlerin mahlaslarında dahi ustalarının isim babalıkları söz konusu olmuştur. Mahlaslar verilirken de kişilerin meslekleri, meşrepleri ve meyillerine dikkat edilmiştir.¹³³ Zaman içinde gelişen usta çırak ilişkisi, icazet ve icazetname¹³⁴ müesseseleriyle çırakların usta olmasıyla ve kendilerine çırak bulmalarıyla birlikte, kendiliğinden bir silsile doğmasına vesile olmuştur. Silsile oluşturacak kadar genişleyen bu topluluk, zamanla muhitlere evrilmiştir. Arapça görüp gözetmek anlamındaki “havt > ihâta” köklerinden¹³⁵ gelen muhit, Allah’ın isimlerinden biri olmasının yanı sıra, TDK’nin güncel Türkçe sözlüğünde “çevre, yöre, etraf” ve mecazen de “Bir kimsenin sürekli ilişkide bulunduğu insanlar topluluğu.” anlamlarına gelmektedir. Muhitin merkez noktasının edebiyat olması sebebiyle kavram, burada “edebî muhit” şeklinde de kullanılacaktır. Eserlerinde muhit kavramına sıklıkla yer veren Kemikli, edebî muhit için şöyle bir tanımda bulunmuştur:

Edebî muhit, edebiyatçının içinde yetiştiği, izini süreceği ustaların şiirlerini ve sohbetlerini dinlediği, kendi şiirlerini okuduğu ve icabında eleştiriler alarak yetiştiği ortamlardır. Şairin içinden geldiği edebî muhit, ona ortak dil, tecrübe ve üslup

¹³² Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 35.

¹³³ Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, 45.

¹³⁴ Cemil Akpınar, “İcâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/393.

¹³⁵ Bekir Topaloğlu, “Muhit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 31/40.

*kazandıran bir okuldur. Nitekim tekkelerin hemen her biri, birer edebî muhit olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.*¹³⁶

Ayrıca Kemikli, tekkelerden bahsettiği yerlerde bu kavram yerine “irfanî muhit” ifadesini de tercih etmiştir.¹³⁷ Halûk İpekten ise *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* isimli kitabında, edebî muhitlerin edebiyata ve edebiyatçıya değer veren şahsiyetler sayesinde kurulduğunu ifade etmiştir.¹³⁸

Osmanlı özelinde Nakşibendîlik çalışmaları yapan Le Gall de çalışmasının bir bölümünde muhit kavramına kısaca değinmiştir. Ubeydullah Ahrâr’ı, tarikat tarihinde farklı bir yere koyan araştırmacı, onun benzeri görülmemiş siyaset ve organizatörlük yeteneğine sahip olduğunu söylemiştir. Farklı bölgelerden gelen talebeleri kendi muhitinde pişirdiğini; onları birer halife yaptığını ve sonrasında farklı coğrafyalara gönderip muhitini genişlettiğini vurgulamıştır.¹³⁹

Nakşibendiyye geleneğine müntesip şairlerin Anadolu’da kurduğu iddia edilen edebî muhitleri üzerine incelemeyi esas alan aşağıdaki kısımda, çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan biyografilerden yararlanılmış; taramalar, tespitler ve kısaca tahliller yapılmaya çalışılmıştır. Silsilesinde en az 5 kişi bulunan her bir muhitin bânîsi tespit edilmiş; edebî silsilesi, intisap ilişkisi ve kronoloji gözetilerek verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca silsilede yer alan isimlerin -varsa- birbiriyle olan özel ilişkisine değinilmiştir. Türk tasavvuf edebiyatında tespit edilebilen Nakşî edebî muhitleri şunlardır:

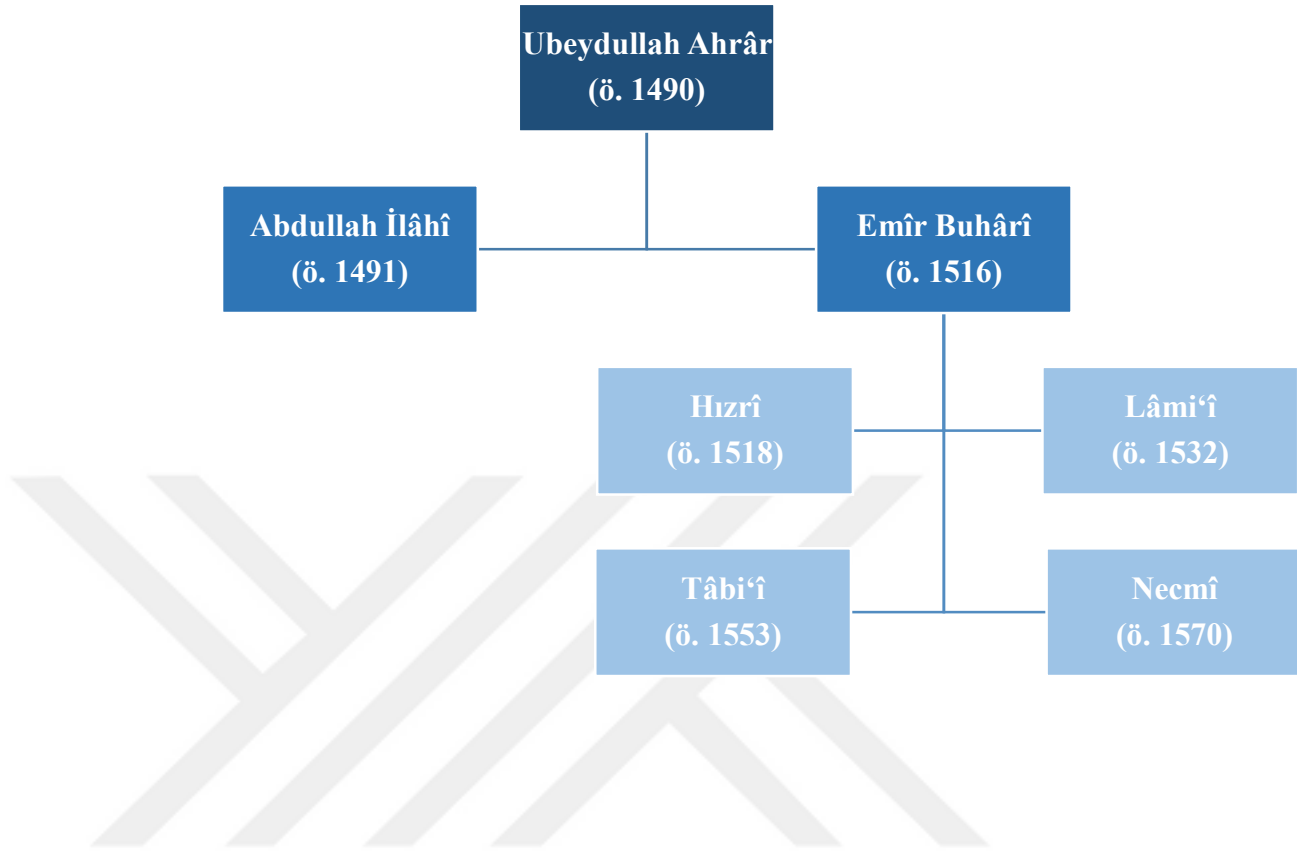
¹³⁶ Bilal Kemikli, *Türk İslam Edebiyatı Giriş*, 29.

¹³⁷ Bilal Kemikli, *Şiir ve İrfan* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), 194.

¹³⁸ Halûk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* (İstanbul: MEB Yayınları, 1996), 11.

¹³⁹ Dina Le Gall, *Osmanlı’da Nakşibendilik*, 70.

4.1. Ubeydullah Ahrâr'ın Muhiti

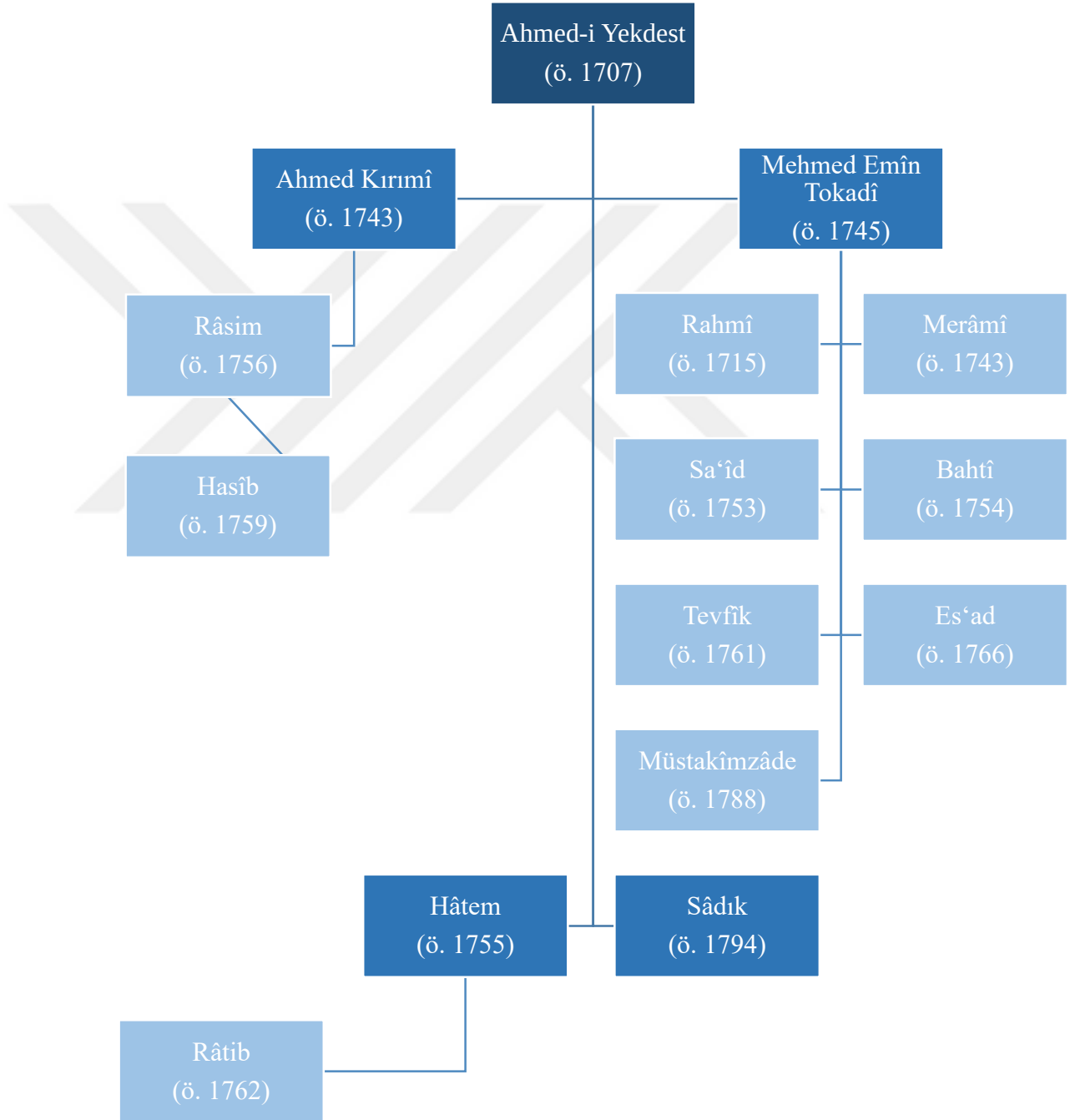
Akaidnâme geleneği gibi farklı bir konuda da yol açıcı ve kurucu şahsiyet rolüyle muhit oluşturan¹⁴⁰ Ubeydullah Ahrâr'ın kurduğu bu edebî muhit, kendisiyle birlikte toplamda 7 kişiden müteşekkildir. İlk isim, Ahrâr'ın halifesi ve ilk Türk edip Nakşî olma özelliklerini taşıyan Simavlı Abdullah İlâhî'dir. Taramalardan elde edilen verilere göre, İlâhî'nin Anadolu'da sürdürdüğü bir kol bulunamamıştır. Emîr Buhârî'nin Molla İlâhî'ye intisabı biliniyor olsa da muhit kurucusu Hâce Ahrâr'a doğrudan intisabı olduğu için Buhârî, İlâhî'den ayrı, müstakil bir kol gibi kabul edilmiştir. Emîr Ahmed Buhârî, Ubeydullah Ahrâr'a intisap etmiş; Molla İlâhî'den de hilafet almıştır.

Emîr Buhârî, İstanbul'da kurmuş olduğu tekkesiyle birlikte postnişin olmuş ve irşad faaliyetlerine başlamış; Hızrî, Lâmi'î Çelebi, Tâbi'î ve Necmî de burada kendisine intisap etmiştir. Bu isimlerin -içlerinde şeyhlik yapanlar olsa da- kendilerinden sonra bu edebî

¹⁴⁰ Ali İhsan Akçay, *Türk Edebiyatında Manzûm Akâidnâmeler: İnceleme Metin* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 101.

muhiti devam ettirecek bir silsileye sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bu isimler arasında tek bağlantı, Lâmi'î Çelebi ve Necmî'nin kurmuş oldukları dostluk bağı olmuştur.

4.2. Ahmed-i Yekdest'in Muhiti

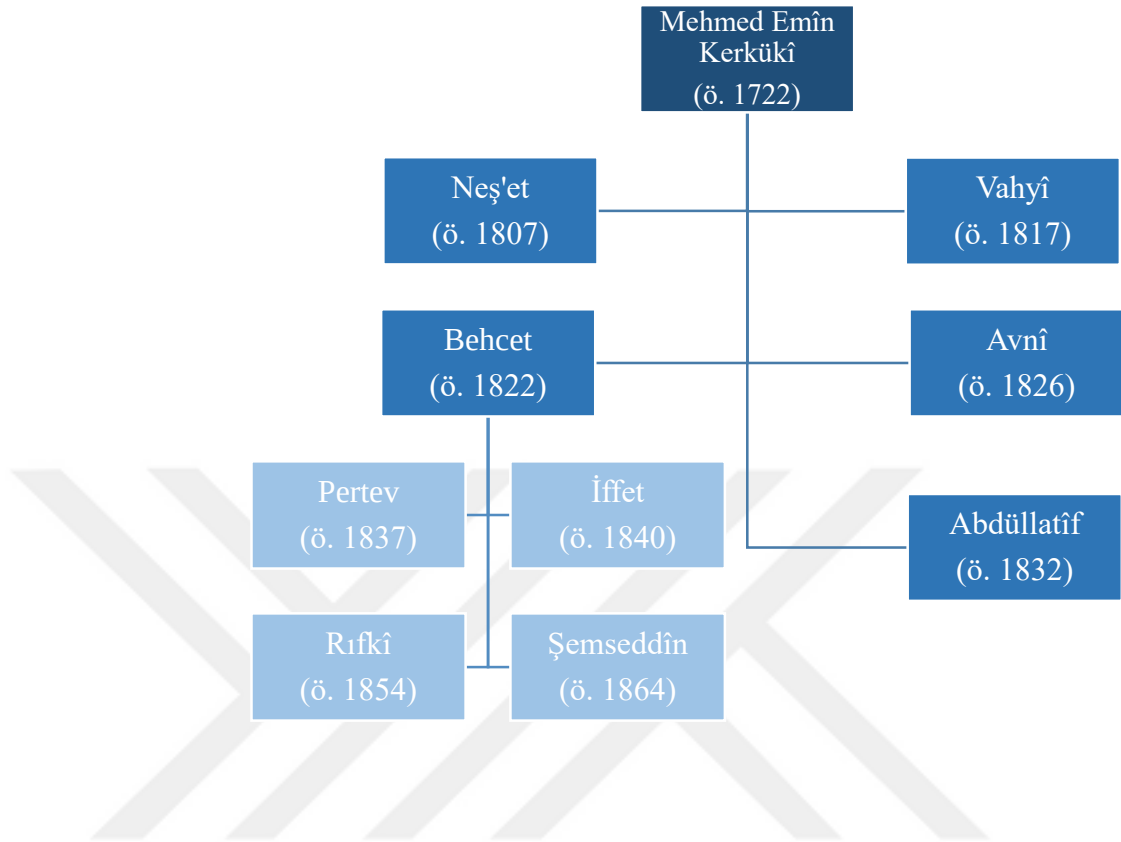

Buhara'nın Cüryân kasabasında doğduğu için Cüryânî; tek eli haydutlar tarafından kesildiği için de Yekdest lakabıyla anılan Nakşî şeyhi Ahmed Efendi, Anadolu'nun ikinci Nakşî edebî muhitini inşa eden isimdir. Yaklaşık 40 sene boyunca Mekke'de tebliğ vazifesini sürdüren Ahmed-i Yekdest, Nakşibendiyye'nin Hicaz bölgesi üzerinden Anadolu'ya gelmesini sağlamıştır.

Sırasıyla Ahmed Kırımî, Mehmed Emîn Tokadî, Akovalızâde Ahmed Hâtem ve halifesi Süleyman Kürdî'ye intisap eden Mehmed Sâdık, Ahmed-i Yekdest'in huzurunda bulunup onun inşa ettiği edebî muhitte yer alan şairlerdendir. Bu isimler arasında, Rahmî, Merâmî, Sa'îd, Bahtî, Tevfik, Es'ad ve Müstakîmzâde Süleyman Sadeddîn gibi şairleri yetiştiren Mehmed Emîn Tokadî, Yekdest'in inşa ettiği edebî muhitin genişlemesine vesile olmuş en önemli şahsiyettir. Muhiti zenginleştiren bir diğer isim de Kırımlı Ahmed Efendi'dir. Kırımî, şair ve hattat Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi gibi önemli bir ismin yetişmesine vesile olmuş; aynı zamanda Râsim'in de yetiştirmiş olduğu Hasîb'le birlikte bu muhite genişlik kazandırmıştır. Fen ilimlerinde dahi kendisini yetiştirmesiyle bilinen Akovalızâde Ahmed Efendi ise önemli bir devlet adamı ve şair olan Râtîb Ahmed Paşa'nın bu edebî muhitte bulunmasına vesile olmuştur. Muhitin son halkasında da Ahmed-i Yekdest'in halifesi Süleyman Kürdî'nin müntesibi Erzurumlu Mehmed Sâdık Efendi bulunmaktadır.

Bu isimler arasında; Akovalızâde Hâtem ile Tokadî'nin ve Hasîb ile Mehmed Râsim'in hoca talebe ilişkisi bulunmaktadır. Hâtem, Tokadî'nin ders halkalarında bulunmuş ve onun işaretiyle Molla Yekdest'e intisap etmiş; Hasîb ise Mehmed Râsim Efendi'den hat meşk etmiştir.

4.3. Mehmed Emîn Kerkükî'nin Muhiti

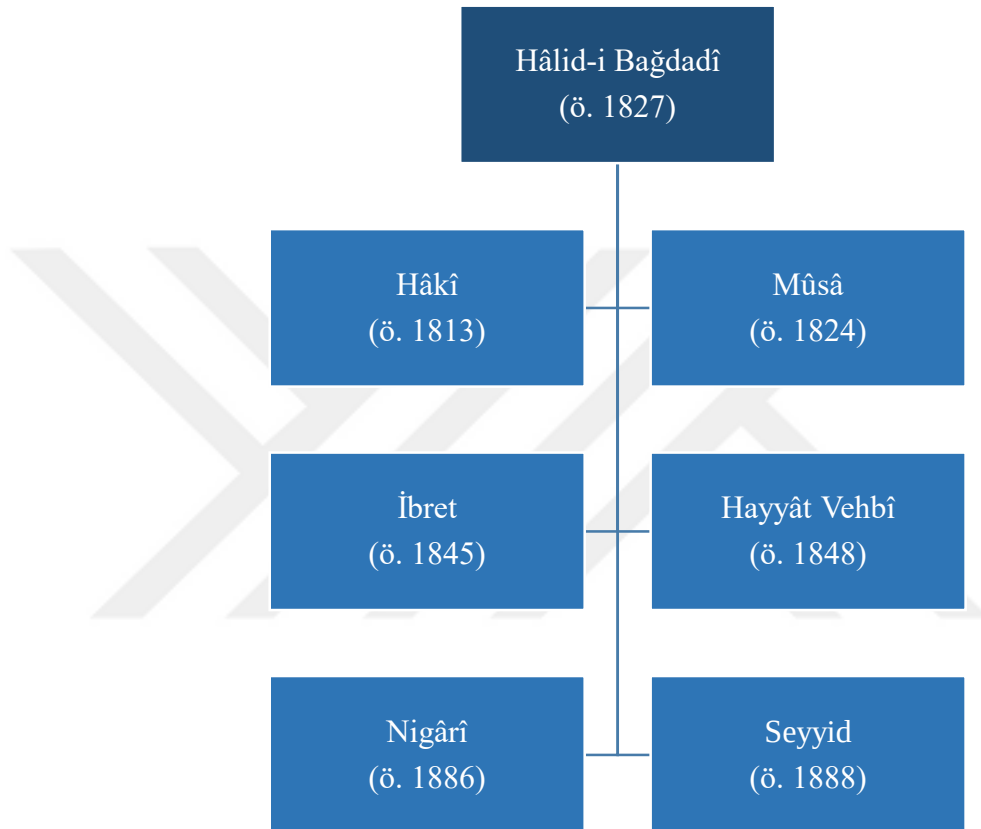

Kronolojik olarak Anadolu'daki üçüncü Nakşî muhitinin kurucu ismi Mehmed Emîn Kerkükî'dir. İlk eğitimini memleketinde alan Kerkükî, önce İstanbul'a ardından da Bursa'ya gelmiş ve çoğu kaynakta Bursalı diye anılmıştır. Nakşî hilafetini almasından sonra da Hoca Neş'et, Vahyî, Ali Behcet Efendi, Avnî ve Gazzîzâde Abdülatîf gibi önemli isimlerin ruhanî yolculuğunda onlara rehberlik etmiştir.

Hoca Neş'et ve Üsküdarlı Ali Behcet Efendi, muhitlerinin genişlemesinde en büyük pay sahibi olan iki isimdir. Ancak önemli bir farklılıkları bulunmaktadır. Hoca Neş'et, -eldeki verilere göre- talebelerine sadece şiir ve şairlik hususunda hocalık yapmış; tarikatın edebî muhitinin ya da silsilesinin devamına yönelik bir katkıda bulunmamıştır. Aynı zamanda bir Mesnevîhan olan Ali Behcet Efendi ise yetiştirdiği Pertev, İffet, Rıfkî ve Şemseddîn mahlaslı dört Nakşî şair ile Kerkükî'nin şiir muhitinin büyümesine yardımcı olmuştur.

Bu muhitte, Hoca Neş’et ile Ali Behcet Efendi arasında dostluk ilişkisi; Ali Behcet Efendi ile Gazzîzâde arasında hoca talebe ilişkisi ve Hoca Neş’et ile Vahyî arasında da hoca talebe ilişkisi bulunmaktadır.

4.4. *Hâlid-i Bağdadî'nin Muhiti*

1827 yılında vefat eden ve Nakşibendiyye'nin Hâlidîlik kolunun pîri Mevlana Hâlid-i Bağdadî, Nakşibendiyye'nin Anadolu'daki dördüncü ve son muhitinin bânîsidir. Aynı zamanda şair de olan Hâlid-i Bağdadî, sadece tarikatın bir kolunu kurmakla kalmamış, aynı zamanda şairler yetiştirip tarikatın edebî birikimine katkıda bulunmuştur.

Hâkî, Mûsâ, İbret ve Hayyât Vehbî, doğrudan Bağdadî'ye intisap etmiş isimlerdir. Bu isimlere ek olarak Nigârî ile Seyyid ise Bağdadî'nin halifelerinin müntesiplerinden olup bu muhit içinde kendilerine yer bulmuş şahsiyetlerdendir.

2. BÖLÜM:

NAKŞÎ ŞAİRLERİN HAYATLARI

(15. YY – 20. YY)

1. Nakşibendiyye'ye İntisabı Kesin Olan Şairler

Bu bölüm, çalışmanın yekûnu göz önünde bulundurulduğunda, hazırlık aşamasında en çok çabanın sarf edildiği bölümdür. 15. yüzyıl – 20. yüzyıl arasında, Anadolu'da yaşayan şairlerin biyografilerinden müteşekkil olan bu bölümde, *Mecâlisü'n-Nefâis*, *Tezkire-i Mecâlis-i Şuarâ-yı Rûm*, *Heşt Bihişt*, *Tezkiretü's-Şuarâ (Latîfî)*, *Meşâirü's-Şuarâ*, *Tezkiretü's-Şuarâ (Kınalızâde)*, *Gülşen-i Şuarâ*, *Tezkiretü's-Şuarâ (Beyânî)*, *Künhü'l-Ahbâr*, *Mecmau'l-Havas*, *Riyazü's-Şuarâ*, *Zübdetü'l-Eşâr*, *Tezkire-i Şuarâ (Rızâ)*, *Tezkire-i Şuarâ (Yümnî)*, *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr (Âsım)*, *Teşrifâtü's-Şuarâ*, *Tezkire-i Şuarâ (Mucîb)*, *Tezkire-i Şuarâ (Safâyî)*, *Tezkire-i Şuarâ (Sâlim)*, *Silkü'l-le'alî-i Âl-i Osmân*, *Nuhbetü'l-Âsâr li Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*, *Nuhbetü'l-Âsâr min-Fevaidi'l-Eş'âr*, *Âdâb-ı Zurefâ*, *Tezkire-i Şuarâ (Silahdârzâde)*, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, *Mir'at-i Şi'r*, *Tezkire-i Şuarâ (Şefkat)*, *Bağçe-i Safâ-endûz*, *Tezkiretü's-Şuarâ (Ârif Hikmet)*, *Hatimetü'l-Eş'âr*, *Mecmûatü't-Terâcim*, *Kâfile-i Şuarâ*, *Eslâf*, *Mecma-ı Şuarâ*, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, *Son Asır Türk Şairleri ve Tuhfe-i Nâilî* gibi şair tezkireleri, nazire mecmuaları (*Mecmau'n-Nezâir*, *Mecmûatü'n-Nezâir*, *Pervâne Bey Mecmuası*), *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* ve zeylleri, *Nefehâtü'l-Üns*, *Osmanlı Müellifleri*, *Sicill-i Osmânî*, *Sefîne-i Evliyâ*, *Tuhfe-i Hattâtîn*, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, *Keşfü'z-Zunûn*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, *vefeyâtnâmeler* ve *şehirler üzerine yapılmış edebiyat araştırmaları* gibi biyografik içerikli eserler taranmış ve 180 Nakşî şair tespit edilmiştir.

Tespit edilen şairlerin hayat hikâyeleri, hem biyografik kaynaklarda yer alan bilgilerle hem de haklarında yapılmış ilmî çalışmalarla birlikte yeniden inşa edilmiştir. İlgili bölüm bu özelliği ile -şiir örnekleri yer almasa dahi- âdetâ “Anadolu'daki Nakşî Şairler Tezkiresi” sıfatını haizdir. Biyografilerden oluşan bu bölümün bir diğer özelliği de şairler hakkında yapılmış, edebiyat alanındaki –makaleler hariç- ilmî çalışmaların (kitap, doktora tezi ve yüksek lisans tezi) dipnotlarda kronolojik bir şekilde sıralanmış olmasıdır. Bu çalışmalar dipnotlarda gösterilirken kaynak olarak verilen dipnotlarla karıştırılmaması için hem bold (kalın) başlıklar kullanılarak eserlerin türü verilmiş hem de eserler, *eser ismi*, *yazar ismi*, *yayıncı* ve *tarih* künyesiyle sıralanmıştır.

1.1. Abdullah İlähî (ö. 896/1491)

Şeyh Abdullah İlähî, Germiyan'a bağlı Simav nahiyesinin Tekellüf karyesinden; başka bir deyişle Kütahya'nın Simav ilçesinin Teklif köyündendir. İlim tahsili için önce İstanbul'a gidip Zeyrek medresesinde eğitim almış; ardından medresedeki hocası Molla Alâeddin Tûsî ile Horasan bölgesine doğru yolculuğa çıkmıştır.¹⁴¹ *Tabsıratü'n-Nuzamâ, Kâfile-i Şu'arâ, Osmanlı Müellifleri* ve *Sicill-i Osmânî*'ye göre Molla Tûsî ile Horasan'da karşılaşmıştır. Abdullah İlähî, Semerkant'ta Nakşibendî şeyhi Ubeydullah Ahrâr'dan ders almaya başlamış, sonrasında hocasına intisap etmiştir.¹⁴² Şeyhi Ubeydullah Ahrâr-i Semerkandî'den aldığı feyizle Buhara'ya gidip Bahâeddin Nakşibend hazretlerinin ruhaniyetlerinden istifade etmiştir. Yine şeyhinin tavsiyesiyle Herat'a giderek Molla Câmî'yle dostluk kurmuştur.¹⁴³

Abdullah İlähî, Horasan seyahatinin ardından memleketi Simav'a dönmüştür. *Meşâ'irü's-Şu'arâ* ve *Tabsıratü'n-Nuzamâ*'da, doğrudan İstanbul'a geçtiği söylene de tarihî gerçekler göz önünde bulundurulduğunda, İstanbul'dan önce Simav'a gittiği anlaşılmaktadır. İlähî, memleketi Simav'da bir dergâh kurarak Nakşibendî kandilini Anadolu'da uyandırmış, gün geçtikçe müridlerinin sayısı artmış ve ünü yayılmaya başlamıştır.¹⁴⁴ Bu durumu fark eden Fatih Sultan Mehmed, Şeyh Abdullah İlähî'yi İstanbul'a davet etmiştir. İlk davete icabet etmeyen ancak talebesi Emîr Ahmed Buhârî'yi İstanbul'a yollayan Molla İlähî, Fatih'in vefatı sonrasında, Kazasker Manisalı Çelebi'nin ısrarları üzerine İstanbul'a giderek ve Zeyrek medresesinde ikamet etmeye başlamıştır. Burada bir süre hizmet eden İlähî, sonrasında Evrenoszâde Ahmed Bey'in daveti üzerine Vardar Yenicesi'ne (Giannitsa) gitmiş ve postnişin olarak yerine Emîr Buhârî'yi tayin etmiştir.¹⁴⁵ Vardar Yenicesi'nde kendisi için inşa edilen cami ve medresede, ömrünün sonuna kadar irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Abdullah İlähî; Taşköprülüzâde, Latîfî,

¹⁴¹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: YEK Başkanlığı Yayınları, 2019), 404.

¹⁴² Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, haz. Filiz Kılıç (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 110.

¹⁴³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 2/54.

¹⁴⁴ Lâmi'î Çelebi, *Neḫâhâtü'l-Üns*, haz. Kamil Candoğan, Sefer Malak (İstanbul: Tan Matbaası, 1971), 467.

¹⁴⁵ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 86.

Âşık Çelebi ve Hüseyin Vassaf'ın hemfikir oldukları üzere h. 896 / m. 1491 tarihinde vefat etmiştir. Ancak bu görüşe katılmayan Mehmed Tevfik, h. 806; Bursalı Mehmed Tahir ise h. 893 tarihlerini işaret etmişlerdir. İlâhî'nin vefatından sonra yerine oğlu Mehmed Efendi geçmiştir.¹⁴⁶

Âşık Çelebi, İlâhî'nin şiirini sanattan ve yapmacılıktan uzak; tasavvuf ve tevhide yakın olarak nitelendirmiştir. Kınalızâde ise “Kelimâtı leb-i dil-ber gibi müferrih olmagla eş'ârını okıyanlar dâ'imâ hürrem ü handân olur” diyerek İlâhî'yi övmüştür.¹⁴⁷ Şiirlerinde İlâhî mahlasını kullanması, kendi döneminde yaşayan Ahmed İlâhî ile karıştırılmasına sebep olmuştur. Ayrıca, şahsiyeti ve eserleriyle Vardar Yenicesi'nin ilim ve sanat muhiti olmasında önemli bir rol oynamıştır.

Kaynaklarda zikredilen eserleri:

Esrâr-nâme, *Keşfü'l-Vâridât*, *Manzûme-i Mîraciye*, *Menâzilü'l-Kulûb*, *Meslekü't-Tâlibîn*, *Necâtü'l-Ervâh*, *Risâle-i Ahadiyye*, *Usûl-i Vusûl-i İlâhiyye* ve *Zâdü'l-Müşâtâkin* adlı eserleri vardır.¹⁴⁸

Abdullah İlâhî'nin eserleri üzerine yapılmış birçok akademik çalışma bulunmaktadır.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1/55.

¹⁴⁷ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 139.

¹⁴⁸ *Esrâr-nâme* adlı eser, *Sicill-i Osmânî* ve *Osmanlı Müellifleri*'nde zikredildiği için *DİA* “Abdullah-ı İlâhî” maddesinde de Abdullah İlâhî'ye ait gösterilmiştir ancak metinde yer alan Latîfi mahlasları, eserin İlâhî'ye ait olmadığını göstermektedir. (Detaylı bilgi için bk. Abdurrezak Tek: 2012, sf. 34) Yalnızca *Sefîne-i Evliyâ* ve *Osmanlı Müellifleri*'nde yer alan *Manzûme-i Mîraciye* adlı eserin günümüze ulaşmamış olması, eserin İlâhî'ye aidiyetliği noktasında sorun teşkil etmektedir.

Yine *DİA*'da yer alan *Risâle-i Vücûd* (*Risâle-i Beyân-ı Vücûd*) ve *Sefîne-i Evliyâ* ve *Osmanlı Müellifleri*'nde zikredilen *Şerhu Alâ Miftahu'l-Gaybî li's-Şeyh Sadreddin* isimli eserler, aynı eser olup Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb* isimli eserinin muhtasarıdır ve İlâhî'ye aidiyeti söz konusu değildir.

¹⁴⁹ **Kitaplar:**

Nakşiliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlâhî: Abdurrezak Tek, Emin Yayınları, Bursa, 2012.

Yüksek Lisans Tezleri:

Abdullah İlâhî ve Meslekü't-Talibin Ve'l-Vasılın (Edisyon-Kritik): Yunus Nadi Özçelik, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1990.

Abdullah İlâhî'nin Hayatı, Eserleri, Keşfü'l-Varidat'ın Tahlili ve Fikirleri: Kasım Koç, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1995.

1.2. İlâhî (ö. 922/1516)

Asıl ismi Ahmed'dir. Kaynaklarda doğumu ve hayatı hakkında pek fazla bilgi yer almayan Ahmed Efendi, aslen Buharalıdır. Hz. Hüseyin'in soyundandır.¹⁵⁰ Fatih Sultan Mehmed zamanında Anadolu'ya gelmiş; Bursa'ya yerleşmiştir. Bir dönem Edremit'te de bulunan İlâhî, Halvetiyye ve Melâmiyye'den bazı müürşidlere hizmet ettikten sonra Nakşibendî tarikatında seyrüsülükünü tamamlamıştır.¹⁵¹

Vaazları ve risaleleriyle ününü İstanbul'a kadar duyurmuş ve Fatih Sultan Mehmed'in dikkatini çekerek meclisinde bulunma şerefine nail olmuştur. Bursa'da metruk hâlde bulunan Yoğurtlu Baba tekkesini yeniden inşa etmiş ve burada irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. 1516 yılında vefat eden Ahmed Efendi, tekkesinin bahçesine defnedilmiştir.¹⁵² Kaynaklarda, tekkesinden ve mezar taşından iz bulunmadığı söylenen şairin tekkesinin olduğu yerde şu an, belediye başkanı konutu ve Süleyman Çelebi'nin makamı bulunmaktadır.¹⁵³

Arapça, Farsça ve Türkçeye hâkimiyeti olan İlâhî, *Divan*, *Hızır-nâme*, *Kenzü'l-Esrâr*, *Merâtib-i Fakr*, *Mîzânü'l-Efkâr*, *Mahzenü'l-Cevâhir fî Esrâr-ı Zîkr*, *Pend-nâme*, *Risâle-i Es'ile ve Ecvibe*, *Risâle-i Tasavvuf*, *Risâle-i Tevhîdiyye*, *Sırr-ı Tâcü'l-Emcâd*, *Şakâyiku'l-Hakâyık li-Sultânî'l-Hakâyık*, *Şerh-i Ba'zı Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam*, *Tercüme-i Miftâhü'l-Gayb* eserlerini kaleme almıştır.

Abdullah İlâhî'nin Keşfu'l-Varidat Adlı Eserinin Tahkiki: Ekrem Demirli, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.

Abdullah İlâhî'nin Necâtu'l-Ervâh Min Denesi'l-Eşbâh Adlı Eseri (Metin-İnceleme): İpek Şengül, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Abdullah-ı İlâhî ve Meslekü't-Talibin ve'l-Vasilin: Ali Biçer, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1996.

¹⁵⁰ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/57.

¹⁵¹ Baldırzade Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliya*, haz. Mefail Hızlı, Murat Yurtsever (Bursa: Arasta Yayınları, 2000), 106.

¹⁵² Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı (Ankara: Bizim Büro, 2001), 1/55.

¹⁵³ Hasan Basri Öcalan, "Süleyman Çelebi'nin Türbesi", *Süleyman Çelebi ve Mevlid Geleneğimiz*, ed. İbrahim Ethem Arıoğlu, Mehmet Akkuş, Bilal Kemikli (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 2022), 91.

Bu eserlerden yalnızca birkaçı üzerinde akademik çalışma mevcuttur.¹⁵⁴

1.3. Emîr Buhârî (ö. 922/1516)

Emîr Buhârî'nin asıl ismi Ahmed'dir. Buhara'da doğup büyümüştür. Hz. Hüseyin'in soyundandır; seyyiddir. Nakşibendî tarikatı büyüklerinden Hoca Mahmud Fağnevî'nin torunu ve Nakşi şeyhi Ubeydullah Ahrâr'ın mürididir.¹⁵⁵

Buhârî, şeyhi Ubeydullah Ahrâr'ın hizmetindeyken tekkede bulunan Abdullah İlâhî ile yakınlık kurmuş; İlâhî seyrüsülukünü tamamlayıp Anadolu'ya döneceği esnada Buhârî de şeyhinden izin alarak onunla birlikte Anadolu'ya gitmiştir. İlâhî Simav'da tekke kurduktan sonra da ona intisap etmiştir.

Emîr Buhârî, bir müddet Simav'da durduktan sonra şeyhinin izniyle Hicaz bölgesine doğru yola çıkmış; Kudüs ve Mekke'de birkaç yıl kalmıştır. Ardından şeyhinden aldığı mektupla tekrar Simav'a dönmüştür. Bir süre daha Simav'da hizmette bulunduktan sonra hem İstanbul'u görme arzusuyla hem de şeyhinin İstanbul'u gözlemlemesini istemesiyle birlikte İstanbul'a doğru yola çıkmış, kısa bir süre İstanbul'da Şeyh Vefa'nın misafiri olmuştur.

Zaman içinde İstanbul hakkındaki gözlemlerini, şeyhi Abdullah İlâhî ile paylaşmıştır. Davetler üzerine bir süre sonra İstanbul'a gelen Abdullah İlâhî, Zeyrek'te kısa bir müddet kaldıktan sonra, Emîr Buhârî'ye hilafet vererek Vardar Yenice'sine gitmiştir. Eğrikapı'da bir mescit inşa ederek İstanbul'daki ilk Nakşibendî tesisini kuran Buhârî, talebelerinin artması üzerine Fatih'te dergâh inşa etmiş ve ömrünün sonuna dek burada hizmette

¹⁵⁴ **Kitaplar:**

İlâhî Divanı: İsmail Hikmet Ertaylan, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1960. (Bu eser, Ertaylan tarafından Abdullah İlâhî'ye nispetle yayınlanmıştır. Ancak eserde Edremit'ten bahsedilmesi ve eserde yer alan bazı şiirlerin Miftâhu'l-Gayb şerhinde de geçmesi, eserin Ahmed İlâhî'ye ait olduğunun delillerindendir.)

Yüksek Lisans Tezi:

Bursa'da Nakşibendiyye Kültürü ve Ahmed İlahi Tekkesi: Abdullah Damar, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1993.

¹⁵⁵ Lâmi'î Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns*, 465.

bulunmuştur. 1516'da vefat eden Buhârî, tekkesinin bahçesine defnedilmiştir. Yerine damadı ve talebesi Mahmud Çelebi geçmiştir.¹⁵⁶

Emîr Buhârî'den ilk bahseden *Tercüme-i Nefahâtü'l-Üns* ve *Şakâ'ikun'n-Nu'mâniyye*'de, Buhârî'nin eserlerine ve edebî yönüne dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Hüseyin Vassâf ise Buhârî'nin divançesini gördüğünü söylemiş; *Sefîne*'ye de bir gazelini kaydetmiştir.¹⁵⁷ *Risâle-i fî't-Tasavvuf* ve biri Türkçe biri Farsça olmak üzere iki *Divançe*'ye sahip olan Buhârî'nin Mevlana'nın şiirine yazdığı bir de şerhi bulunmaktadır.

Ahmed Buhârî, döneminde yaşayan iki ayrı Emîr Buhârîyle sık sık karıştırılmıştır. Tezkire yazarlarından Latîfî de bu hataya düşmüş, tezkiresinde Şemseddin Buhârî başlığı altında Emîr Ahmed Buhârî'den söz etmiştir.¹⁵⁸

Emîr Buhârî hakkında yapılmış çalışma sayısı oldukça azdır.¹⁵⁹

1.4. Hızrî (ö. 923/1518)

Asıl ismi Hızır'dır ancak Hızır Bey Çelebi diye meşhur olmuştur. Bursa müftüsü Ahmed Paşa'nın oğludur. Bursa'da müderrislik yapmıştır. Nakşibendî şeyhi Emîr Ahmed Buhârî'ye intisap etmiş ve bu sebeple şiirlerinde Hızrî mahlası yanında Buhârî'yi de kullanmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*, 574.

¹⁵⁷ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/58.

¹⁵⁸ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 87.

¹⁵⁹ **Kitaplar:**

İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf Emir Buhârî: Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatcı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

İstanbul'da Buharalı Bir Derviş Emir Ahmed Buhârî: Abdürrezzak Tek, DİB Yayınları, Ankara, 2015.

Yüksek Lisans Tezi:

Seyyid Ahmet Emir Buhari Hayatı-Eserleri-Tasavvufi Görüşleri: Fatma Durkut, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1997.

¹⁶⁰ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 646.

H. 923 (m.1518) yılında, Bursa'da vefat etmiş ve Zeyniyye tekkesine yakın bir yere defnedilmiştir.¹⁶¹

Kaynaklarda eserleri zikredilmeyen Hızrî'nin Türkçe ve Farsça şiir yazdığı bilgisi yer almaktadır. Latîfî, Hızrî için şairlerin fâzılı ve şiir ilminin üstadı ifadesini kullanmış; Beyânî ve Kınalızâde de kelamının muhakkıkâne olduğundan bahsetmiştir.

Hızrî hakkında yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

1.5. Atâ (ö. 930/1523)

Atâ'nın memleketi Üsküp'tür. Ecdadı Acem'den gelmiştir. Soyu, Hoca Ahmed Yesevî'ye dayanmaktadır.¹⁶² Hayatı ve tahsili hakkında kaynaklarda yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır.

Sehî Bey, Atâ'nın ilim tahsilini yarıda bırakıp ticaretle uğraşmaya başladığını¹⁶³ söylese de Latîfî, Âşık Çelebi, Riyâzî gibi kaynaklarda da tahsilini yarıda kesip Nakşibendî tarikatına intisap ettiği söylenmektedir. Nitekim Atâ da sarf, nahiv, mantık, kelam ve felsefe gibi ilimlerle zamanını boşa harcadığını; asıl tahsilin ilm-i ledünde olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁶⁴ Bu bilgiden hareketle, Atâ'nın ilm-i ledün öğrenmek için tahsilini yarıda kestiği ve Nakşibendî tarikatına intisap ederek batınî ilimlerde kendisini geliştirmek istediği anlaşılmaktadır. *Pervane Bey Mecmuası*'nda kadı olduğu bilgisi yer alsa da hayatı hakkındaki bilgilere bakıldığında, bu bilginin doğruluğu şüphe uyandırmaktadır.

Atâ'nın vefat tarihi konusunda kaynaklarda net bir bilgi yoktur. Çoğu kaynak vefat tarihini vermezken Latîfî, Sultan Selim döneminde vefat ettiğini; *Sicill-i Osmânî* ise

¹⁶¹ Suat Donuk, *Türk Edebiyatında Vefeyatnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016), 682.

¹⁶² Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 474.

¹⁶³ Sehî Beg, *Heşt Bihişt*, haz. Halûk İpekten vd. (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 146.

¹⁶⁴ Üsküplü Atâ, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, haz. İsmail Hakkı Aksoyak (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 84.

1552'den sonra vefat ettiğini söylemektedir. Ancak *Sicill-i Osmânî*'de birbiri ardına sıralanan Atâ Çelebi, Atâ Çelebi ve Atâ Efendi isimlerinin üçünün de vefat tarihinin h. 960 / m. 1553 olması, şüphe uyandırmakta ve Latîfî'nin verdiği bilgiyle de çelişmektedir. *Keşfü'z-Zünûn*'da yer alan h. 930 bilgisi ve Latîfî'nin Sultan Selim döneminde vefat ettiği bilgisi dikkate alındığında, Atâ'nın h. 930 (m. 1523)'da vefat etmiş olması muhtemeldir. Kabri Üsküp'tedir.

Atâ, devrinde şairliği ile kendini ispatlamış bir isimdir. Sehî Bey, kaside ve gazellerinin güzelliğinden bahsetmiş; Latîfî de şiirlerinin şöhret ve itibar bulduğunu ve aynı zamanda Yavuz Sultan Selim tarafından ilgi gördüğünü zikretmiştir. *Sicill-i Osmânî*'de de usta şair olarak anılan Atâ'nın *Tuhfetü'l-Uşşâk*, *Mevlid* ve *Divançe*'si olmak üzere üç eseri bulunmaktadır.¹⁶⁵

Atâ hakkında yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır.¹⁶⁶

1.6. Sûzî (ö. 931/1524)

Üsküp yakınlarındaki Prizren'dendir. Kaynaklarda asıl ismi, doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi yoktur; hayatı hakkındaki bilgiler de oldukça kısıtlıdır.¹⁶⁷ İlim tahsilini yarıda bırakıp Nakşibendî tarikatına intisap etmiş; Sûzî-i Nakşibendî diye anılmıştır.¹⁶⁸ Prizren'de yaptırmış olduğu caminin avlusuna defnedilmiştir.

Mihaloğlu Ali Bey'in maiyetinde bulunmuş; onunla birlikte savaşlara katılmıştır.¹⁶⁹ Bu savaşları ihtiva eden mesneviler kaleme almıştır. Kınalızâde, şairliğini övmüş; Sehî Bey,

¹⁶⁵ Atâ'nın *Mevlid*'i kaynaklarda zikredilse de henüz elde edilememiştir.

¹⁶⁶ **Kitaplar:**

Tuhfetü'l-Uşşâk: İsmail Hakkı Aksoyak, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2006.

Yüksek Lisans Tezleri:

Üsküplü Atâ ve Dîvânçesi: Arife Çağlar, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2013.

¹⁶⁷ Sırp Tarihçi Olesnicki, yaptığı araştırmalar sonucu Sûzî'nin doğum tarihini 1455-65; vefat tarihini ise 1524 olarak tespit etmiştir. Detaylı bilgi için bk. TEİS "Sûzî" maddesi.

¹⁶⁸ Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, 280.

¹⁶⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, haz. Mustafa İsen (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 98.

onun birçok şiiri olduğunu ve bu şiirlerin pek latif olduğunu söylemiştir. Kaynaklarda, eserleri ve şiirleri hakkında başka bilgilere rastlanmamıştır.

Sûzî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.7. Lâmi'î Çelebi (ö. 938/1532)

Lâmiî mahlasıyla meşhurdur; asıl ismi Mahmud'dur. Bursa'da doğup büyümüştür. Dedesi Nakkaş Ali Efendi; babası Sultan II. Bayezid'in defterdarlarından Osman Çelebi; annesi ise Dilşâd Hatun'dur. Lâmiî, Mevlânâ Ahaveyn ve Hacı Hasanzâde gibi âlimlerden ilim tahsil etmiş, sonrasında İstanbul'da Emîr Buhârî lakaplı, Nakşibendî şeyhi Seyyid Ahmed Buhârî hazretlerine intisap etmiştir. Nakşibendî tarikatına ilgi duymasında, edebî anlamda etkilendiği Molla Câmî ve Ali Şîr Nevâî'nin tesiri muhtemeldir. Bursalı Tahir'e göre Gülşenî tarikatına¹⁷⁰ da İlhamî Efendi vasıtasıyla nisbeti vardır.¹⁷¹ Vefatına kadar dedesinin dergâhında postnişin olmuştur. 938'de vefat etmiş ve dergâhının haziresine defnedilmiştir.

Kaynaklarda “fuzalâ, küberâ ve ulemâdan” bir kimse olduğundan bahsedilmiş; Sehî Bey onun için “Dünya begleri anun hizmetine varup yüz sürüp duasın almaya canlar virürlerdi.” demiştir.¹⁷²

DİA'nın “Lâmiî Çelebi” maddesini hazırlayan Günay Kut, tezkirelerden hareketle Lâmiî'nin İstanbul'a hiç gitmediğini söylese de *Tercüme-i Nefâhâtü'l-Üns*'te Lâmiî, İstanbul'da şeyhi Emîr Şemseddin Buhârî'ye hizmetleri sırasında bir gazel yazdığını ancak edepsizlik edeceği düşüncesiyle şeyhine sunamadığını, ardından şeyhinin bu gazeli

¹⁷⁰ Salih Yılmaz, *Türk Edebiyatında Gülşenî Gelenek: Şairler, Eserler, Kavramlar* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 134.

¹⁷¹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 2/215.

¹⁷² Sehî Beg, *Heşt Bihîşt*, 66.

öğrenip kendisine lütuflarda bulunduğunu söylemesiyle,¹⁷³ Lâmiî'nin İstanbul'a gittiği anlaşılmaktadır.

Lâmiî Çelebi, divan edebiyatının en velud şahsiyetlerinden biridir. Arapça ve Farsça dillerine hâkim olup üç dilde, manzum ve mensur birçok eser telif etmiştir. Özellikle mesnevi edebiyatında, sahip olduğu iki hamseyle önemli bir yer edinmiştir. Gelibolulu Âlî onun mesnevileri için “Nihâyet *Hüsn ü Dil-i Âhî* dururken anun müelllefi okınmaz. *Yûsuf u Züleyhâ-yı Hamdî* var iken mezbûrun mesnevîlerine ragbet olunmaz.”¹⁷⁴ demişse de Türk edebiyatında o güne dek emsali bulunmayan birçok mesnevi, Lâmiî Çelebi sayesinde divan edebiyatına kazandırılmıştır. Molla Câmî'den yaptığı tercümelemler dolayısıyla “Câmi-i Rûm” diye anılmıştır. Ayrıca *İhvân-ı Safâ* tercümesiyle (*Şerefü'l-İnsân*) Arap edebiyatından önemli bir eseri ve ilgi çekici bir konuyu tercüme etmiştir. Sultan I. Selim'e sunduğu *Hüsn ü Dil* eseriyle günlük 30 akçe ile ödüllendirilmiştir.¹⁷⁵ Lâmiî Çelebi, kendisi gibi şair olan Lem'î Çelebi mahlaslı Derviş Mehmed'in de babasıdır.

Kaynaklarda zikredilen eserleri:

Absâl ü Salâmân, Câbir-nâme, Dîvân-ı Eş'âr, Ferhâd ü Şîrîn, Gûy u Çevgân, Hall-i Muammâ-yı Mîr Hüseyin, Heft-Peyker, Hired-nâme, Husrev u Şîrîn, Hüsn ü Dil, İbret-nümâ, Kıssa-i Edhem ü Hümâ, Letâif-i Lâmi'î, Lûgat-ı Fârisiyye, Maktel-i Hüseyin, Manzûme-i Lûgat, Menâkıb-ı Cenâb-ı Ali, Menâkıb-ı Üveyse'l-Karânî, Mevlidü'r-Resûl, Miftâhu'n-Necât fî Havassı's-Suveri ve'l-Âyât, Münâzara-i Bahar ü Şitâ, Münâzara-i Nefs ü Ruh, Münşe'ât, Risâle-i Arûz, Risâle-i Usûl mine'l-Fünûn, Risâle-i Fâl, Risâle-i Tasavvuf, Şebistân-ı Hayâl, Şehrengîz-i Bursa, Şem ü Pervâne, Şerefü'l-İnsân, Şerh-i

¹⁷³ Lâmiî, *Nefahâtü'l-Üns*, 680.

¹⁷⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, 200.

¹⁷⁵ Faik Reşâd, *Eslâf*, haz. Emrah Aydemir, Fatih Özer (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2019) 70.

*Dîbâce-i Gülistân, Terceme-i Nefehâtü 'l-Üns, Terceme-i Şevâhidü 'n-Nübüvve, Terceme-i Tarabü 'l-Mecâlis, Vâmık u Azrâ, Veys ü Râmin.*¹⁷⁶

¹⁷⁶ “Menâkıb-ı Cenâb-ı Alî, Miftâhü'n-Necât fî Havâssı Süver ve'l-Âyât, Kıssa-i Edhem ü Hümâ, Hired-nâme” isimli eserler, kayıtlarda yer alsa da henüz elde edilememiş yahut yanlışlıkla Lâmiî Çelebi'ye atfedilmiştir. “Câbir-nâme, Risâle-i Tasavvuf, Risâle-i Arûz, Risâle-i Usûl mine'l-Fünûn, Risâle-i Fâl” isimli eserler de Lâmi'î Çelebi tarafından Şerefü'l-İnsân'da zikredilmiş olsalar da -henüz- günümüze ulaşamamışlardır.

Lâmi'î Çelebi'nin bu külliyyatı¹⁷⁷, birçok akademik çalışmaya¹⁷⁸ ve bilimsel toplantıya konu olmuştur.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Daha detaylı bilgi için;

Süleyman Eroğlu, "Lâmiî Çelebi Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası" *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli, Süleyman Eroğlu (Bursa: Bursa BB Yayınları, 2011), 118-126.

¹⁷⁸ **Kitaplar:**

Bir Bursa Efsanesi: Münâzara-i Bahâr bâ-Şehriyâr-ı Şitâ: Sadettin Eğri, Kitabevi, İstanbul, 2001.

Bursa Şehrengizi Lâmi'î Çelebi: Hamit Bilen Burmaoğlu & Mustafa İsen, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2011.

Bursalı Lâmi'î Divanı'ndan Seçmeler: Hamit Bilen Burmaoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Bursalı Lâmiî Çelebi Mevlidü'r-Resûl: Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2011.

Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi: Bilal Kemikli & Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2011.

Lâmi'î Vâmık u Azrâ İnceleme-Metin: Gönül Ayan, AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Lâmi'î Çelebi Ferhat ile Şirin: Mehmet Kanar, Say Yayınları, İstanbul, 2018.

Lâmi'îs Gûy u Çevgân: Nuran Tezcan, Supplementband 35, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1994.

Lâmiî Çelebi ve Lügat-ı Manzûmu: İbrahim İmran Öztahtalı, Gaye Kitabevi, Bursa, 2004.

Lâmiî Çelebi, Ferhâd ile Şirin: Hasan Ali Esir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2017.

Lâmiî Çelebi'nin Şevahidü'n - Nübüvve Tercümesi: Erdem Can Öztürk, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2015.

Lâmiî'nin Salâman ve Absal Mesnevisi ve Mesnevideki Mitolojik Unsurlar: İdris Güven Kaya, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli, 2007.

Latifeler Kitabı Letâif-i Lâmiî: Yaşar Çalışkan, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2015.

Letâifnâme'den Seçmeler: Ozan Yılmaz, Hasbahçe Yayınları, İstanbul, 2017.

Maktel-i Âl-i Resûl: Ertuğrul Ertekin, Kevser Yayınları, İstanbul, 2012.

Münşeât-ı Lâmiî: Hasan Ali Esir, KTÜ Yayınları, Trabzon, 2006.

Nefahâtü'l-Üns, Evliyâ Menkıbeleri: Süleyman Uludağ & Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul, 2008.

Salâmân ve Absâl: Erdoğan Uludağ, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2013.

Şerefü'l-İnsân: Sadettin Eğri, Harvard Üniversitesi Yayınları, Boston, 2011.

Şevahidü'n - Nübüvve Tercümesi: Muzaffer Özak, Ergin Kitabevi, İstanbul, 1958.

Tasavvuf İkliminde Kişilik İnşası Nefhât'ten Seçmeler: Ali Bulut, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2019.

Veyse vü Râmin: Murat Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap, 2020.

Bursalı İlim Adamı Lâmiî Çelebi'nin Ailesi: Saadet Maydaer, Emin Yayınları, 2022.

Doktora Tezleri:

Bursalı Lâmiî Çelebi'nin Münâzara-i Sultân-ı Bahâr bâ-Şehriyâr-ı Şitâ Eseri (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin): Recai Kızıltunç, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2005.

Lâmiî Çelebi Divanı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni): Hamit Bilen Burmaoğlu, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1983.

Lâmiî Çelebi'nin Letâyif-nâme'si Karşılaştırmalı Metin ve Dil İncelemesi (İnceleme, Metin, Sözlük): Aydın Budak, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1990.

Yüksek Lisans Tezleri:

Bursalı Lâmiî Çelebi İbret-nümâ (İnceleme-Metin): Salih Gülerer, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1988.

Bursalı Lâmiî Çelebi'nin Şem ü Pervânesi (İnceleme-Metin): Recep Köse, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1997.

Lâmiî Çelebi - Hüsn ü Dil (İnceleme-Metin): Abit Şenel, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1998.

Lâmiî Çelebi Ferhad u Şirin (Ferhadnâme): Abdülkadir Erkal, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1998.

Lâmiî Çelebi Şehrengiz-i Bursa: M. Murat Yurtsever, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1984.

Lâmiî Çelebi Veyse ü Râmin (Giriş-Metin): Fatma Zehra Kavukçu, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1994.

1.8. Enverî (ö. 953/1546)

Enverî Dede, Bursalıdır. Nakşibendî tarikatına intisap etmiş ve seryrüsülûkünün ardından şeyhlik vazifesinde bulunmuştur. Bursa'daki Seyyid Gazi ve Orhan Gazi Han tekkeleri, şeyhin hizmetine sunulmuştur. 1546 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁰

Şiirlerinde Enverî mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda mesnevi şairliğinden bahsedilen Enverî'nin, eserlerine ve sanatkârlığına dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Enverî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.9. Tâbî Çelebi (ö. 960/1553)

Hakkındaki bilgilerin oldukça kısıtlı olduğu Tâbî Çelebi, kadılık yapmış ve Nakşibendî şeyhi Emîr Buhârî'ye intisap etmiştir. 1553 yılında da vefat etmiştir.¹⁸¹ Bu bilgiler dışında, Ahdî'de yer alan Tâbî-i Kûçek mahlaslı şair biyografisi ise kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Çünkü mezkûr biyografide, Nakşibendiyye ve kadılık bilgilerine yer verilmesine de şairin yakın tarihlerde yaşamış Cân Memî (ö. 1586-87)'den edebî anlamda

Lâmiî Çelebi, Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl (Giriş-Metin-inceleme-Sözlük-Adlar Dizini): Harun Arslan, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001.

Lâmiî Çelebi, Şerh-i Dibâce-i Gülistan (İnceleme-Metin): İbrahim İmran Öztahtalı, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1997.

Lâmiî Çelebi'nin Hüsn ü Dil'i (İnceleme-Metin): Ülkü Ayan, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1987.

Lâmiî Çelebi'nin Münşeâtı: Hüseyin Karaman, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2001.

Lâmiî Çelebi'nin Şerh-i Dibâce-i Gülistan'ı: Hülya Canpolat, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2000.

Lâmiî Çelebi'nin Şerh-i Muammeyat Ala Esma-i Hüsnâ'sı: Münire Kevser Baş, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1999.

Lâmiî'nin Hayatı, Eserleri, Gûy u Çevgân Mesnevisi (İnceleme-Metin): Nuran Tezcan, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1976.

Menâkıbnâmeler ve Lâmiî Çelebi'nin Menâkıb-ı Üveys el-Karânî Adlı Eserinin Tahlili: Bayram Gündoğar, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1998.

¹⁷⁹ Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi Sempozyumu, Bursa – 2011.

¹⁸⁰ Suat Donuk, *Türk Edebiyatında Vefeyatnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*, 669.

¹⁸¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 5/1608.

etkilendiğinin söylenmesi,¹⁸² aynı Tâbî'den bahsedilebilme ihtimalini akla getirirse de bu ihtimal derin şüpheler içermektedir.

Kaynaklarda sadece şair olduğundan bahsedilen Tâbî'nin eserlerinden ve edipliğinden söz edilmemiştir. Şair hakkında yapılmış bir çalışma da bulunamamıştır.

1.10. Sürûrî (ö. 969/1562)

Asıl ismi Muslihiddin Mustafa'dır. Geliboluludur. Hâce Şaban isimli bir tacirin oğludur. İyi bir medrese eğitimi almış; Muhyiddin Efendi'den ders okumuştur.¹⁸³ Sonrasında tasavvufa meyletmiş ve Nakşibendî şeyhi Mahmud Efendi'ye intisap edip Abdüllatif Efendi'nin de hizmetinde bulunmuştur.¹⁸⁴

Gelibolu Sarıca ve Kasım Paşa medreselerinde müderrislik görevlerinde bulunmuş; Şehzade Mustafa'nın da hocalığını yapmıştır. Ayrıca Kasım Paşa medresesinde her cuma *Mesnevi* dersleri vermiştir. 1562 tarihinde vefat etmiş; Beyoğlu'nda yaptırdığı mescidin avlusuna defnedilmiştir.¹⁸⁵

Sürûrî, üç dilde şiir yazmıştır. *Gülistân*, *Bostân*, *Dîvân-ı Hâfız* ve *Mesnevî*'ye şerhler yapmıştır. Âşık Çelebi, Kınalızâde gibi isimler Sürûrî'nin üç ayrı divanı olduğundan övgüyle söz etse de hemşehrisi Gelibolulu Âli, üç divanından üç gazeli bile şöhret olmamıştır, demiştir.¹⁸⁶ Beyânî de eserlerinin işin ehillerince makbul bulunmadığını ancak halk arasında rağbet gördüğünü söylemiştir. *Bahrü'l-Maârif*, *Dîvân*, *Şerh-i Bostân*, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, *Şerh-i Gülistân*, *Şerh-i Mesnevî* eserleri kaynaklarda zikredilmiştir. Ayrıca birçok konuda risale, haşiye ve tercüme yazan Sürûrî'nin bahsedilen diğer iki divanına henüz ulaşılamamıştır.

¹⁸² Bağdatlı Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, haz. Süleyman Solmaz (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 124.

¹⁸³ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 417.

¹⁸⁴ Faik Reşâd, *Eslâf*, 205.

¹⁸⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/347.

¹⁸⁶ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, 154.

Sürûrî hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.¹⁸⁷

1.11. Gubârî (ö. 974/1566)

Asıl adı Abdurrahman'dır. Akşehirlidir.¹⁸⁸ İlim tahsili için İstanbul'a gelmiş; Kınalızâde Ali Çelebi ve Müslim Çelebi'den ders okumuştur. Nakşibendî tarikatına yönelip Şeyh Abdüllatif Efendi'ye intisap etmiştir.¹⁸⁹ Bir dönem memleketinde şeyhlik makamında bulunmuştur. Sonrasında şeyhinin işaretiyle Mekke'ye gitmiş ve hac kafilesi kadılığı görevini icra etmiştir. Anadolu'ya dönüşünde Şehzade Bayezid'ın hizmetine girip oğlu Şehzade Orhan'a hocalık yapmıştır. Beyânî, Gubârî'nin Sürûrî'yi şehzade hocalığı yapması yüzünden eleştirdiğini ancak bu işi kendisinin de yaptığını belirtmiştir.¹⁹⁰ Hac kafilesi kadılığı görevi için yeniden gönderildiği Mekke'de 974 yılında vefat etmiştir.

¹⁸⁷ Kitaplar:

Gelibolulu Sürûrî Dîvânı (e-kitap): Niyazi Ünver, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2020.

Sürûrî'nin Şehzâde Mustafa Medhiyyesi Yâhut Kasîde-i Masnû'a: İsmail Güleç, Kitabevi, İstanbul, 2013.

Doktora Tezleri:

Muslihuddîn Mustafâ Sürûrî Şerh-i Dîvân-ı Hâfız (İnceleme-metin-sözlük): Mustafa Atila, Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, 2019.

Sürûrî'nin Bahrü'l Mearifi ve Enisü'l-Uşşak ile Mukayesesi: Yakup Şafak, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1991.

Sürûrî'nin Kitabü'l-Acaibü'l-Garaib'i Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme: Betül Bülbül Oğuz, Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2014.

Sürûrî Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk (İnceleme-Tenkitli Metin-Özel Adlar Dizini): Funda Buga, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2020.

Sürûrî'nin Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyin Adlı Eseri(İnceleme-Tenkitli Metin): Tolga Öntürk, Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2019.

Yüksek Lisans Tezleri:

Gelibolulu Muslihuddîn Mustafâ b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu'l-Binâ adlı eserinin tahkiki: Rashadat Hidayatov, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.

Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'arifi: İnceleme ve Mukaddime Metni: Halil İbrahim Okatan, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1986.

Sürûrî'nin Mesnevi Şerhi: Tanıtım - İndeks - Tenkitli Metin (v. 1 b - 40 a): Orhan Baştürk, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1997.

Sürûrî'nin Hafız Divanı Şerhi'nin İncelenmesi: Ahmet Faruk Çelik, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1996.

¹⁸⁸ Doğum yeri hakkında kaynaklarda farklı bilgiler vardır ancak Gubârî, Kabenâme adlı eserinde Akşehirli olduğunu kendisi bildirmiştir.

¹⁸⁹ Suat Donuk, *Nev'î-zâde Atâyî - Hadâ'îku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti's-Şakâ'ik* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 633.

¹⁹⁰ Musrafa (Cârullahzâde), *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)*, haz. Aysun Sungurhan (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 138.

Hat sanatını Mustafa Dede'den meşk etmiş; gubar yazısında iyi olduğu için Gubârî mahlasını almıştır.¹⁹¹ Latîfî ve Fâizî, Gubârî'nin divanını gördüklerini belirtmiş hatta Latîfî, Türkçe ve Farsça ayrı iki mükemmel divanı olduğundan söz etmiştir. Ancak bu eser(ler), günümüze ulaşmamıştır. Şairliği hakkında kaynaklar, usta olduğu konusunda birleşse de farklı değerlendirmeler yapılmış; Beyânî, şiiri için avampesend ifadesini kullanmıştır. *Kâbe-nâme*, *Menâsik-i Hac*, *Mesâhatnâme*, *Şebistân-ı Hayâl Nazîresi*, *Süleymânnâme (Şâhnâme)*, *Yûsuf u Züleyhâ* eserleri vardır.¹⁹²

Gubârî hakkında yapılmış birkaç çalışma mevcuttur.¹⁹³

1.12. Bahrî (ö. 974/1566)

Bahri Dede veya Bahri Baba, Bursa Muradiyedendir. Melamî meşrep bir Nakşibendîdir. Edirne Koğacı Dede dergâhında şeyhlik yapmıştır.¹⁹⁴ Sonrasında memleketine dönüp Muradiye'deki zaviyede bir süre ikamet etmiştir.¹⁹⁵ Bu zaviye, Şemseddin Mısırî'ye göre Bahrî Dede ibn Handân Ağa zaviyesidir.¹⁹⁶ Bahri Dede, 1566 yılında vefat etmiş ve zaviyenin yakınlarına defnedilmiştir.

Şiirlerinde Bahrî mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir. Şairliği hakkındaki en önemli bilgi, -muteber edebiyat kaynaklarında yer almasından ötürü- Hayâlî'ye aidiyeti herkesçe kabul görmüş

¹⁹¹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 3/58.

¹⁹² Bazı kaynaklarda zikredilen *Gazavât-ı Midilli* ve *Tercüme-i Târih-i Cennâbî* adlı eserler Gubârî'ye ait değildir.

¹⁹³ **Kitaplar:**

Gece Diyarından Hayaller Şebistân-ı Hayâl: çev. Gökhan Gökmen, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2015.

Yüksek Lisans Tezleri:

Abdurrahman Gubari, Yusuf u Züleyha: Yusuf Aktaş, Atatürk Üniversitesi, 2006.

Abdurrahman Gubari'nin Hayatı Eserleri ve Menasik-i Hac Adlı Eseri(Edisyon Kritik): Amine Gül, Marmara Üniversitesi, 2006.

Gubari Abdurrahman ve Kabenâme'si: Özey Karadağ, Cumhuriyet Üniversitesi, 1999.

Abdurrahman Gubârî ve Kâ'benâme'si: Nuray Şimşek, Marmara Üniversitesi, 1987.

¹⁹⁴ Suat Donuk, *Türk Edebiyatında Vefeyatnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*, 671.

¹⁹⁵ Baldırzade Selîsî Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliya*, 130.

¹⁹⁶ Mehmed Şemseddin Ulusoy, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2021), 274.

Cihân-ârâ cihân içindedir ârâyı bilmezler

Şu mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler mısrasının, aslında Bahrî'ye ait olmasıdır.¹⁹⁷

Bahrî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.13. Necmî (ö. 978/1570)

Asıl ismi Necmüddin bin Mehmed'dir. Tacir bir babanın oğludur. Bursa'da doğmuştur; aslen Acem'dendir. Kara Dâvud Efendi ve Sâdî Efendi'den ilim tahsil etmiştir. Seyyid Ahmed Buhârî'ye intisap etmiş; Lâmiî Çelebi ile dostluk kurmuştur.¹⁹⁸

Kânûnî Sultan Süleyman'ın şehzadelîği sırasında defterdarlığını yapan Sinan Çelebi'ye muallim ve musahip olmuştur. Sinan Çelebi, İzvornik sancağına görevlendirilince yanında Necmî'yi de götürmüş ve Yenipazar'da ona bir medrese inşa etmiştir.¹⁹⁹ Necmî, burada bir süre görev yaptıktan sonra İstanbul'da Cezerî Kasım Paşa Medresesi'nde muallimlik yapmış ve buradan emekli olmuştur. 978'de vefat etmiş; medresenin bahçesine defnedilmiştir.

Kaynaklarda şairliğinden ziyade âlimliğinden söz edilmiş; muallimliği kadar şairliğinden söz ettirememiştir. Âşık Çelebi, onun şiire tenezzül gösterdiğini ve şairler arasında zikredilmeyi istediğini dile getirmiştir. Kaynaklarda herhangi bir eserine rastlanmamıştır.

Necmî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

¹⁹⁷ Mehmed Şemseddin Ulusoy, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, 275.

¹⁹⁸ Suat Donuk, *Türk Edebiyatında Vefeyatnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*, 737.

¹⁹⁹ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 368.

1.14. Ulûmî (ö. 983/1575)

İstanbuldudur. Kuloğullarından; yeniçeri ocağının ilimle meşgul mensuplarından. Önceleri yeniçeri ocağında bulunmuş ancak fıtratı gereği vazifesinden ayrılp ilim tahsil etmeye başlamıştır. Nakşibendî şeyhi Abdülatif Efendi'ye intisap etmiştir.²⁰⁰ Riyâzî'ye göre Bektaşîlikten fariğ olup Nakşî olmuş; 1575 yılında da vefat etmiştir.²⁰¹

Ulema içinde kabul görmüş bir kimsedir. Hattattır; nestalik hatta üstattır. Farsça bilen şairin şiirleri, gayet hoş ve rindânedir. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Ulûmî hakkında yapılmış müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

1.15. Rızâyî (ö. 987/1579)

Asıl ismi Kadızâde Mahmud Çelebi'dir. Filibeli'dir. Babası Yeşilzâde Kadı Efendi'den dolayı Yeşilzâde; Sadrazam Rüstem Paşa'nın hocalığını ve manevi babalığını yaptığı için de Baba Efendi diye anılmıştır.²⁰² Nakşibendî şeyhlerinden Hakîm Çelebi'ye intisap etmiş; Şeyh Hamdullah Efendi'den de hat meşk etmiştir.²⁰³ Rüstem Paşa'ya hoca olduktan sonra refah bir hayat sürmüştür. Müstakimzâde'nin verdiği bilgiye göre 100 yaşındayken h. 987 (m. 1579) tarihinde vefat etmiş ve Eyüp Sultan yakınlarına defnedilmiştir.

Sadece *Tuhfe-i Hattâtîn*'de yer alan bilgiye göre *Tefsîr-i Ebussuûd* adlı eserinden bahsedilen Rızâyî, şairliği ve müellifliğiyle birçok övgüye mazhar olmuştur. Latîfî onun için manzum ve mensur nefis risaleler telif ettiğini; Rum ilinin şiirinde Hassân'ı, inşasında Hâce Cihân'ıdır, demiştir.²⁰⁴ Ahdî'nin "Ebu'l-Fezâyil" diyerek andığı Rızâyî

²⁰⁰ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 478.

²⁰¹ Riyâzî Muhammed Efendi. *Riyâzî's-Şu'ara*, haz. Namık Açıkgöz (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 238.

²⁰² Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, haz. Ramazan Ekinci (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 211.

²⁰³ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, haz. Mustafa Koç (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 457.

²⁰⁴ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, 240.

için,²⁰⁵ Kınalızâde de babayâne şiirleri vardır, demiştir.²⁰⁶ Ayrıca Bâkî divanında da iki farklı medhiyeyle övülmüştür.

Tezkirelerin övgüyle söz ettiği Rızâyî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.16. Vâlihî (ö. 994/1585)

Edirnelidir. Kaynaklarda asıl ismi, doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi yoktur. Babası Kurd Muarrif olarak anıldığı için kendisine de Kurdzâde denilmiştir. Medrese eğitiminin ardından tasavvufa meyletmiş; önce Gülşenî ardından da Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir.²⁰⁷ Müderrislik, vaizlik, müftülük ve kadılık görevlerinde bulunmuş; vaizliği ile meşhur olmuştur.²⁰⁸ 1585 yılında vefat etmiş ve Edirne'deki Şeyh Şüca zaviyesi haziresine defnedilmiştir.²⁰⁹

Şiirlerinde Vâlihî mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Âşık Çelebi, şiirdeki üslubunu Câmi ve Hâfız'a benzetmiştir. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir. *Osmanlı Müellifleri*'nde divanı olduğu zikredilse de bahsedilen Vâlihî, Üsküplü Vâlihî'dir.

Vâlihî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.17. Semâ'î (ö. 996/1586)

Asıl ismi Hasan'dır. İstanbulludur. Sarayda görevli solak bir kimse tarafından yetiştirildiği için Solakzâde diye anılmıştır.²¹⁰ Yeniçeri ocağında görev almış; genç

²⁰⁵ Bağdatlı Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 162.

²⁰⁶ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 387.

²⁰⁷ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 237.

²⁰⁸ İsmail Erünsal, "Vâlihî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/499.

²⁰⁹ Salih Yılmaz, *Türk Edebiyatında Gülşenî Gelenek: Şairler, Eserler, Kavramlar*, 108.

²¹⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 446.

yaşında devlet ricaline hizmet etmiştir. Tasavvufa meyletmiş ve sırasıyla Mevlevî, Gülşenî²¹¹ ve Nakşibendî tarikatlarına intisap etmiştir.²¹² 1586 yılında vefat etmiştir.

Şiirlerinde Mevlevîliğe intisabından dolayı Semâ'î mahlasını kullanmıştır.²¹³ Şairliği beğenilmiştir. Sade bir Türkçe ile şiirlerini kaleme almıştır. Kaynaklarda divanı olduğundan söz edilse de henüz elde edilememiştir.

Semâ'î hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.18. Nevâlî (ö. 1000/1591)

Asıl ismi Mehmed'dir. Bursalıdır. Kavaklı Mahallesi Camisi imamı Ali Efendi'nin oğlu olduğu için Kavaklızâde diye anılmıştır.²¹⁴ Hem Bursa'da hem İstanbul'da ilim tahsil etmiş ve Nakşibendî şeyhi Hakîm Çelebi'ye intisap etmiştir. İcazet aldıktan sonra Emîr Buhârî dergâhı şeyhliğine geçmiştir. Bir dönem Gilan Ali Paşa ve Vezir Ferhad Paşa'ya musahiplik ve muallimlik yapmıştır.²¹⁵ 1591 yılında vefat etmiştir.

Nevâlî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Özellikle muammaları beğenilmiştir. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Nevâlî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.19. Münşî (ö. 1000/1592)

Asıl ismi Muhyiddin Mehmed'dir. Manisa Akhisarlıdır. Babası Bedreddin Efendi'dir. İlk tahsilini memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve burada Ebu'l-Leys Uleysî ve Cafer Efendi'den ders almıştır. Kadılık görevinde bulunmuş ve uzunca bir dönem

²¹¹ Salih Yılmaz, *Türk Edebiyatında Gülşenî Gelenek: Şairler, Eserler, Kavramlar*, 80.

²¹² Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, 248.

²¹³ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 447.

²¹⁴ Suat Donuk, *Nev'î-zâde Atâyî - Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, 989.

²¹⁵ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 384.

Mısır'da görev yapmıştır.²¹⁶ Yazdığı ve III. Murad'a sunduğu tefsiri sayesinde Şeyh-i Harem-i Nebvî makamına getirilmiştir.²¹⁷ Nakşibendî tarikatına intisap edip hilafet almıştır. 1592 yılında Medine'de vefat etmiş ve Bakî kabristanlığına defnedilmiştir.

Şiirlerinde Münşî mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça yazmış ve bu üç dilin edebiyatına da vâkıf bir şahsiyet olmuştur. Edebî ilimlerdeki ustalığıyla anılmıştır. Münşî'nin *ed-Dürrü'l-Mendûd fî'l-Haberi'l-Mevrûd*, *Mecmû'atü'r-Resâ'il*, *Müsennâ ve Müselles der Lügat-i Fârisî*, *Nezîlü't-Tenzîl (Tenzîlü't-Tenzîl)*, *Ravzatü'l-Cinâs fî Sıfati'l-Hannâs*, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*, *Telhîsu Muhtasari'l-Kudûrî* ve *Tirâzü'l-Bürde* isimli eserleri vardır.

Münşî hakkında yapılmış iki çalışma bulunmaktadır.²¹⁸

1.20. Fûrûğî (ö. 16. yy)

Asıl adı Hibetullah'dır.²¹⁹ Kayserilidir. Seyyiddir. Ataullah Efendi'den ders almıştır. Nakşibendî tarikatına intisap etmek için İstanbul'a gelmiş; Hakîm Çelebi'nin tekkesinde hizmet etmiştir.²²⁰ Ardından dostlarının tavsiyesiyle ilim tahsiline niyetlenmiş ve akranları arasında makbul bir mertebeye erişmiştir.

Türkçe ve Farsça şiirler kaleme almış; şiirleri beğenilmiştir. Muamma türüne özel ilgi duymuştur. Kaynaklarda eserleri zikredilmemiştir.

²¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/392.

²¹⁷ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvali, haz. M. Akif Erdoğan (PDF: Aydın Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü), 49.

²¹⁸ **Yüksek Lisans Tezleri:**

Muhammed B. Bedreddîn El-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki: Abdullah Kaplan, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2018.

Muhammed Bedruddin Mahmud es-Sârûhânî'nin Müsenne'l-Münşî İsimli Eserinin Edisyon Kritiği: Abdulvasi Haznevi, Marmara Üniversitesi, 2020.

²¹⁹ Musrafa (Cârullahzâde), *Beyânî Tezkiresi*, 147.

²²⁰ Bağdatlı Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 247.

Fürûgî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.21. Dâ'î (ö. 16. yy)

Asıl ismi Fâzıl'dır. Hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir.²²¹

Şiirlerinde Dâ'î mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Dâ'î hakkında yapılmış çalışma tespit edilememiştir.

1.22. Gâfûrî Çelebi (ö. 16. yy)

İstanbul'dur. Devletin ileri gelenleri arasında Bahşızâde diye meşhurdur. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında, kaynaklarda bilgi yoktur. Önce, Nakşibendî şeyhi Erdebili Sinan Efendi'ye ardından da Hakîm Çelebi'ye mürid olmuş; Hakîm Çelebi'nin halifesi Şaban Efendi'den de icazet almıştır.²²²

Şairliği ve üslubu etkileyici; şiiri de makbul bulunmuştur. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Gafûrî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

²²¹ Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/269.

²²² Bağdatlı Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 237.

1.23. İlhâmî Efendi (ö. 16. yy)

İstanbul'dur. İlhâmî'nin doğum, ölüm tarihi ve hayatına dair bilgiler oldukça azdır. Zâhirî ilimler tahsil ederken tasavvufa meyletmiş; Emîr Buhârî'nin halifelerinden Hakîm Çelebi'ye intisap etmiştir.²²³

Farsça'ya hâkimiyeti olan İlhâmî, meşhur şairlerin kasideleriyle, Molla Hüdavendigar'ın mesnevisiyle ve Nizâmî'nin hamsesiyle defalarca kez hemhâl olmuştur. Çeşitli konularda birçok risale kaleme almıştır.²²⁴ Şiirleri, dervişâne ve hakîmâne özellik gösteren şairin kaynaklarda eserlerinden bahsedilmese de Nuran Tezcan 2007 yılında yayımladığı bir makalede, İlhâmî'nin Farsça'dan çeviri bir *Gûy u Çevgân*'ı olduğunu iddia etmiştir.²²⁵

İlhâmî hakkında, Nuran Tezcan'ın iddiasını dikkate alarak yapılan yüksek lisans tezi hariç başka bir çalışma bulunmamaktadır.²²⁶

1.24. Ulvî (ö. 16. yy)

Bursalıdır. Molla Yegân'ın sülalesinden olduğu için Ulvî-i Yegânoğlu diye anılmıştır. Kaynaklarda doğum, ölüm tarihleri ve vefat yeri hakkında bilgi yoktur. İlim tahsil etmiş ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Sonrasında müderrislik görevini bırakıp Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Âlim dostlarıyla birlikte ilmî ve dinî sohbetlerde bulunmuştur. Şair Tûtî-i Latîf ile üvey kardeşidir.²²⁷ Vefat tarihi bilinmeyen Ulvî'nin kabri Bursa'dadır.²²⁸

²²³ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 198.

²²⁴ Bağdathî Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 108.

²²⁵ Nuran Tezcan, *Medine'deki Gûy u Çevgân Yazmaları*, TUBA/II 2007, s. 280.

²²⁶ **Yüksek Lisans Tezi:**

Osmanlı-Türk Edebiyatında İlginç Bir Çeviri Örneği: İlhâmî'nin Gûy u Çevgân Çevirisi: Gheis Ebadı, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2013.

²²⁷ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 478.

²²⁸ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/17.

Ulvî'nin şiirleri, sanat yapma gayesinden uzak ve sufîyânedir. Klasik bir tabirle, tasavvufî görüşlerini aktarmak için şiiri bir araç olarak kullanmıştır.

Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir. *Osmanlı Müellifleri*'nde divanı olduğundan söz edilse de bu divan, başka bir Ulvî'ye aittir.

Ulvî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.25. Zâîfî (ö. 16. yy)

Asıl ismi Mehmed'dir. Kastamonuludur. Hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır; bu bilgilerin yegâne kaynağı da hemşehrisi Latîfî'dir. Hacızâde diye de anılan Zâîfî, âlim bir kimse olup Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir.²²⁹ Kaynaklarda vefat yeri ve tarihinden bahsedilmeyen şair, hemen hemen aynı dönemde yaşayan *Pendnâme* şairi Zâîfî ile karıştırılmamalıdır.

Kınalızâde, Zâîfî hakkında olumsuz yorumlarda bulunmuştur. Latîfî'in hemşehrisi hakkında söylediği "Ulemânun sulehâsından ve sulehânun ulemâsındandır." sözlerini gereksiz bulmuş; bu övgülere rağmen şairin eserinin olmamasına şaşırmıştır.²³⁰

Zâîfî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.26. Halîmî (ö. 1013/1604)

Asıl ismi Abdülhalîm'dir. İstanbulludur. Babası Mehmed Efendi, Ahîzâde olarak anılmıştır. Pir Mehmed Dede'den hat meşk etmiştir. Müderrislik, kadılık ve kazaskerlik görevlerinde bulunmuştur. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1604 yılında vefat etmiş

²²⁹ Latîfî, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, 343.

²³⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, 519.

ve kardeşi şeyhülislam Hüdayî Hüseyin Efendi'nin medresesinin haziresine defnedilmiştir.²³¹

Şiirlerinde Halîmî mahlasını kullanmıştır. *Muhtasarü'd-Dürer ve'l-Gurer, Ta'lîka 'ale'l-Hidâye ve Bazı Şürûhihâ* ve *Terceme-i Şevâhidü'n-Nübüvve* eserleri bulunmaktadır.

Halîmî hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.²³²

1.27. Celâl (ö. 1020/1611)

Asıl ismi Celal'dir. Karamanlıdır. Yegânzâde Celal Efendi diye anılmıştır. Beşiktaş Sinan Paşa medresesinde görev yapmış, ardından Bursa Kaplıca medresesine geçmiştir. Nakşibendi tarikatına intisap etmiştir. 1611 yılında vefat etmiş ve Pınarbaşı Kalenderhane yakınlarına defnedilmiştir.²³³

Şiirlerinde Celâl mahlasını kullanmıştır. Edebiyata ilgi duymuş ve Arapça nazımda kendisini geliştirmiştir. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Celâl hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.28. Nâdirî (ö. 1036/1626)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Babası, Bolulu Abdülganî Efendi'dir. İyi bir ilim tahsil etmiş; Hoca Sadeddin Efendi'den ders almıştır. Müderrislik, kadılık ve kazaskerlik görevlerinde bulunmuştur. Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'den hat meşk etmiştir.

²³¹ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 227.

²³² **Yüksek Lisans Tezi:**

Ahizade Abdülhalim Efendi'nin El-Fark Beyne'l-Müddei Ve'l-Müddea Aleyh Risalesinin Tahkik ve Tahlili: Muhammet Selman Tüfekçioğlu, İstanbul Üniversitesi, 2017.

²³³ Suat Donuk, *Türk Edebiyatında Vefeyatnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*, 478.

Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1626 yılında vefat etmiş ve İstanbul'daki Âbid Çelebi mescidinin haziresine defnedilmiştir.²³⁴

Şiirlerinde Nâdirî mahlasını kullanmıştır. En meşhur ve en başarılı şiiri, divanında da yer alan Miraciye'dir. Bu şiir, oldukça beğenilmiştir. Şiirlerinde Bâkî ve Nef'î esintisi görülmektedir. Şairin, divanı ve II. Osman'ın emriyle kaleme aldığı *Şehnâme*'den başka *er-Risâletü'l-Kalemiyye*, *Münşeât* ve *Tefsîr-i Beyzâvî Hâşiyesi* isimli eserleri bulunmaktadır.

Nâdirî hakkında yapılmış iki çalışma bulunmaktadır.²³⁵

1.29. Fazlî (ö. 1046/1637)

Asıl ismi Fazlullah'dır. Taşkentlidir. Babası, Şeyh Mehmed Said Efendi'dir. Hoca Ahmed Sâdık-ı Nakşibendî'ye intisap etmiştir.²³⁶ İstanbul'da Emîr Buhârî dergâhı şeyhliği yapmıştır.²³⁷ 1637'de vefat etmiş ve Baba Haydar tekkesinin haziresine defnedilmiştir.

Fazlî mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Fazlî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

²³⁴ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 382.

²³⁵ **Doktora Tezi:**

Ganizâde Mehmed Nâdirî-Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şeh-nâme'sinin Tenkitli Metni: Numan Külekçi, Atatürk Üniversitesi, 1985.

Yüksek Lisans Tezi:

Gani-zade Mehmed Nadiri'nin Şehname-i Nadiri'si: Dürdar Alikılıç, Marmara Üniversitesi, 1993.

²³⁶ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim Mehmed Teyfik Efendi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 110.

²³⁷ Ramazan Ekinci, *Uşşâkîzâde Hasîb'in Zeyl-i Şakâ'ik'ı* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 262.

1.30. Âcizî (ö. 1048/1639)

Asıl ismi Mahmud'dur. Tebriz yakınlarındaki Urmiye kasabasındandır. Şeyh Ahmed-i Nakşibendî'nin oğludur. Babasından manevi tahsilini tamamlayıp memleketinde de eğitim aldıktan sonra Diyarbakır'a gelmiştir.²³⁸ Bir tekke inşa etmiş ve on binlerce talebe yetiştirmiştir. Tekkesi, Diyarbakır'a yolu düşen âlimlerin, paşaların, sultanların uğrak yeri olmuştur.²³⁹ Domye Şeyhi, Şeyh Aziz ve Urmiye Şeyhi diye de anılmıştır. Nakşibendiliğin Urmevî kolunun kurucusu kabul edilmiştir. Vefatına kadar irşad hizmetinde bulunmuştur. 1639 yılında, IV. Murad tarafından idam ettirilmiştir.²⁴⁰

Şiirlerinde Âciz ve Âcizî mahlasını kullanmıştır. Bilinen tek eseri *Tezkire-i Hazret-i Baba (Baba Kelâmı)*'dır. Eser, 82 manzum bölümden oluşmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin izleri görülmektedir. Hem aruz hem de hece ölçüsü kullanılmıştır. Tasavvufi konuların işlendiği eserde sade bir dil tercih edilmiştir.

Âcizî hakkında, edebiyat alanında hazırlanmış bir çalışma bulunmaktadır.²⁴¹

1.31. Hayâtî (ö. 1050/1640)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Babası, Sultan Selim Camisi imamı Muslihüddin Efendi'dir. İlim tahsilinin ardından harc-ı hassâ eminliği ve evkâf-ı amâir kâtipliği görevlerinde bulunmuştur. Bir süre Halep ve Şam'da ikamet etmiştir. Nakşibendî tarikatına intisap etmiş; sonrasında Mevlevî tarikatına da girmiştir.²⁴² *Sicill-i Osmânî*'de vefat tarihi yanlışlıkla 1574-1595 olarak kaydedilmişse²⁴³ de 1640 yılında vefat etmiştir.

²³⁸ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, 111.

²³⁹ Ramazan Ekinci, *Uşşâkîzâde Hasib'in Zeyl-i Şakâ'ik'i*, 263.

²⁴⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/919.

²⁴¹ **Yüksek Lisans Tezleri:**

Azîz Mahmûd Urmevî ve Tezkire-i Hazret-i Baba İsimli Eseri: Mehmet Yunus Yazıcı, Celal Bayar Üniversitesi, 2014.

²⁴² Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 272.

²⁴³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 2/657.

Şiirlerinde Hayâtî mahlasını kullanmıştır. Ağırlıklı olarak gazel yazmış ve şiirlerinde tasavvufî konuları işlemiştir. Türkçe ve Farsça şiirler kaleme almış ve genellikle sade bir dil kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Hayâtî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.32. Bahâyî (ö. 1064/1654)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Babası, Hoca Sadeddin'in oğlu Aziz Efendi'dir. Babasından dolayı Azizzâde olarak anılmıştır. Anne ve baba tarafından yüksek kültürlü bir aileye mensup olan Mehmed Efendi, çok iyi bir tahsil hayatı görmüştür.²⁴⁴ Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuştur. Derviş Abdî Efendi'den hat meşk etmiştir.²⁴⁵ 1654 yılında vefat etmiş ve Fatih cami haziresine defnedilmiştir.

Bahâeddin Nakşibend'in soyundan geldiği için şiirlerinde Bahâyî mahlasını kullanmıştır.²⁴⁶ Genellikle din dışı konularda yazmış; divançesinde tevhid, münacat, na't gibi türlere yer vermemiştir. Döneminin revaçta olan üslubu sebk-i Hindî'den etkilenmiştir. Az sayıda şiirin yer aldığı divançesi hariç eseri bulunmamaktadır.

Bahâyî hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.²⁴⁷

²⁴⁴ Nuran (Üzer) Altuner, *Safâî ve Tezkiresi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 81.

²⁴⁵ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 652.

²⁴⁶ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 652.

²⁴⁷ **Kitaplar:**

Şeyhülislâm Bahâyî Hayatı ve Eserleri: S. Nüzhet Ergün, Kanaat Kitabevi, 1933.

Şeyhülislâm Bahâyî Efendi Dîvânı'ndan Seçmeler: Harun Tolasa, Tercüman Yayınları, 1979.

Yüksek Lisans Tezi:

Şeyhülislâm Bahâyî Dîvânı: İnceleme-Karşılaştırmalı Metin: Erdoğan Uludağ, Atatürk Üniversitesi, 1992.

Şeyhülislâm Bahâyî Divanı Şerhi: Muhsin Toprak, Pamukkale Üniversitesi, 2006.

1.33. Resmî (ö. 1077/1666)

Asıl ismi Mahmud'dur. Diyarbakırlıdır. Sürekli başı açık gezdiği için Açıkbaş Mahmud Efendi diye meşhur olmuştur. Rumiyye Şeyhi lakaplı, Nakşibendî şeyhi Aziz Mahmud Urmevî'nin yeğeni ve mürididir.²⁴⁸ Kısa bir dönem, yöneticilik arzusu dolayısıyla Mardin voyvodalığı yapmıştır. Ancak sonrasında istifa edip ilim yolculuğuna çıkmıştır.²⁴⁹ Memleketinde bir süre eğitim gördükten sonra, ilim tahsili için Mısır'a gitmiş, ardından da Bursa'ya yerleşmiştir. Bursa Tophane'de, Nakşibendî-i Atik ismiyle anılacak olan bir tekke inşa etmiş ve irşad vazifesinde bulunmuştur. 1666 yılında vefat etmiş ve bir süre imamlığını yaptığı Dâye Hatun Camisi'nin haziresine defnedilmiştir.²⁵⁰

Resmî, Âcizî ve Diyarbekrî mahlaslarını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Şiirlerinde Eski Anadolu Türkçesinden esintiler bulunmaktadır. Gazelleri beğenilmiş, tarih düşürmede de mahir bulunmuştur. Divançesi olduğu söz edilen şairin *Güzîde*, *Risâle-i Nurbahşiyye* ve *Evrâd-ı Fethiyye* isimli eserleri bulunmaktadır.

Resmî hakkında edebiyat alanında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.34. Saîdâ (ö. 1092/1681)

Buharalıdır. Molla Câmî'nin soyundandır. Nakşibendî tarikatındandır. İstanbul'a göç etmiş ve Eyüp Sultan civarına yerleşmiştir. Şair Âgâh'ın mürididir. Buhara'ya geri dönerken Basra'da, 1092 yılında vefat etmiştir.²⁵¹

²⁴⁸ Ali Emîrî Efendi, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, haz. İdris Kadioğlu (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 450.

²⁴⁹ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, 519.

²⁵⁰ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, 519.

²⁵¹ Nuran (Üzer) Altuner, *Safâî ve Tezkiresi*, 353.

Farsça şiirleri vardır. *Sicill-i Osmânî*'de divanından söz edilmiş olsa da henüz elde edilememiştir. Kaynaklarda başka eserlerinden söz edilmemiştir.

Saîdâ hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.35. Lâgarî (ö. 1093/1682)

Asıl ismi Mehmed'dir. Nakşibendî tarikatı şeyhlerindendir. İstanbul'da, Şah Sultan tekkesi karşısında inşa ettiği tekkesinde uzun yıllar irşad hizmetinde bulunmuştur. 1682 yılında vefat etmiş ve tekkesinin avlusuna defnedilmiştir.²⁵²

Şiirlerinde Lâgarî mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Lâgarî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.36. Feyzî (ö. 1102/1690)

Asıl ismi Hasan'dır. İstanbulludur. Simkeşbaşı Mehmed Efendi'nin oğludur. Babası, simkeşhanede gümüş işiyle uğraştığı için kendisi "Simkeşzâde" olarak anılmıştır.²⁵³ İlim tahsil edip müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Genç yaşında Halvetî şeyhi Abdülehad Nuri'ye intisap etmiş; Mevlevî icazetiyle birlikte ilerleyen dönemlerde şeyhi Bosnevî Osman Efendi'den Nakşibendî icazeti de almıştır.²⁵⁴ Emîr Buhârî Dergâhı şeyhliği yapmıştır. İstanbul'da hem Halvetî hem de Nakşibendî tarikatlarına uzun yıllar hizmet etmiştir. 1102'de vefat etmiş; Mahmud Çelebi'nin tekkesinin bahçesine defnedilmiştir.²⁵⁵

Şakayık zeyli müelliflerinden Şeyhî Mehmed Efendi'nin babasıdır. Şiirlerinde Sîmî ve Feyzî mahlaslarını kullanmıştır. Üç dilde şiir yazmıştır. Şiirlerinde dinî ve tasavvufî öğeler hâkim olmuş ve didaktik bir üslup benimsemiştir. Mürettep divanı dışında,

²⁵² Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, 204.

²⁵³ Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/815.

²⁵⁴ Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, 33.

²⁵⁵ Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/815.

Mirâcnâme, Gamze vü Dil, Cevâbnâme-i Mevlânâ-yı Mukaddis, Sûre-i Bakara Zeyli eserleri bulunmaktadır.

Feyzî hakkında yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır.²⁵⁶

1.37. Enverî (ö. 1106/1694)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Hocaşâde ve Karakız lakaplarıyla meşhurdur. Suyolcuşâde Mustafa Efendi'den hat meşk etmiştir. Sultan Ahmed Camisi'nin baş müezzinliği görevinde bulunmuştur. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1694 yılında Medine'de vefat etmiştir.²⁵⁷

Şiirlerinde Enverî mahlasını kullanmıştır. Ağırlıklı olarak tasavvufî şiirler yazmıştır. Aynı zamanda bestekâr olan şairin, birkaç manzumesi de bestelenmiştir. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Enverî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.38. Zülâlî (ö. 17. yy)

Asıl ismi Feyzullah'tır. Gucdüvanlıdır. Gucdüvan'dan hac için yola çıkmış, ardından İstanbul'a göç eylemiştir. Nakşibendî tarikatına intisabı olan Feyzullah Efendi, İstanbul'da itibar görmüş; ilim meclislerinde yer almıştır. Hattı güzel olduğu için ücreti karşılığında divanlar istinsah etmiştir. Hayatı hakkındaki tek tarihî bilgi, h. 1095 (m. 1684) yılında memleketine döndüğü bilgisidir.²⁵⁸

²⁵⁶ **Kitaplar:**

Simkeşzâde Feyzî'nin Mesnevîleri: İnceleme-Metin-Sözlük: Ali Osman Coşkun, Samsun, 1997.

Doktora Tezleri:

Simkeş-zade Feyzi Divanı (İnceleme-Metin-İndeks): Ali Osman Coşkun, Gazi Üniversitesi, 1990.

²⁵⁷ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 434.

²⁵⁸ Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Mehmet Nuri Çınarcı (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2019), 60.

Şiirlerinde Zülâlî mahlasını kullanan şair, şiirlerini Farsça yazmıştır.

Zülâlî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.39. Resâ (ö. 1112/1700)

Asıl ismi Haydar'dır. Buharalıdır. Özbek şehzadelerinden olduğu için Şah Haydar diye meşhurdur.²⁵⁹ Nakşibendî şeyhlerindendir; İstanbul'a gelip Bülbültepesi (Bülbülderesi)'nde bir tekke inşa ettirip yıllarca irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Hindîler Tekkesi olarak anılan tekkesi, ihtiyaç sahiplerinin uğrak yerlerinden olmuştur. 1112'de vefat etmiş ve tekkesinin avlusuna defnedilmiştir.²⁶⁰

Resâ mahlasını kullanan şair, üç dilde şiir kaleme almış; ağırlıklı olarak Farsça yazmıştır.²⁶¹ Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Resâ hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.40. Rahmî (ö. 1127/1715)

Asıl ismi Abdurrahman'dır. Kubûrîzâde diye meşhurdur. İstanbulludur. Ruznamçe kâtipliği görevinde bulunmuştur.²⁶² Bir dönem hat sanatıyla meşgul olmuş; Kevkeb Hâfız Mehmed Efendi'den meşk etmiştir.²⁶³ Nakşibendî şeyhi Mehmed Emîn Tokâdî'ye intisap etmiştir. 1715 yılında vefat eden şairin kabri hakkında kaynaklarda, Mısır ve İstanbul olmak üzere iki farklı görüş vardır.

²⁵⁹ Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, haz. Adnan İnce (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 215.

²⁶⁰ Nuran (Üzer) Altuner, *Safâî ve Tezkiresi*, 265.

²⁶¹ Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, 154.

²⁶² İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1985) 140.

²⁶³ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 236.

Özellikle hezeliyat ve hiciv tarzı şiirler kaleme almıştır. Mizahın da ağır bastığı bu şiirlerde, günlük dil ve karakterler hâkimdir. Bu tarz şiirlerinde Hevâyî; diğer şiirlerinde de Rahmî mahlasını kullanmıştır.²⁶⁴ *Hevâyî-nâme* diye de anılan mürettep bir divanı vardır. *Osmanlı Müellifleri*'nde *Vâmık u Azrâ* ve *Yûsuf ile Züleyha* eserlerinden de bahsedilmiştir. Bir eser hüviyetinde olmasa da *Sâlim Tezkiresinde* 36 beyitlik bir na'tı yer almaktadır.

Rahmî hakkında yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır.²⁶⁵

1.41. Vak'î (ö. 1129/1716)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Tefsirî Mehmed Efendi'nin oğlu olduğu için Tefsirîzâde diye meşhur olmuştur. İlim tahsili için Kudüs ve Şam'da bulunmuştur. Derviş Ali Efendi'den hat meşk etmiştir. Müderrisliğinin ardından Mekke ve İstanbul kadılıkları yapmıştır. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1716 yılında vefat etmiş ve Eyüp Camisi'nin haziresine defnedilmiştir.²⁶⁶

Şiirlerinde Vak'î mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Vak'î hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.42. İlmî (ö. 1130/1718)

Asıl ismi Mehmed'dir. Edirnelidir. Arabzâde Şeyh Halil Efendi'nin soyundandır. Kendisi de Arabzâde diye anılmıştır. İlk tahsilini Edirne'de aldıktan sonra İstanbul'a gitmiş; Nakşibendî şeyhi Muhammed Semerkandî'ye intisap etmiştir. Tekrar Edirne'ye dönüp

²⁶⁴ Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 207.

²⁶⁵ **Yüksek Lisans Tezleri:**

Hevâyî (Abdurrahman, Kuburi-zade) Divanı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi: Zehra Vildan Çakır, Trakya Üniversitesi, 1998.

Hevâyî'nin Divân-ı Hicv-i Gazelliyât-ı Nâbî Eseri ile Nâbî'nin Divân-ının Karşılaştırılması: Seçil Güleç, Adnan Menderes Üniversitesi, 2015.

²⁶⁶ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 405.

vefatına kadar irşad hizmetiyle uğraşmıştır.²⁶⁷ 1718’de Edirne’de vefat etmiş ve Teftin Ağa mahallesindeki Nakşî dergâhının haziresine defnedilmiştir.²⁶⁸

Şiirlerinde İlmî mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda divanından söz edilmese de gazelleri ve kasideleri zikredilmiştir. Şiirlerinin çoğu tasavvufidir. Mevlânâ’nın gazeline bir şerhi vardır. *Mecmau’ d-Dürer ve ’l-Gurer fi-ehâdisi Seyyidi ’l-Beşer* isimli de bir eseri vardır.

İlmî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.43. Feyzî (ö. 1136/1723)

Asıl ismi İbrahim’dir. İstanbulludur. Çelebi İmam unvanıyla meşhurdur. İyi bir medrese eğitimi görmüştür. Cezerî Kasımpaşa Camisi’nde imamlık yapmıştır. Nakşibendî şeyhi Mehmed Murad Efendi’ye intisap etmiştir. Suyolcuzâde’den de hat meşk etmiştir. 1723’te yılında İstanbul’da vefat etmiştir.²⁶⁹

Şiirlerinde Feyzî mahlasını kullanmıştır. “Şâir-i şîrîn-kelâm” olarak anılan Feyzî, şiirde ve inşada başarılı bulunmuş; tarih düşürmede de üstat bilinmiştir. *Mecmûatü’t-Terâcim*’de bir divanı olduğundan söz edilmiştir ancak bu bilginin doğruluğu şüphelidir ve günümüze böyle bir eser ulaşmamıştır.

Feyzî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.44. Müfid (ö. 1139/1726)

Asıl ismi Seyyid Abdülkerim’dir. Bursalıdır. Şeyh Baba Efendi’nin soyundandır. Gözübüyük Mehmed Efendi’den ilim tahsil etmiş; Resîm Efendi’den Farsça

²⁶⁷ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû’atü’t-Terâcim*, 233.

²⁶⁸ Niyazi Adıgüzel, *Edirneli Ahmed Bâdî’nin Riyâz-ı Belde-i Edirne Adlı Eserinin Tezkire Kısmı* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 264.

²⁶⁹ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû’atü’t-Terâcim*, 252.

öğrenmiştir.²⁷⁰ Nakşibendî şeyhi Mehmed Murad Efendi'ye intisap etmiş ve icazet almıştır.²⁷¹ 1139'da hacdan dönerken vefat etmiş; kaynaklarda kabir yeri zikredilmemiştir.

Döneminin saygı duyulan mahir şairlerindendir. Müfîd mahlasını kullanan şairin şiirleri takdir edilmiş; söyleyişi güzel bulunmuştur. Kaynaklarda eserleri zikredilmemiştir.

Müfîd hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.45. Âgâh (ö. 1141/1729)

Asıl ismi Hacı Mehmed Bulak'tır. Semerkandlıdır. Nakşibendî tarikatındandır. Bir dönem Isfahan, Tebriz, Bağdad, Konya, Şam, Kudüs, Mekke, Medine ve İstanbul'da bulunup ömrünün büyük bir bölümünü Diyarbakır'da geçirmiştir.²⁷² Muallimlik görevinde bulunan Hacı Bulak, aynı zamanda hafız, hattat, mücellid, müzehhib, ressam ve hakkâklık yapmıştır. 1729'da Diyarbakır'da vefat etmiştir.²⁷³

Farsça ve Türkçe nazımda mahir olan Âgâh'ın Türkçe müretteb bir divanı vardır. Kaynaklarda Farsça divanından da söz edilmiş ancak henüz elde edilememiştir. Diyarbakır'da bir şiir meclisi kurmuş ve burada nice şairler yetiştirmiş; Nâbî de zaman zaman bu mecliste bulunmuştur.²⁷⁴ Kendi yazdığı ve kendisine yazılan nazirelerle, nazirecilik geleneğine katkıda bulunmuştur. Divanı hariç kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Âgâh hakkında yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır.²⁷⁵

²⁷⁰ Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 409.

²⁷¹ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, 522.

²⁷² Ali Emîrî Efendi, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, 43.

²⁷³ Mehmed Tevfik, *Kâfile-i Şu'arâ*, haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Hanife Koncu, Müjgân Çakır (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 97.

²⁷⁴ Ali Emîrî Efendi, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, 43.

²⁷⁵ **Kitaplar:**

Âgâh Dîvânı: Şerife Akpınar, Kültür ve Turizm Bakanlığı (e-kitap), Ankara, 2017.

1.46. Şeyhî (ö. 1144/1731)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Babası, şair ve Nakşibendî şeyhi Simkeşzâde Feyzî Hasan Efendi'dir. Anne tarafından da Mecdî Mehmed Efendi'nin torunudur.²⁷⁶ Dedesi ve babasından dolayı kendisi de Simkeşzâde ismiyle anılmıştır. İlk eğitimini babasından almış ve sonrasında medrese tahsilini tamamlamıştır. Bir süre muallimlik yapmış ve ardından, babasının vefatıyla boşalan Emîr Buhârî tekkesine şeyh olmuştur.²⁷⁷ 40 yıl kadar süren şeyhliğinin ardından 1731 yılında vefat etmiş ve tekkenin haziresine defnedilmiştir.

Şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullanmıştır. Şiiri de inşası da beğenilmiş; nazımda rindane bir üslup benimsemiştir. Şakayık zeyillerinden *Vekâyiü'l-Fuzalâ* adlı eserin müellifidir. Şeyhî'nin bir başka zeyli de *Zeyl-i Takvîmü't-Tevârîh*'dir. Kaynaklarda *Cihannümâ-yı Avrupa* ve bir divan ona izafe ediliyor olsa da bu bilgiler oldukça şüphelidir.

Şeyhî hakkında yapılmış iki çalışma bulunmaktadır.²⁷⁸

1.47. Es'ad (ö. 1144/1731)

Asıl ismi Mehmed'dir. Yanyalıdır. Babası Ali Efendi; dedesi Osman Efendi'dir. Memleketinde Müftü Muhammed Efendi ve İbrahim Efendi'den âlet ilimlerini öğrenmiş; İstanbul'da da medrese eğitimine başlamıştır. Akşehirizâde İbrahim Efendi, Tekirdağ müftüsü Muhammed Efendi, Müneccimbaşı Muhammed Efendi, Tatar Abdülhalim Efendi ve Damadzâde Ahmed Efendi gibi âlimlerden de ders almış; mantık, felsefe, matematik, astronomi gibi ilimlerde de kendisini yetiştirmiştir.²⁷⁹ Nakşibendî tarikatına

Yüksek Lisans Tezleri:

Agah Divanı: Edisyon-Kritikli Metin: Sabahattin Civelek, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 1999.

²⁷⁶ İsmail Yıldırım, *Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü's-Şakâ'ik Fî Hakkı Ehli'l-Hakâ'ik*'ı (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 303.

²⁷⁷ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, 270.

²⁷⁸ **Kitaplar:**

Vekâyiü'l-Fuzalâ: Ramazan Ekinci, Türkiye YEK Başkanlığı, 2018.

The Ottoman Ulemâ in the Mid-17 th Century: An Analysis of the Vakâiü'l-Fuzalâ of Mehmed Şeyhî Efendi: Ali Uğur, Klaus Schwarz Verlag, 1986.

²⁷⁹ İsmail Yıldırım, *Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü's-Şakâ'ik*, 157.

intisap eden Yanyalı Mehmed Esad, uzun bir süre müderrislik, Galata kadılığı, hâfız-ı kütüblük ve devlet eliyle ilmî tercümeler gibi çeşitli iş ve meşguliyetlerde bulunmuştur.²⁸⁰ Lale devrinin önemli şahsiyetlerinden biri olmuş; “muallim-i sâlis” lakabıyla anılmıştır. 1731 yılında vefat etmiş ve Emîr Buhârî dergâhı haziresine defnedilmiştir.

Şiirlerinde Es‘ad mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme almış; tercüme yapabilecek seviyede Rumca ve Latince’ye vâkıf bir müellif olmuştur. Şiirde kasideleri, düzyazıda ise tercümeleri oldukça beğenilmiştir. Es‘ad’ın kaynaklarda geçmesine rağmen henüz elde edilemeyen divanından başka *el-Hâşiyetü’l-Fethiyye ale’ş-Şerhi’l-Hanefiyye li’r-Risâleti’l-Adudiyye*, *er-Risâletü’l-Lâhûtiyye*, *et-Ta’lîmü’s-Sâlis*, *Haşiye alâ İsbâti’l-Vâcib*, *Kitâbü Ameli’l-Murabba’i’l-Müsâvî li’d-Dâ’ire* ve *Tercümetü’ş-Şerhi’l-Enver* adlı eserleri vardır.

Es‘ad hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.²⁸¹

1.48. Visâlî (ö. 1144/1731)

Asıl ismi Mustafa’dır. İstanbulludur. Yeniçeri odabaşlarındanıdır.²⁸² Malatya, Trabzon, İstanbul ve Arnavutluk gibi çeşitli yerlerde irşadda bulunmuştur.²⁸³ Nakşibendî şeyhi Malatyalı Feyzullah Efendi’ye intisap etmiştir. 1731 yılında vefat etmiş ve Molla Gürânî Camisi yakınlarına defnedilmiştir.

Şiirlerinde önce Firâkî, ardından şeyhinin isteğiyle Visâlî mahlaslarını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Visâlî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

²⁸⁰ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/309.

²⁸¹ **Kitap:**

Yanyalı Esad Efendi: Kazım Sarıkavak, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.

²⁸² İsmail Yıldırım, *Fındıklılı İsmet Efendi’nin Tekmiletü’ş-Şakâ’ik*, 308.

²⁸³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/325.

1.49. İshâk (ö. 1147/1734)

Asıl ismi İshak'tır. İstanbulludur. Babası Ebûishak İsmail Efendi ve kayınpederi Paşmacıazâde Seyyid Ali Efendi, şeyhülislamlık görevinde bulunmuşlardır. Babasından dolayı Ebûishakzâde olarak anılmıştır. İlim tahsilinin ardından müderrislik, evkâf-ı şerîfe müfettişliği, İzmir mevleviyeti, Mekke payesi, İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinin ardından en son şeyhülislamlık görevinde bulunmuştur. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1734 yılında vefat etmiş ve İstanbul Çarşambapazarı yakınlarına defnedilmiştir.²⁸⁴

Şiirlerinde İshâk mahlasını kullanmıştır. Şiirleri, dil ve üslup açısından beğenilmiş ve başarılı bulunmuştur. İbrahim Paşa'nın kurduğu tercüme heyetinde görev almış; *Vankulu Lügati*'nin baskısında katkıda bulunmuştur. İshâk'ın Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinin yer aldığı divanından başka, *Bi'setnâme*, *Bostânü'l-Ârifîn Tercümesi* ve *El-İstişfâ fî Tercümeti 'ş-Şifâ* isimli eserleri bulunmaktadır.

İshâk hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.²⁸⁵

1.50. Merâmî (ö. 1156/1743)

Asıl ismi Ahmed'dir. Babası, vezir kethüdası Yakup Ağa'dır. Babasının vefatı sonrasında enderuna alınmıştır.²⁸⁶ Burada iyi bir eğitim alan Ahmed Efendi, önce evkâf muhasebecisi ardından da rûznâmecî olmuştur. Nakşibendî şeyhi Mehmed Emin

²⁸⁴ İsmail Yıldırım, *Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü's-Şakâ'ik*, 187.

²⁸⁵ **Kitaplar:**

Lale Devrinde Yetişen İki Kardeş Şair: Şeyhülislam İshak Efendi ve Şeyhülislam Es'ad Efendi

Divanlarından Seçmeler: Muhammet Nur Doğan, Enderun Kitabevi, 1997.

Lâle Devri Şairi Şeyhülislâm İshak Efendi ve Dîvânı: Muhammet Nur Doğan, MEB Yayınları, 1997.

Doktora Tezi:

Şeyhülislam İshak Efendi: Hayâtı, Eserleri ve Dîvânı'nın Edisyon Kritiği: Muhammet Nur Doğan, İstanbul Üniversitesi, 1997.

Yüksek Lisans Tezi:

Şeyhülislam Yahya, Şeyhülislam Esad ve Şeyhülislam İshak Divanlarında Tarih Manzumeleri: Kübra İnal Öntürk, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Üniversitesi, 2019.

²⁸⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1/182.

Tokadî'ye intisap etmiştir. 1743 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Üsküdar'a defnedilmiştir.²⁸⁷

Şiirlerinde Merâmî mahlasını kullanmıştır. Şiir ve inşada maharetli bulunmuştur. Tasavvufî muhtevalı şiirler kaleme almıştır.

Merâmî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.51. Ahmed Kırımî (ö. 1156/1743)

Asıl ismi Ahmed'dir. Kırımlıdır. Memleketinde ilim tahsil ettikten sonra Hicaz'a gitmiş ve burada Nakşibendî şeyhi Ahmed Yekdest'e intisap etmiştir. Ardından İstanbul'a geçerek burada Emîr Buhârî tekkesi şeyhliğine getirilmiştir. 1743 yılında vefat etmiş ve tekkesinin haziresine defnedilmiştir.²⁸⁸

Ahmed Kırımî çok az sayıda şiir kaleme almıştır. Bilinen tek şiiri na'tidir.

Kırımî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.52. Mehmed Emîn Tokadî (ö. 1158/1745)

Asıl ismi Mehmed'dir. Şeyh Emîn Tokadî diye meşhurdur. Tokatlıdır; babasının işi dolayısıyla küçük yaşlarda Diyarbakır'a gelmiştir. O yüzden kimi kaynaklarda Diyarbakırlı olarak da anılmaktadır.²⁸⁹ Babası Derviş Hasan, Nakşibendî şeyhlerinden Seyyid Mehmed Efendi'nin fukaralarındandır. Tokadî ilk tahsilini, kısa süren Diyarbakır hayatından sonra döndükleri Tokat'ta almıştır. Ardından ilim tahsili için İstanbul'a Zeyrek'e gitmiş; burada Şeyhülislam Mehmed Efendi'den ders almıştır. Bir müddet sonra devlet büyüklerinin çocuklarına hocalık yapmaya başlamıştır. Kısa bir süre Edirne'de

²⁸⁷ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994), 266.

²⁸⁸ Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, 100.

²⁸⁹ Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 101.

bulunduktan sonra hac görevi için yola koyulmuş; Mekke’de bulunan Nakşibendî şeyhi Ahmed-i Yekdest Efendi’nin ders halkalarına katılıp ona intisap etmiştir.²⁹⁰ İstanbul’a dönüşünde bir müddet Eyüp Sultan’ın türbedârlık hizmetlerinde bulunmuştur.²⁹¹ Sonrasında Emîr Buhârî Dergâhı postnişinliği teklif edilmiş ve burada irşad faaliyetleri yürütmüştür. 50 yıl kadar hizmet ettiği İstanbul’da, 1745 yılında vefat etmiş ve Zeyrek’teki Pîrî Paşa Camisi’nin haziresine defnedilmiştir.²⁹²

Farklı sanatlara yeteği olan Mehmed Emîn Tokâdî, Yedikuleli Abdullah Efendi’den hat meşk etmiş; Edirne’de bulunduğu dönemde Hâfız-ı Post, İtrî, Küçük Müezzîn ve Nâzım Çelebi gibi önemli isimlerle dostluk kurarak musiki alanında kendisini geliştirmiştir.²⁹³

Hâfız Divanı dersleri veren Tokâdî, Zeyrek yakınlarındaki evinde haftada iki gün de Mesnevî okutmuştur.²⁹⁴ Emîn ve Ârifî mahlaslarıyla üç dilde şiir yazan şairin *Hulâsa-i Tarikat Risalesi*, *İrşâd-ı Sâlikîn*, *Risâle-i Ruhiyye*, *Risale-i Siyânet-i Dervîşân*, *Risâle-i Sülûk-i Arabî*, *Risâletü’l-Etvâr*, *Saytnâme*, *Silsilenâme-i Manzum*, *Süâl u Cevâb*, *Şerh-i Beyt-i Mesnevî*, *Şerh-i Kaside-i Askalânî*, *Şerh-i Kaside-i Bürde Türkî*, *Terceme-i Metâliu’l-Meserrât*, *Terceme-i Risâle-i Emânetüllâh*, *Terceme-i Risâle-i İsm-i Celâl*, *Terceme-i Risâle-i Şeyh Abdülhak Secadîl*, *Terceme-i Risâle-i Vâlidîyye-i Ahrâriyye*, *Terceme-i Savâiku’l-Muhrika* ve *Tuhfetü’t-Tüllâb* isimli eserleri bulunmaktadır.

Tokâdî hakkında yapılmış birkaç akademik çalışma bulunmaktadır.²⁹⁵

²⁹⁰ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ’sı*, 23.

²⁹¹ Fatîm Davud, *Hâtîmetü’l-Eş’âr*, haz. Ömer Çiftçi (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü), 61.

²⁹² Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/89.

²⁹³ Ali Emîrî Efendi, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Âmid*, 138.

²⁹⁴ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû’atü’t-Terâcim*, 290.

²⁹⁵ **Kitap:**

Mehmed Emîn-i Tokâdî Hayatı ve Risaleleri: Halil İbrahim Şimşek, İnsan Yayınları, 2005.

Dokuz Risale: Hasan Şahin Aktaş, Büyüyenay Yayınları, 2019.

Yüksek Lisan Tezi:

Mehmed Emin Tokadi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri: Halil İbrahim Şimşek, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1996.

1.53. Rızâ (ö. 1159/1746)

Asıl ismi Mustafa Rızâ'dır. Kaynakların çoğu İstanbul'da doğduğunu söylese de müridlerinden Ömer Nüzhet Efendi'ye göre Şebinkarahisar'da doğmuştur. Babası İbrahim Efendi'dir. İbrahim Efendi, neccarlık yapmamış olsa da Neccâr lakabı arkadaşları tarafından verilmiştir.²⁹⁶ Bu yüzden Mustafa Rızâ da Neccârzâde diye anılmıştır. Doğumundan hemen sonra geldikleri İstanbul'da çok iyi bir tahsil görmüştür. Ardından Celvetî şeyhi Mustafa Fenâyî Efendi'ye intisap etmiş; Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Mehmed Memiş Efendi'den Mesnevî icazeti almıştır.²⁹⁷ Musiki ve hat sanatlarında da kendisini geliştirmiştir.²⁹⁸

Ruslarla savaşmak üzere gittiği Edirne'de Nakşibendî şeyhi Mehmed İlmî Efendi'yi tanımış, ondan ders almış ve intisap etmiştir.²⁹⁹ İstanbul'a dönerken Nakşibendî hilafeti alan Neccârzâde, Beşiktaş Sinan Paşa Camisi'nde imamlık yapmaya başlamış ve caminin hemen bitişiğine kendisi için bir tekke inşa etmiştir. Uzun yıllar tekkesinde irşad faaliyetleri yürütmüştür. 1746 yılında vefat etmiş ve tekkesinin haziresine defnedilmiştir.³⁰⁰

Şiirlerinde Rızâ mahlasını kullanmıştır. Daha çok natları ile tanınmıştır. Şairliğinin yanı sıra mevlidhanlık ve nathanlık da yapmıştır. Şiiri de inşası da oldukça beğenilmiştir. Ağırlıklı olarak tasavvufî şiirler kaleme almıştır. Tarikat adabı, ahlak, ilahî aşk temalı şiirleri oldukça fazladır. Rızâ'nın divanı dışında, *Er-Risâle fî Beyânî'l-İtikad ve'l-Amel ve'l-Ahlâk*, *Hacnâme*, *Hilye-i Hâce Bahâeddin Şâh-ı Nakşibend*, *Risâle-i Tarîkat-ı Nakşibendiyye* ve *Terceme-i Muhtasarı'l-Velâye* eserleri bulunmaktadır.

Rızâ hakkında yapılmış çok sayıda yüksek lisans tezi bulunmaktadır.³⁰¹

²⁹⁶ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/163.

²⁹⁷ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, 292.

²⁹⁸ Nuran (Üzer) Altuner, *Safâî ve Tezkiresi*, 331.

²⁹⁹ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, 292.

³⁰⁰ Fatîn Davud, *Hâtîmetü'l-Eşâr*, 179.

³⁰¹ **Yüksek Lisans Tezleri:**

Neccârzâde Şeyh Rıza ve Dîvânı: Tülin Danacı, Gazi Üniversitesi, 1988.

1.54. Yetîmî (ö. 1159/1746)

Asıl ismi Abdülbaki'dir. İstanbulludur. Babası, La'î Mehmed Efendi; anne tarafından dedesi Sarı Abdullah Efendi'dir.³⁰² İyi bir medrese eğitimi görmüş; aynı zamanda babasından da ders okumuştur. Müderrislik, Kudüs ve Mısır mollalıkları, kadılık, Mekke payesi, İstanbul kadılığı ve kazaskerlik görevlerinde bulunmuştur.³⁰³ Önce Bayramî-Melâmîliği'ne ardından da Şeyh Murad Efendi'den sülukünü tamamlayarak Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir.³⁰⁴ 1746 yılında vefat etmiş ve bânisi olduğu Kalenderhane dergâhı haziresine defnedilmiştir.³⁰⁵

Şiirlerinde Yetîmî mahlasını kullanmıştır. Az sayıda şiir kaleme almış; divan ya da divançe tertip etmemiştir. Ağırlıklı olarak tasavvufî konulu şiirler yazmıştır. En önemli eseri *Sergüzeşt*; Bayramî-Melâmîliği hakkında yazılmış ilk eserdir. Yetîmî'nin *Hedyyetü'l-Müşâtak*, *Mebde ve Meâd*, *Metâlibü'l-Vusûl fî hulâsati Nevâdirü'l-Usûl*, *Risâletü'l-Murâdiyye fî't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*, *Tercüme-i Risâle-i Ünsiyye*, *Tercüme-i Silsiletü'l-Ârifîn ve Tezkiretü's-Sâdikîn* ve *Zeyl-i Meslekü'l-Uşşâk* isimli eserleri bulunmaktadır.

Yetîmî hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.³⁰⁶

Neccârzâde Rıza Dîvânî'nın Edisyon Kritiği: Mehmet Özdemir, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 1999.
Neccâr-zâde Mustafa Rızâ'nın Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri: Ömer Bozkır, Atatürk Üniversitesi, 2006.

Ömer Nüzhet Efendi'ye Göre 18.yy'da Bir Sufî Biyografisi: Neccârzâde Mustafa Rıza Efendi (Menkıbe-i Evliyâiyye Fî Ahvâli Rızâiyye): Emine Aydın, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.

³⁰² Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/147.

³⁰³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1/104.

³⁰⁴ Nihat Azamat, "Lâ'îzâde Abdülbâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/90.

³⁰⁵ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/119.

³⁰⁶ **Kitaplar:**

Hedyyetü'l-Müşâtak: Bünyamin Ayçiçeği, Ketebe Yayınları, 2020.

Sergüzeşt: Tahir Hafızalioğlu, Furkan Yayınları, 2001.

Yüksek Lisans Tezleri:

Lali-zade Abdülbaki Efendi'nin Menakıb-ı Melamiyye-i Bayramiyyesi (İnceleme-Metin): Ayşe Yücel, Gazi Üniversitesi, 1988.

Lâîzâde Abdülbâkî'nin Hedyyetü'l-Müşâtak İsimli Şerhi: Zeynep Akkaya, Marmara Üniversitesi, 2009.

La'îzâde Abdülbâkî'nin *Mebde* ve *Meâd* Adlı Eseri (İnceleme-Metin): Büşra Çakmaktaş, Marmara Üniversitesi, 2010.

1.55. İsmet (ö. 1160/1747)

Asıl ismi Mehmed'dir. Hacı Efendi ve Hacı Çelebi diye meşhurdur. İstanbulludur. Babası, IV. Mehmed zamanının sadrazam kethüdalarından İbrahim Efendi'dir. Mehmed Efendi, Nakşibendî tarikatına intisap etmiş âlim ve fazıl bir kimse olup müderrislik görevlerinde bulunmuştur.³⁰⁷ Hattat Hâfız Osman Efendi'den meşk etmiştir.³⁰⁸ 1747 yılında vefat etmiş; Topkapı'daki Merkez Efendi mezarlığına defnedilmiştir.³⁰⁹

Üç dilde manzum ve mensur eserler kaleme almıştır. Damad İbrahim Paşa'ya yazmış olduğu kaside ve *Lügat-ı Şâhidî*'ye yapmış olduğu şerh, edebiyat alanındaki dikkat çeken eserlerindendir. İsmet'in *Ed-Dürerü's-Seniyye fî Fezâil-i Devleti'l-Osmâniyye*, *El-Fevâidü'n-Nadriyye fî Halli'n-Nûniyyeti'l-Hızriyye*, *Eşâr-ı İsmet (Kasîde)*, *Hâşiyetü alâ Hâşiyetü'l-Lâri alâ şerhi'l-Hidâye li-Kadı Mîr*, *Hâşiyetü alâ Şerhi'l-Vaziyye li'l-İsâm*, *Rıfdü'n-Nadr alâ Akâidi'l-Hızr*, *Risâle fî Beyâni'l-Mesâili'l-İsnâ Aşeriyye*, *Risâle-i Hakikatü'l-İnsân*, *Risâle-i Tedâhül*, *Sımtü'd-Dürer*, *Simât-ı İsmet*, *Şerh-i İstiare*, *Şerh-i Lügat-ı Şâhidî*, *Şerh-i Sâib Tebrizî*, *Şerhu Risâleti'l-Hakikat ve'l-Mecâz*, *Takvim-i Sâl-i 1144-1145* ve *Talika alâ Şerhi'l-Akâidi'l-Adûdiyye li'd-Devvânî* eserleri bulunmaktadır.

Hâşiyetü ale'l-Hâmî, *Risâle-i Tasavvuf*, *Risâle-i fî't-Tasrîf*, *Risâle-i Rub* ve *Hüsnü'l-Beyân li-Tarîki'l-Hâcegân* adlı eserler de kayıp eserlerindendir.³¹⁰

1.56. İbrâhîm-i Vâsık Billâh bin Yûsuf (ö. 1750 Sonrası)

Asıl ismi Yusuf'tur. İstanbulludur. Babası, Yusuf Efendi'dir. Ağabeyi, meşhur hatta Mehmed Rasim Efendi'dir. Mîrâhur Emîr Efendi ve ağabeyinden hat meşk etmiştir.

³⁰⁷ Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2001), 147.

³⁰⁸ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 344.

³⁰⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/840.

³¹⁰ Salim Aydı, "İsmet Mehmed Efendi ve Tedâhül-i Seneye Dair Risalesi", *Kutadgubilig* Fahreddin Razi Özel Sayısı (2009), 232.

Nakşibendî şeyhi Murad Efendi'ye intisap etmiştir. Antakya yakınlarında vefat etmiştir.³¹¹

Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Birçok şiir yazmış ve na't kaleme almıştır.

Yusuf Efendi hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.57. Nazîmâ (ö. 1165/1751)

Asıl ismi Rahmetullah'tır. Buharalıdır. Çorlulu Ali Paşa'nın vezirliği döneminde İstanbul'a hicret etmiş; Sütluçe'de ikamet etmiştir.³¹² Nakşibendî şeyhi Mehmed Murad Efendi'ye intisap etmiştir.³¹³ 1751 yılında vefat etmiştir.

Şiirlerinde Nazîmâ mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Türkçeye nazaran Farsça şiirde hüner sahibidir. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Nazîmâ hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.58. Hâlis (ö. 1165/1752)

Asıl ismi İbrahim'dir. Belgradlıdır. İyi bir medrese tahsili görmüştür. Medrese-i Ebülfazl'da Abdülhalimzâde Abdülhalim Efendi'den sonra müderrislik yapmış, ilmiyle meşhur olmuştur. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1752 yılında vefat etmiştir.³¹⁴

³¹¹ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 46.

³¹² Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 442.

³¹³ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, 307.

³¹⁴ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı*, 90.

Şiirlerinde Hâlis mahlasını kullanmıştır. Şairliği beğenilmiştir. Şairin *Mecma 'ü'l-Emsâl (Düstûrû'l-Acem)* adlı eseri vardır.

Hâlis hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.59. Sâlih (ö. 1166/1753)

Asıl ismi Salih'tir. İstanbulludur. Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin imametinde bulunduğu için İmam-ı Ata diye anılmıştır.³¹⁵ Akbaba İmamı ve Durmuşzâde Ahmed Efendi'den hat dersleri almıştır. Nakşibendî şeyhi Murad Efendi'ye intisap etmiştir. 1753 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve İdris Köşkü yakınındaki kabristana defnedilmiştir.³¹⁶

Şiirlerinde Sâlih mahlasını kullanmıştır. *Şerh-i Divân-ı Sâibî* ve divanı, kaynaklarda zikredilse de henüz elde edilememiştir.

Sâlih hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.60. Sa'îd (ö. 1166/1753)

Asıl ismi Muhammed Said'dir. İstanbulludur. Babası, Cezerî Muhammed Efendi'dir. Babasından dolayı kendisi de Cezerîzâde olarak anılmıştır. İlim tahsilinin ardından müderrislik yapmıştır. Katibzâde Ref'i Efendi'den de hat öğrenen Said Efendi, Nakşibendî şeyhi Mehmed Emin Tokadî'ye intisap etmiştir. 1753 yılında vefat etmiş ve İstanbul Lali Efendi Çeşmesi yakınına defnedilmiştir.³¹⁷

Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

³¹⁵ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı*, 179.

³¹⁶ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 603.

³¹⁷ İsmail Yıldırım, *Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü's-Şakâ'ik*, 255.

Sa'îd hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.61. Bahtî (ö. 1167/1754)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Babası, Osman Efendi'dir. İlim tahsilinin ardından imamlık yapmış; Yeni Zeyrek'teki Voynuk Şüca mescidinde görev yapmıştır.³¹⁸ Yedikuleli Abdullah Efendi'den hat dersleri almış; sülüs yazıda üstad olmuştur.³¹⁹ Nakşibendî şeyhi Mehmed Emin Tokadî'ye intisap etmiştir. 1754 yılında vefat etmiştir.³²⁰

Şiirlerinde Bahtî mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Bahtî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.62. Hâtem (ö. 1168/1755)

Asıl ismi Ahmed'dir. Doğum yeri bugünkü Sırbistan sınırları içinde bulunan Akova'dır. Babası, Akovalı Şehdî Osman Efendi'dir. Kendisi de Akovalızâde diye anılmıştır. İlim tahsili için İstanbul'a gelmiş; burada ilim tahsiliyle birlikte Yedikuleli Abdullah Efendi'den hat meşk etmiş ve Nakşî şeyhi Mehmed Emin Tokâdî'nin ders halkasına katılmıştır.³²¹ Fen ilimlerinde de kendisini yetiştirmiştir. Şeyh Tokâdî'nin işaretiyle Mekke'ye gidip Nakşî şeyhi Ahmed Yekdest Efendi'ye intisap etmiştir. Dönüşte Kahire'de kalıp ilim tahsiline devam etmiştir.³²² Bir süre Keşan ve Tırhala'da da kalmıştır. Ömrünün sonuna doğru Yenişehir Fener'e gidip irşad görevinde bulunmuş; 1755 yılında burada vefat etmiştir.³²³

Şiirlerinde Hâtem mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Sebk-i Hindî üslubundan etkilenmiş; şiirlerinde Nâbî ve Nedîm lezzeti

³¹⁸ İsmail Yıldırım, *Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü's-Şakâ'ik*, 268.

³¹⁹ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 388.

³²⁰ İsmail Yıldırım, *Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü's-Şakâ'ik*, 268.

³²¹ İsmail Yıldırım, *Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü's-Şakâ'ik*, 392.

³²² Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı*, 87.

³²³ İsmail Yıldırım, *Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü's-Şakâ'ik*, 392.

hissedilmektedir. Atasözleri ve deyimleri sık sık kullanmış; sosyal yaşantıdan kesitler sunmuştur. Musikiye ilgisi olduğu için şiirlerinde usul ve makam isimlerinden de söz etmiştir. Hâtem'in mürettep divanı dışında *Fevâid-i Hâtem*, *Kasîdetü'l-Hâdim Benî Âdem*, *Manzûme fî'l-Ahlâk*, *Mültekâ Şerhi*, *Şerh-i Elfâzı'l-Küfr*, *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî*, *Şerh-i Tuhfe-i Vehbî* ve *Şerhu'l-Lüma* adlı eserleri vardır.

Hâtem hakkında yapılmış yalnızca bir çalışma bulunmaktadır.³²⁴

1.63. İzzî (ö. 1168/1755)

Asıl ismi Süleyman'dır. İstanbulludur. Baltacılar kethüdası Halil Ağa'nın soyundandır. İlk tahsilini âlim bir zat olan babasından görmüş, ardından da özel hocalardan eğitim almıştır. Devlet kademelerinde çeşitli memurluklarda bulunmuş; silahdâr kâtipliği, teşrifatçılık ve vakanüvislik yapmıştır.³²⁵ Nakşibendiyye'ye intisap etmiş; meşhur Mehmed Rasim Efendi'den hat meşk etmiştir.³²⁶ 1755 yılında vefat etmiş ve İstanbul'daki Şeyh Murad tekkesinin haziresine defnedilmiştir.³²⁷

Şiirlerinde İzzî mahlasını kullanmıştır. Şairliği pek iyi bulunmamış; inşası, nazmına nazaran daha çok beğenilmiştir. Kaynaklarda zikredildiğine göre mürettep bir divanı vardır ancak henüz bulunamamıştır. *Târîh-i İzzî* ve *Terceme-i Enîsü't-Tâlibîn ve Âdetü's-Sâlikîn* eserleri vardır.

İzzî hakkında edebiyat alanında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

³²⁴ **Yüksek Lisans Tezleri:**

Hatem Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi: Mehmet Celal Varışoğlu, Atatürk Üniversitesi, 1997.

³²⁵ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, 317.

³²⁶ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 3/76.

³²⁷ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 197.

1.64. Râsim (ö. 1169/1756)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbul Eğrikapılıdır. Bu yüzden Eğrikapılı diye anılmıştır. Molla Aşkî mahallesi imamı Yusuf Efendi'nin oğludur. Yedikuleli Abdullah Efendi'den hat meşk etmiş ve meşhur bir hattat olmuştur.³²⁸ Önce Galata Sarayı'nın ardından da Saray-ı Cedide'nin hat hocalığı görevine getirilmiş ve reisü'l-hattâtın olmuştur.³²⁹ Nakşibendî şeyhi Ahmed Kırımî'ye intisap etmiştir.³³⁰ 1756 yılında vefat etmiş ve Eğrikapı'ya defnedilmiştir.

Şiirlerinde Râsim mahlasını kullanmıştır. Her ne kadar hattatlığı şairliğinin önünde olsa da şiiri beğenilmiştir. Hatlarındaki inceliği şiirine ve nesrine yansımıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Daha çok âşıkâne ve hikemî üslubu benimsemiştir. Bir divançesi ve bir de münşeati bulunmaktadır.

Râsim hakkında edebiyat alanında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.³³¹

1.65. Şem'î (ö. 1171/1758)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Sadaret kethüdası Yusuf Efendi'nin yakınlarından. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1758 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.³³²

Şiirlerinde Şem'î mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Şem'î hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

³²⁸ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 421.

³²⁹ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı*, 106.

³³⁰ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, 318.

³³¹ **Yüksek Lisans Tezleri:**

Eğrikapılı Mehmed Râsim ve Divançesi (İnceleme-Metin): Yılmaz Öksüz, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2010.

³³² Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı*, 175.

1.66. Hasîb (ö. 1172/1759)

Asıl ismi Abdülhalim'dir. İstanbulludur. Meşhur hattat Yedikuleli Abdullah Efendi'nin oğludur. Babasından dolayı Yedikulelizâde diye anılmıştır. Mehmed Râsim ve Abdülkerim efendilerden ders almış ve hat meşk etmiştir.³³³ Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Uzunca bir dönem müderrislik yapmıştır. 1759'da vefat etmiş ve Eyüp kabristanına, babasının yanına defnedilmiştir.³³⁴

Şiirlerinde Hasîb mahlasını kullanmıştır. Nazmı da nesri de beğenilmiştir. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Hasîb hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.67. Vesîm (ö. 1173/1760)

Asıl ismi Abbas'tır. İstanbulludur. Babası, Ömer Şifâî Efendi'dir. Tıp ilmini, babası Ömer Efendi ve Bursalı Ali Efendi'den; Farsçayı Yanyalı Hoca Esad Efendi'den; Kazasker Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi'den de hem hat ilmini hem de tıp ilmini talim etmiştir. Sultan Selim çarşısında bir dükkân açmış ve hekimlik yapmıştır. Nakşibendî, Kâdirî ve Halvetî tarikatlarına intisap etmiştir. 1760 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Edirnekapı'ya defnedilmiştir.³³⁵

Şiirlerinde Vesîm mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça yazmıştır. Şiirlerinde atasözü, deyim ve günlük konuşma dilinden örnekler görülmektedir. Vesîm'in mürettep divanı dışında, *Düstûru'l-Vesîm Fî Tıbbı'l-Cedîd ve'l-Kadîm*, *Nehcü'l-Bülûğ fî Şerhi Zîc-i Ulûğ*, *Risâle fî Rü'yeti'l-Hilâl*, *Risâle-i Vefk*, *Tercemeti Kitâbi'l-Bircendi Mine'l-Husûf ve'l-Küsûf* ve *Vesîletü'l-Metâlib fî 'İlmi't-Terâkib* adlı eserleri bulunmaktadır.

³³³ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 226.

³³⁴ Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/199.

³³⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 3/237.

Vesîm hakkında, edebiyat alanında yapılmış bir müstakil çalışma bulunmaktadır.³³⁶

1.68. Nidâî (ö. 1174/1760)

Asıl ismi Abdullah'tır. Kâşgarlıdır. Gençlik dönemi memleketinde geçmiş, ardından Buhara, Belh, Horasan, Bağdat, Şam, Mekke gibi yerleri ilim seyahatleri sırasında ziyaret etmiştir. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. İstanbul'a geldiğinde La'lîzâde Abdülbaki Efendi, Abdullah Efendi'den etkilenecek bânisi olduğu Kalenderhane tekkesinin şeyhliğini ona vermiştir. Bir müddet burada şeyhlik yaptıktan sonra Murteza Efendi tarafından inşa edilen Murteza Efendi –sonraları Kâşgarî tekkesi olarak anılacak- tekkesine şeyh olmuştur. Uzunca bir dönem burada da şeyhlik görevinde bulunmuş ve 1760 tarihinde vefat edip Eyüp Sultan yakınlarına defnedilmiştir.³³⁷

Şiirlerinde Nidâî mahlasını kullanmıştır. Türkçe şiir yazdığı bilinmeye şairin, Farsça divanı bulunmaktadır. Divanında ağırlıklı tasavvufî şiirler kaleme almış ve seyahatlerinden sıkça bahsetmiştir. Nidâî'nin *Risâle-i Hakkıyye* isimli bir eseri de bulunmaktadır.

Nidâî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.69. Tefîk (ö. 1175/1761)

Asıl ismi Mustafa'dır. İstanbulludur. Çıkrık lakabıyla meşhur Mehmed Ağa'nın kardeşi olduğu için Çıkrık Biraderi diye anılmıştır.³³⁸ Enderun'da görevliyken kendisine zeamet verilerek evlendirilmiş; böylece hayatına saray dışında devam etmiştir.³³⁹ Nakşibendî

³³⁶ **Doktora Tezi:**

Abbas Vesîm Efendi; Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divanı'nın Tenkitli Metni İncelemesi: İbrahim Halil Tuğluk, Gazi Üniversitesi, 2007.

³³⁷ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/116.

³³⁸ Mehmed Tefîk, *Kâfile-i Şu'arâ*, 135.

³³⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 5/1632.

şeyhi Mehmed Emîn Tokâdî'ye intisap etmiştir. 1175 yılında vefat etmiş; İstanbul'daki La'li Çeşmesi yakınlarına defnedilmiştir.³⁴⁰

Mehmed Ref'i Efendi'den hat; Âmâ Ali Efendi'den musiki öğrenmiştir. Şiirlerinde Tevfik ve Hânî mahlaslarını kullanmıştır. Döneminin kabul görmüş şairlerindendir. İnşası da şiiri gibi beğenilmiştir. Ancak kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiş ve günümüze herhangi bir eseri ulaşmamıştır.

Tevfik hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.70. Âkif (ö. 1175/1761)

Asıl ismi Mehmed'dir. Belgradlıdır. İlk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş, burada özellikle tıp ilminde kendisini yetiştirmiş ve Belgrad seferinde hekimbaşı olarak görev almıştır. Süleymaniye'de müderrislik yapan Mehmed Efendi, Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1761 yılında vefat etmiştir.³⁴¹

Şiirlerinde Âkif mahlasını kullanmıştır. Şiir ve inşada oldukça beğenilmiştir. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Âkif hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.71. Hâdimî (ö. 1176/1762)

Asıl ismi Mehmed'dir. Konya'da doğmuştur ancak aslen Buharalıdır.³⁴² Babası Seyyid Mustafa Hâdimî'dir. Nakşibendî tarikatına intisap eden Mehmed Efendi, aynı zamanda seyyid bir aileye mensuptur. Eğitimi için İstanbul'a gelmiş, iyi bir tahsil görmüş; Ahmed Kazâbâdî gibi büyük âlimlerden ders almıştır. Ömrünün sonuna dek memleketi Hadim'de

³⁴⁰ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı*, 54.

³⁴¹ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı*, 211.

³⁴² Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/342.

medreselerde müderrislik yapmıştır.³⁴³ İlmi dolayısıyla devlet ricali tarafından İstanbul'a çağırılmış ve padişahın iltifat görmüştür. 1762 yılında Hadim'de vefat etmiştir.³⁴⁴

Şiirlerinde Hâdimî mahlasını kullanmıştır. Bir divan oluşturacak kadar şiiri olduğu kaydedilmişse de şiirleri günümüze ulaşmamıştır. *el-Berîkatü 'l-Mahmûdiyye fî Şerhi 't-Tarîkatî 'l-Muhammediyye ve 'ş-Şerîati 'n-Nebeviyye fî 's-Sîreti 'l-Ahmediyye*, *Mecâmi 'u 'l-hakâ'ik*, *Hâşiye 'alâ Düreri 'l-Hükkâm*, *Arâ'isü 'n-Nefâ'is*, *Eyyühe 'l-Veled Şerhi*, *Mukaddimâtü Beyânî Mevzû'âtî 'l-'Ulûm*, *Risâle fî Hakki 'l-Hızır*, *Risâletü 'l-Besmele*, *Hazâ'inü 'l-Cevâhir* ve *Mehâzinü 'z-Zevâhir*, *er-Risâletü 'n-Nakşibendiyye*, *Şerhu 'l-Evrâdi 'l-Bahâ'îyye* ve *Hidâyetü 't-Tâlibîn* eserleri vardır.

Hâdimî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.72. Râtib Ahmed Paşa (ö. 1175/1762)

Asıl ismi Ahmed'dir. Yenişehir Fenerlidir. Topal Osman Paşa'nın oğludur. İyi bir tahsil görmüş; Arapça ve Farsça öğrenmiş, batınî ve zahirî ilimleri Nakşibendî şeyhi Akolvalızâde Hâtem Efendi'den öğrenip ona intisap etmiştir.³⁴⁵ Önemli devlet kademelerinde bulunmuş ve çeşitli vilayetlerde valilik yapmıştır. Sultan III. Ahmed'in kızı Aîşe Sultan'la evlenmiştir. Mehmed Rasim Efendi'den de hat meşk etmiştir. Mora valiliği sırasında 1175 yılında vefat etmiştir.³⁴⁶

Râtib mahlasıyla şiirler yazmıştır. Mürettep bir divanı vardır. Divanında, döneminin farklı edebî özelliklerini yansıtan sebk-i Hindî ve mahallileşmenin izleri gözükmektedir.

Râtib hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.³⁴⁷

³⁴³ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü 't-Terâcim*, 333.

³⁴⁴ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/342.

³⁴⁵ Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, 48.

³⁴⁶ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü 't-Terâcim*, 328.

³⁴⁷ **Yüksek Lisans Tezleri:**

1.73. Es‘ad (ö. 1180/1766)

Asıl ismi Mehmed’dir. İstanbulludur. Babası, müderris Kastamonulu Hamza Efendi’dir. Babası dolayısıyla Hamzazâde olarak anılmıştır. Mehmed Ref‘i Efendi’den hat meşk etmiştir. Müderrislik, tezkirecilik, kadı naipliği ve kadılık yapmıştır. Nakşibendî şeyhi Mehmed Emin Tokadî’ye intisap etmiştir.³⁴⁸ 1766 yılında vefat etmiş ve Zincirlikuyu yakınlarına defnedilmiştir.³⁴⁹

Şiirlerinde Es‘ad mahlasını kullanmıştır. Şiirde ve inşada başarılı bulunmuş; tarih düşürmede usta kabul edilmiştir. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Es‘ad hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.74. İzzet (ö. 1180/1766 Sonrası)

Asıl ismi Ahmed’dir. İstanbulludur. İlim tahsilinden sonra hat dersleri almıştır. Sadrazam kethüdalığı ve tersane-i âmire emaneti görevlerinde bulunmuştur. İftiraya uğradıktan sonra Kahire’ye sürgün edilmiş, ardından affedilerek İstanbul’a çağırılmıştır. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Nerede ve ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir.³⁵⁰

Şiirlerinde İzzet mahlasını kullanmıştır. Şiir ve inşada başarılı bulunmuştur. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

İzzet hakkında yapılmış çalışma tespit edilememiştir.

Ratib Ahmet Paşa Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Divanı’nın Tenkitli Metni ve İncelemesi: Yasin Kılıç, Atatürk Üniversitesi, 1996.

³⁴⁸ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 647.

³⁴⁹ Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz’u*, 38.

³⁵⁰ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ’sı*, 224.

1.75. Hâkim (ö. 1184/1770)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Seyyiddir.³⁵¹ Babası, Gedik Paşa Mahallesi Camisi imamı Bıçakçızâde Halil Efendi'dir. İyi bir ilim tahsili görmüş; Yanyalı Esad Efendi ve Bursalı İsmail Hakkı Efendi'den ders almıştır. Hat sanatını Suyolcuzâde Mehmed Efendi'den meşk etmiştir. Nakşibendî şeyhi Abdullah Kaşgârî'ye intisap eden Seyyid Mehmed Efendi,³⁵² ruznâmecilik ve vakanüvislik gibi görevlerde bulunmuştur.³⁵³ 1770 yılında vefat etmiş; İstanbul'daki Ayrılık Çeşmesi yakınlarına defnedilmiştir.³⁵⁴

Kaynaklarda şairliğinden ve şiirlerinden övgüyle söz edilmiş; Arapça ve Farsça'ya olan hâkimiyeti vurgulanmıştır. Tarih düşürmede üstat olan Hâkim, şiirde ve inşada, içerik ve form olarak geleneğe bağlı kalsa da kendisine has bir üslup geliştirmiştir. Oldukça velud bir olan şairin mürettep divanından başka, *Acâibü'l-Ahbâr fî Ahbârı Seyyidü'l-Ahyâr*, *El-Müntecib*, *el-Vâridâtü'r-Rabbâniyye fî Nefehâti'r-Rahmâniyye*, *Heccü'l-Hâcis* ve *Hemsü'n-Nâ'is*, *Hazâ'inü'l-Esrâr 'alâ Nebiyyi'l-Muhtâr*, *İşârât*, *Kavâidü'l-Fürsî*, *Levâmî'u'l-İşk*, *Mirâciyye*, *Mir'âtü'n-Necât*, *Nazîre-i Hilye-i Hâkânî*, *Nefhatü'z-Zât ve's-Sıfât*, *Redd-i İtirâzât-ı Şeyh-i Ekber*, *Resâil-i Nefîse-i Nefsiyye*, *Risâletü's-Şevk*, *Şerh-i Ebyât-ı Manevî-i Gülşenî*, *Şerh-i Hamriyye-i Fârîziyye*, *Şerh-i Istilâhât-ı Rûşenî*, *Şerh-i Zevrâ ve Havra*, *Şerh-i Tâiyye-i Kübrâ*, *Tanzîr-i Lemehât*, *Tanzîr-i Rubâiyyât*, *Terâcim-i Erbâb-ı Tecellîyyât*, *Şürûh-ı Ebyât-ı Mesnevî-i Mânevî*, *Risâletü'l-Mehdiyyeti'l-Hakîka*, *Risâletü'l-Mehdiyyeti'l-Hanefiyye*, *Risâletün fî Tahkîki't-Tibâ'u't-Tâm*, *Şerh-i Divân-ı Şevketü'l-Buhârî*, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, *Şerh-i Kasîde-i Örfî*, *Şerh-i Rubâî-i Hazret-i Mevlevî*, *Şerh-i Kasîde-i Kâ'b b. Züheyr*, *Şerh-i Kasîde-i Dimyâtiyye*, *Târîh*, *Tehlîlnâme*, *Terceme-i Füsûsü'l-Hikem*, *Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiye*, *Terceme-i Ta'bîrât-ı Menâm-ı Hazret-i Mevlânâ*, *Terceme-i Sevânih-i Mu'tî'l-Fevâtiḥ* ve *Tevhidnâme* eserleri bulunmaktadır.

³⁵¹ Fatîn Davud, *Hâtimetü'l-Eş'âr*, 94.

³⁵² Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*, 109.

³⁵³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 2/560.

³⁵⁴ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/149.

Hâkim hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.³⁵⁵

1.76. Ali Efendi (ö. 1772 Sonrası)

Ali Efendi, Kulalıdır. İstanbul ve Bursa'da ilim tahsil etmiş; Hâdimî Efendi'den ders almıştır. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Vefat tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, kabrinin Bursa ya da Sakız'da olduğu tahmin edilmektedir.³⁵⁶

Tuhfe adında manzum bir eseri ve şiir mecmuası vardır.

Ali Efendi hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.77. Bâkî (ö. 1187/1773)

Asıl ismi Abdülbaki'dir. Varnalıdır. Tüccar bir babanın oğludur. Türbedâr Biraderizâde diye anılmıştır.³⁵⁷ İstanbul'da tahsil görmüş, Akkirmanî Mehmed Efendi'den ders almıştır.³⁵⁸ Önce müderris ardından da kadı olup İzmir, Medine ve Varna'da görev yapmıştır. Nakşibendî şeyhi Murad Efendi'ye intisap etmiştir. 1873 yılında vefat etmiş ve Topkapı'ya defnedilmiştir.³⁵⁹

³⁵⁵ **Kitaplar:**

Hâkim'in Siyer-i Nebî'si: Yakup Poyraz, Çatı Kitaplar, 2014.

Hâkim Efendi Tarihi: Tahir Güngör, YEK, 2019.

Doktora Tezleri:

Seyyid Mehmed Efendi (Hâkim) Yaşamı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metin): Yakup Poyraz, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2008.

Hâkim'in Şerh-i Dîvân-ı Şevket'i: Bilge Karga Göllü, Çukurova Üniversitesi, 2018.

Yüksek Lisans Tezleri:

Hâkim Seyyid Mehmed Efendi Hayatı, Eserleri ve Manzum Şerh-i Esmâi Hüsnâ'sı: Şahin Kızılabdullah, Ankara Üniversitesi, 2004.

Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin Terceme-i Esrâr-ı Tevhîdiye Adlı Eseri (Metin-İnceleme): Mehmet Arif Arıcı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2018.

Hâkim Mehmed Efendi'nin Lemeât ve Istılâhât-ı Sûfiyye Tercümeleri: Tuğba Tan, Marmara Üniversitesi, 2019.

³⁵⁶ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, 68.

³⁵⁷ Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*, 60.

³⁵⁸ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı*, 33.

³⁵⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 1/103.

Şiirlerinde Bâkî mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Özellikle kasideleri ve tarih manzumeleri beğenilmiştir. Şeyhine yazdığı mersiyesi hariç, kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Bâkî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.78. Kösec Ahmed (ö. 1191/1777)

Asıl ismi Ahmed'dir. Âlim ve ârif kişiliği ile bilinen Ahmed Efendi, Trabzon'da doğmuştur.³⁶⁰ *Mecmûatü't-Terâcim*'de -tarikâtı zikredilmeden- Şeyh Murad Efendi'nin halifelerinden Hisarî Ahmed Efendi'ye intisap ettiği ve hilafet aldığı kaydedilmiştir.³⁶¹ Kaynaklarda hakkında pek bir bilgi bulunmayan şair, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*'de ise Şeyh Gâlib'in hayatının anlatıldığı kısımda, "Nakşbendiyyeden Tırabzonî Kösec Ahmed Dede" ifadeleriyle yer almaktadır.³⁶²

Mevleviyye'ye de intisabı bilinen şairin *Âdâbü'l-Ubudiyyeti fî's-Suneni'l-Muhammediyye*, *Aşeretü Reşehât*, *Es-Suhbetü's-Safiyye*, *Et-Tuhfetü'l-Behiyyetü fî't-Tarîkati'l-Mevleviyye*, *Li's-Sâlikîni Tarîkati'l-Halvetiyye*, *Silsile-i Hâcegân fî Âdâbü Ubudiyyeti'l-Ayân*, *Şerhu Risâleti'n-Nakşibendiyye Li'l-Hâdimî* ve *Tuhfetü'l-Ahbâb fî's-Sülûki İlâ Tarîki'l-Eshâb* isimli eserleri bulunmaktadır.

Kösec Ahmed hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.³⁶³

³⁶⁰ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/143.

³⁶¹ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, 351.

³⁶² Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, haz. İlhan Genç (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018) 224.

³⁶³ **Doktora Tezi:**

Kösec Ahmed Trabzonî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı: Öncel Demirdaş, Ankara Üniversitesi, 2012.

Yüksek Lisans Tezleri:

Kösec Ahmed Trabzonî ve Silsiletü'l-Havacekan fî Adabi Ubudiyyeti'l-A'yan Adlı Eseri: Abdülbaki Uysal, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2000.

Trabzonlu Kösec Ahmed Efendi ve Âdâbü'l-Ubûdiyye fî's-Süneni'l-Muhammediyye Adlı Eseri: Ömer Akkaya, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2015.

1.79. Hakkî (ö. 1194/1780)

Asıl ismi İbrahim'dir. Erzurumludur. Babası, Derviş Osman Efendi'dir. Tahsilini memleketinde tamamlamış; Erzurum müftüsü Hâzik Mehmed Efendi'den ders almıştır.³⁶⁴ Tıp, astronomi, matematik gibi alanlarda da kendisini yetiştirmiştir. Tahsilinin ardından Siirt Tillo'ya giderek Nakşî ve Kadirî şeyhi İsmail Fakirullah Efendi'ye intisap etmiş; hizmetinde bulunmuş ve damadı olmuştur.³⁶⁵ Tillo'dan Erzurum'a dönen İbrahim Hakkî Efendi, memleketinde imamlık yapmıştır. Kısa bir dönem İstanbul'da bulunmuş ve dönemin padişahı I. Mahmud'un iltifatlarına mazhar olmuştur. 1770 yılında Tillo'da vefat etmiştir.³⁶⁶

Şiirlerinde Hakkî ve Fakîrî mahlaslarını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça yazmıştır. Eserlerinde dinî ve tasavvufî konuları işlemiştir. Halk edebiyatı, tekke edebiyatı ve divan edebiyatının formlarına uygun şiirler kaleme almıştır. Hem hece hem de aruz ölçüsünü kullanmıştır. Hakkî'nin en önemli eseri *Marifetnâme*'dir. Eser, dinî ve din dışı birçok konuyu içeren bir ansiklopedi niteliğindedir. Şairin divanının yanı sıra *Defînetü'r-Rûh*, *Hey'etü'l-İslâm*, *İnsâniyye*, *Kenzü'l-Fütûh*, *Lübbü'l-Kütüb*, *Mecmûatü'l-İrfâniyye*, *Mecmûatü'l-Meânî*, *Meşâriku'l-Yûh*, *Nuhbetü'l-keâm*, *Rûhu's-Şürûh*, *Sefînetü'r-Rûh min Vâridâtü'l-Fütûh*, *Tertîbü'l-Ulûm*, *Tuhfetü'l-Kirâm*, *Urvetü'l-İslâm* ve *Ülfetü'l-Enâm* adlı eserleri bulunmaktadır.

Hakkî hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.³⁶⁷

³⁶⁴ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/284.

³⁶⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/90.

³⁶⁶ Mustafa Çağrı, "İbrâhim Hakkî Erzurûmî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/305.

³⁶⁷ **Kitaplar:**

Mârifetnâme: Erzurumlu İbrahim Hakkî, Ataç Yayınları, 2000.

Mârifetnâme: Faruk Meyan, Bedir Yayınları, 2012.

Marifetname: Erzurumlu İbrahim Hakkî, Yeryüzü Yayıncılık, 2013.

Tevfîznâme: Erzurumlu İbrahim Hakkî, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013.

Erzurumlu İbrahim Hakkî: Selami Şimşek, İlke Yayıncılık, 2016.

Erzurumlu İbrahim Hakkî ve Tasavvuf: Hayrani Altıntaş, Akçağ Yayınları, 2018.

Erzurumlu İbrahim Hakkî: Şakir Diclehan, Dicle Yayınları, 2019.

Divan Erzurumlu İbrahim Hakkî: DİB Yayınları, 2021.

Yüksek Lisans Tezleri:

1.80. Nüzhet (ö. 1196/1781)

Asıl ismi Ömer'dir. Urfalıdır. Babası, Abdullah Efendi'dir. İlim tahsilinin ardında çeşitli şehirlerde kîsedârlık yapmıştır. Nakşibendî şehyi Neccarzâde Mustafa Rıza Efendi'ye intisap etmiştir.³⁶⁸ Bir dönem Koca Râgıb Paşa'nın himayesinde bulunmuştur. 1781 yılında vefat etmiş ve Galata Mevlevîhanesi'nin haziresine defnedilmiştir.³⁶⁹

Şiirlerinde Nüzhet mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça yazmıştır. Tasavvufî ve hikemî tarzda şiirler kaleme almıştır. Şiirlerinde Nâbî ve Koca Râgıb Paşa'nın etkisi hissedilmektedir. Nüzhet'in divanı dışında, *Cevâhirü'l-Hikem*, *Manzum Hadîs-i Erba'în Şerhi*, *Menkabe-i Evliyâ'îye fî Ahvâli Rızâ'îye*, *Terceme-i Hâl-i Râgıb Paşa*, *Terceme-i Tenbîhâtü'l-Müneccimîn* ve *Zübdetü'l-İlhâm* adlı eserleri bulunmaktadır.

Nüzhet hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.³⁷⁰

Erzurumlu İbrahim Hakkı Divan'ında Aşk: Süleyman Solmaz, Gazi Üniversitesi, 1986.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın İnsaniyye İsimli Güldestesi'nin Muhtevası ve Türkçe Kısımının Transkripsiyonlu Metni: Köksal Selçuk, Atatürk Üniversitesi, 1996.

İbrahim Hakkı (Erzurum'lu) Divanının'da Dini ve Tasavvufî Unsurlar: Nevin Hakkıoğlu, Atatürk Üniversitesi, 1996.

Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Ruhü's-ş-şüruh: Esen Doğanay, Marmara Üniversitesi, 2008.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde maddi kültür ve sosyal hayat unsurları: Halil Batur, Batman Üniversitesi, 2015.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Dîvânı'nın Tahlîli: Şükran Koçak, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2019.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Nebzetü'n min Elsineti's Selâse Adlı Eseri (Tenkitli Metin ve İnceleme): Zafer Onuk, Marmara Üniversitesi, 2019.

³⁶⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4/1280.

³⁶⁹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/277.

³⁷⁰ **Kitap:**

Bir Mutasavvıf Şair Ömer Nüzhet ve Eserleri: Mahmut Karakaş, Şanlıurfa Valiliği, 2012.

Doktora Tezi:

Nüzhet Efendi Cevâhirü'l-hikem (İnceleme-Tenkitli Metin): Ramazan Duran, Dicle Üniversitesi, 2014.

Yüksek Lisans Tezi:

Divan-ı Nüzhet Tenkitli Metin-İnceleme-İndeks: Hatice Çabukel Demirkol, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2003.

Ömer Nüzhet Efendi'ye göre 18.yy'da bir Sufi Biyografisi: Neccarzâde Mustafa Rıza Efendi (Menkıbe-i Evliyâiyye Fî Ahvâli Rızâiyye): Emine Aydın, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.

1.81. Beyzâde Mustafa Efendi (ö. 1200/1786)

Beyzâde Mustafa Efendi, Ahıskalıdır. Seyyiddir. Babası, Ahıskalı Ali adında bir zattır. İlk eğitimini memleketinde almış, ardından İstanbul'a gitmiştir. Fatih medresesinde okumuş ve yine aynı medresede müderrislik yapmıştır. Erzincanî Ömer Efendi ve şeyhi Hâfız Muhammed el-Hisarî'den ders almıştır. Çarşambapazarı'ndaki Nakşî -Murad Molla- tekkesinin ilk şeyhidir. Tefsir, fıkıh, hadis ve lügat âlimidir. 1786 yılında Hicaz'da vefat etmiş ve Cidde'ye defnedilmiştir.³⁷¹

Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmış; bu üç dili de çok iyi kullanmıştır. *Kasidetü'd-Dürriyye*, *Menâsikü'l-Hac*, *Mevlid-i Nebvî*, *Nazmü'n-Nâsîhîn* ve *Terceme-i Ahvâl* adlı eserleri vardır.

Beyzâde Mustafa Efendi hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.82. İsâm (ö. 1203/1788)

Asıl ismi Mustafa İsâmeddîn'dir. İstanbulludur. Babasının ismi Abdullah'tır. Anne tarafından Seyyid Mehmed Hâkim'le akrabadır. Medrese eğitimi görmüş; İstanbul ve Edirne'de müderrislik yapmıştır. Nakşibendî şeyhi Kâşgarî Abdullah Efendi'ye intisap etmiştir. 1203 yılında vefat etmiştir. Kabri Üsküdar'dadır.³⁷²

Döneminde şairliğiyle kabul görmüş; şiirleri beğenilmiştir. Ancak tezkirelerde divanından bahsedilmediği gibi beyitleri de kaydedilmemiştir. İsâm'ın *el-Lüm'atü'l-Bedriyye 'ale'l-Kasîdeti'l-Mudariyye*, *eş-Şa'sa'atü'l-Kameriyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Mudariyye*, *et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs* ve *l-Muhtasar*, *Gülşen-i Şâhidî alâ-Tuhfeti's-Şâhidî*, *Mizânü'l-Acem*, *Müretteb Müfredât-ı Siyâhî*, *Şerhü'l-'Afîf*, *Şerh-i Arûz-ı Endülüsi*, *Şerh-i Bânet Su'âd*, *Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî*, *Şerh-i Ebyât-ı Muhtasarı'l-Maân Zâdü'l-İbâd fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Busriyye*, *Şerh-i Kasîdetü'l-*

³⁷¹ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/260.

³⁷² Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*, 145.

Münferice, Şerh-i Kasîdetü't-Tâ'îyyetü li-Abdülkâdir el-Geylânî, Şerh-i Miftâhu'l-Verîd, Şerh-i Nevâbigü'l-Kelim, Şerhü'l-Kasîdetü'd-Dimyâtiyye, Şerhü't-Tasrîf, Şerh-i Tantarâniyye, Şerhu Mefâtîhu'd-Dürriyye, Tarîkat-i Nakşibendiyye, Tercemetü'r-Risâletü'l-Mehdiyye, Tercemetü'r-Risâletün el-Hafîn Şeyh Abdullâh el-Kâşgarî ve Tuhfetü'd-Dârriyye fi Şerhi Kasîdeti'l-Ensâriyye eserleri vardır.

İsâm hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.³⁷³

1.83. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (ö. 1202/1788)

Asıl ismi Süleyman Sadeddin'dir. İstanbulludur. Babası Muhammed Efendi, dedesi Mehmed Müstakim Efendi'dir. Dedesinden dolayı Müstakimzâde diye anılmıştır.³⁷⁴ İyi bir eğitim almış; Yemliha Hasan Efendi ve Seyyid Yusuf Efendi'den ders görmüştür. Hâce Mehmed Rasim, FındıkHzâde İbrahim Efendi, Dedezâde Seyyid Mehmed Efendi'den meşk etmiş ve hat sanatında ustalaşmıştır. Geçimini kitap istinsah ederek sağlamıştır. Nakşibendî şeyhi Mehmed Emîn Tokâdî'ye intisap etmiş ve hilafet almıştır.³⁷⁵ 1788 yılında vefat etmiş ve Soğukkuyu mahallesindeki Pîrî Mehmed Paşa Camisi haziresine, şeyhi Tokâdî Efendi'nin yanına defnedilmiştir.³⁷⁶

Şiirlerinde mahlas kullanmamıştır. Eserlerinde daha çok Sadeddin ve Emînullâh lakaplarını tercih etmiştir. Divan şiiri formunda şiirler kaleme almış olsa da şairliği, hattatlığı ve nasirliği yanında sönük kalmıştır. Süleyman Fâik Efendi, onun hem şairliği hem de nasirliğini yeterli bulmamıştır. Buna karşılık İbnülemin Mahmud Kemal ise Müstakimzâde'ye haksızlık yapıldığını dile getirmiş ve eserlerinin değerine ve önemini vurgulamıştır. Müellifin *Tuhfe-i Hattâtîn* başta olmak üzere *Akîdetü's-Sûfiyye, Âsâru Adîde, Devhatü'l-Meşâyih, Durûb-ı Emsâl, el-Âsârü'l-Ehab Li-meyli Hubbi'l-Arab, el-İstîlâhâtü's-Şi'riyye, es-Salavâtü's-Şerîfe, Hulâsatü'l-Hediyye, Hüccetü'l-Hattî'l-Hasen,*

³⁷³ **Doktora Tezleri:**

Et-Tansîsü'l-Muntazar Fî Şerh-i Ebyâtî't-Telhîs Ve'l-Muhtasar (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme): Gökhan Demir, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2016.

³⁷⁴ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/84.

³⁷⁵ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 201.

³⁷⁶ Fatîn Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, 221.

Mecelletü'n-Nisâb, Menâkıb-ı İmâm-ı Azâm, Risâle-i Melâmiyye-i Şettâriyye, Risâle-i Tâciyye, Şerefü'l-Akîde, Şerh-i Dîvân-ı Ali, Şerh-i Evrâd-ı Kâdirî, Şerh-i Vird-i Settâr, Tahkîku's-Salavât, Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha, Terceme-i Kânûnü'l-Edeb, Terceme-i Mektûbât-ı Kudsiyye, Tuhfetü'l-Merâm, Turarî's-Selâm li-Ahrâri'l-İslâm ve Zeyl-i Hamîletü'l-Küberâ adlı eserleri vardır.

Müstakimzâde hakkında yapılmış birçok çalışma olmasına rağmen edebî yönünü inceleyen birkaç eser bulunmaktadır.³⁷⁷

1.84. Atâullah (ö. 1204/1789)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Nakşibendî şeyhi Mehmed Niyazî Efendi'ye intisap etmiştir. Kanlıca'daki kendi adıyla anılan tekkesinde uzun yıllar postnişin olmuştur. 1789 yılında vefat etmiştir.³⁷⁸

Birkaç şiiri ve risalesi vardır.

Atâullah hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

³⁷⁷ **Kitaplar:**

Hazret-i Ali Divanı: Şakir Diclehan, Der Yayınları, 1981.

Hazret-i Ali Divanı: Serkan Özburun, Kaktüs Yayınları, 2010.

Hazret-i Ali Divanı: Müstakimzade Süleyman Sadettin Efendi, Derin Yayınları, 2013.

Doktora Tezleri:

Müstakim-zade Süleyman Sadeddin Hayatı Eserleri ve Mecelletü'n-Nisab'ı: Ahmet Yılmaz, Ankara Üniversitesi, 1991.

Müstakim-Zade Süleyman Sa'dü'd-din Efendi Mecelletü'n-Nisab: Kişi, Eser, Yer Adlarının Açıklamalı Dizini: İman Muhammed İssa, Ankara Üniversitesi, 1995.

Yüksek Lisans Tezleri:

Müstakim-zade Süleyman Sa'deddin Hayatı, Eserleri ve Risale-i Melamiye-i Bayramiye'si: Efkan Vural, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1998.

Müstakimzade'ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhi: Yavuz Yılmaz, İstanbul Üniversitesi, 2001.

³⁷⁸ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcîm*, 354.

1.85. Nusret (ö. 1208/1794)

Asıl ismi Ebubekir'dir. Harputludur. Çankalzâde unvanıyla anılmıştır. İlim tahsili için İstanbul'a gelmiş; Gelenbevî İsmail Efendi'den ders almış ve Nakşibendî şeyhi Abdullah Nidayî Efendi'ye intisap etmiştir. Nuruosmaniye kütüphanesinin hâfız-ı kütüb görevini üstlenmiştir.³⁷⁹ Farsça dersleri vermiştir.³⁸⁰ 1794 yılında vefat etmiş ve Kâşgarî dergâhının haziresine defnedilmiştir.³⁸¹

Şiirlerinde Nusret mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Nazireleri çok beğenilmiştir. Şiirlerinde sebk-i Hindî etkisi görülmektedir. Nusret'in divanından başka *Mûlahhas min Tefsîri Keşfü'l-Esrâr*, *Şerh-i Dîvân-ı Sâ'ib-i Tebrizî* ve tıpla alakalı *Mâhazar* adlı bir eseri vardır.

Nusret hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.³⁸²

1.86. Sâdık (ö. 1209/1794)

Asıl ismi Mehmed'dir. Erzincanlıdır. Kayıtlarda müftüzâde olduğu söylene de bu bilgi doğru değildir.³⁸³ Erzurum'da ikamet ettikleri için Muhammed Sâdık Erzurumî diye de anılmıştır. Kafkaslar, Rumeli, Şam, İskenderiye ve Kudüs gibi birçok yerde bulunmuştur. Nakşibendî şeyhi Ahmed Yekdest Efendi'nin halifesi Süleyman Kürdî Efendi'ye intisap

³⁷⁹ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, 358.

³⁸⁰ Fatîn Davud, *Hâtimetü'l-Eş'âr*, 406.

³⁸¹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 3/227.

³⁸² **Kitaplar:**

Risâle-i Nusret Efendi: Nusret, Muharrem Efendi Matbaası, 1276 (m. 1859)

Doktora Tezleri:

Ebubekir Nusret Dîvânı (İnceleme-Tenkitli metin): Kemal Karabuçak, Sakarya Üniversitesi, 2018.

Yüksek Lisans Tezleri:

Ebubekir Nusret Efendi Dîvânı: Gökhan Alp, Kırıkkale Üniversitesi, 2015.

Ebubekir Nusret Efendi'nin Risale-i Nusret Efendi Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin): Serkan Çınar, Karabük Üniversitesi, 2019.

³⁸³ Çağdaşı Müftüzâde Seyyid Mehmed Sâdık Efendi ile karıştırılmıştır.

etmiş ve Üsküdar'daki Hacı Dede ve Alaca Minare dergâhlarında şeyhlik yapmıştır.³⁸⁴ 1794 yılında vefat etmiş ve Alaca Minare dergâhının haziresine defnedilmiştir.³⁸⁵

Şiirlerinde Sâdık mahlasını kullanmıştır. Az sayıda şiir yazmış ve tasavvufî konular işlemiştir. Sâdık'ın *Hakikatü'l-Yakîn Tercümesi*, *Risâle-i Mahbûb*, *Risâle-i Marîfeti'n-Nefs*, *Risâle-i Mergûbe* ve *Terbiyenâme* adlı eserleri vardır.

Sâdık hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.³⁸⁶

1.87. Sıddîk (ö. 1208/1794)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Babası, Neccarzâde Mustafa Rıza Efendi'dir. İlim tahsil etmiş; babasından ve Mustafa Fenciyî Efendi'den ders almıştır. Nakşibendî tarikatına intisap etmiş; icazet almasının ardından Beşiktaş'taki Sinan Paşa (Neccarzâde) dergâhında ve Hüdayî dergâhında şeyhlik yapmıştır. Ömrünün büyük bir kısmı irşadla geçmiştir. 1794 tarihinde vefat etmiş ve Sinan Paşa Camisi yakınına defnedilmiştir.³⁸⁷

Şiirlerinde hangi mahlası kullandığı belli değildir. *Makâlât-ı Sıddikiyye* ve *Şerh-i Esfâr-ı Erba'a* isimli eserleri bulunmaktadır.

Sıddîk hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

³⁸⁴ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/278.

³⁸⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/199.

³⁸⁶ **Kitaplar:**

Risâle-i Mahbûb Nefsin Şehirleri: Yusuf Turan Günaydın, Büyüyen Ay Yayınları, 2013.

Terbiyenâme: Aytekin Yıldız, Büyüyen Ay Yayınları, 2014.

Risâle-i Ma'rîfeti'n-Nefs Nefs Bilgisi: Aytekin Yıldız, Büyüyen Ay Yayınları, 2014.

Tevbe Risalesi Risâle-i Mergûbe: Aytekin Yıldız, Büyüyen Ay Yayınları, 2015.

Yüksek Lisans Tezi:

Muhammed Sadık Erzincani ve Tasavvuf Anlayışı: Halim Gül, Ankara Üniversitesi, 1995.

³⁸⁷ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/175.

1.88. Râtîb (ö. 1214/1799)

Asıl ismi Ebubekir'dir. Tosyalıdır. Seyyid bir aileden gelmedir. Babası, ulemadan Çilingir Hacı Ali Efendi'dir.³⁸⁸ İstanbul'da iyi bir eğitim alan Seyyid Ebubekir Efendi, Arapça ve Farsça'nın yanında Batı dillerini de öğrenmiştir. Kâtiplik ve elçilik görevlerinde bulunmuş; reisü'l-küttablık makamına kadar yükselmiştir. Nakşibendî şeyhi Ataullah Efendi'ye intisap etmiştir. 1799 yılında sürgüne gönderildiği Rodos'ta idam edilmiş; İstanbul'da bulunan şeyhinin zaviyesinin bahçesine defnedilmiştir.³⁸⁹

Râtîb mahlasını kullanmış; üç dilde şiir ve mensur eser kaleme almıştır. Döneminde mahir bir şair olarak kabul görmüş ve şiirleri benzersiz bulunmuştur. Divanı olduğundan söz edilse de henüz ulaşılamamıştır. Arif Hikmet Beyefendi, Râtîb'in şiirlerini yaktığını duyduğunu söylemiştir. Müelliflik konusundaki asıl ününü, yazdığı iki *Sefâretnâme* ile almıştır.

Râtîb hakkında yapılmış birçok çalışma olsa da edebî yönünü inceleyen müstakil bir araştırma tespit edilememiştir.

1.89. Şeyhî (ö. 1214/1799)

Asıl ismi Süleyman'dır. İstanbulludur. Beşikçizâde unvanıyla anılmıştır. Seyyid Hamdi'den hat meşk etmiştir. Nakşibendî şeyhi Abdullah Nidayî'ye intisap etmiştir. Davud Paşa mahkemesi yakınlarında, kendi ismiyle tekke inşa edip irşadla meşgul olmuştur. 1799'da vefat etmiştir.³⁹⁰

Şeyhî mahlasıyla şiirleri vardır. Kaynaklarda herhangi bir eserine rastlanmamıştır.

³⁸⁸ Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/302.

³⁸⁹ Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 49.

³⁹⁰ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, 364.

Şeyhî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.90. Sâlim (ö. 18. yy)

Asıl ismi Mustafa'dır. İstanbulludur. Şeyhülislam Damadzâde Ahmed Efendi'den ders almıştır. Devletin çeşitli kademelerinde görevde bulunmuş, Siroz ve Rusçuk'ta kadılık yapmıştır. Nakşî şeyhi Murad Efendi'ye intisap etmiştir.³⁹¹ III. Mustafa devrinde vefat etmiştir.

Şiirlerinde Sâlim mahlasını kullanmıştır. Tasavvufî şiirler yazmıştır. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Sâlim hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.91. Şeydâ (ö. 18. yy)

Asıl ismi de mahlası da Şeydâ'dır. Buharalıdır. Nakşibendî tarikatına mensuptur; derviş meşreptir. İstanbul'a göç etmiş ve Üsküdar'a yerleşmiştir.³⁹² Kaynaklarda doğum, ölüm tarihleri ve hayatı hakkında detaylı bilgi yoktur.

Farsça ve Türkçe yazan şairin, şiirleri beğenilmiş ve rağbet görmüştür. Eserlerine dair bilgi bulunmamaktadır.

Şeydâ hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

³⁹¹ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı*, 155.

³⁹² Nuran (Üzer) Altuner, *Safâî ve Tezkiresi*, 430.

1.92. Müfid (ö. 1217/1802)

Asıl ismi İsmail'dir. İstanbulludur. İstanbulî diye anılmıştır. Bir dönem Mekke payesi almıştır. Nakşibendî şeyhliği yapmıştır. 1802 yılında vefat etmiştir.³⁹³

Sürûrî, İsmail Müfid Efendi için düşürdüğü tarihte, ondan Müfid diye bahsetmiştir. Buradan hareketle, şiirlerinde Müfid mahlasını kullandığı söylenilebilir. Ayrıca Fatîn tezkiyesinde, Müfid'in örnek gazelinin mahlas beytinde Mekkizâde ismi geçmektedir. İsmail Müfid Efendi'nin *Fıkh-ı Keydânî Tercümesi*, *Hâdiyetü'n-Nakşibendiyye*, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Âdâb li-Taşköprizâde*, *Hâşiye-i Tefsîr-i Beyzâvî*, *İstiâre-i İsam Üzerine Talikât*, *Kasîde-i Bürde Tahmîsi*, *Kasîdetü'n-Nûniyye Tercümesi* ve *Şerhi*, *Kenzü'l-Ummâl Muhtasarı*, *Terceme-i Kudûrî*, *Terceme-i Levâyih*, *Muhtasar-ı Şerh-i Menâr*, *Risâle fî mâ Yete'allaku bi-Keyyi'l-Himmasâ*, *Risâle fî Sâhibi'l-Özri ve'l-A'zâri's-Şer'iyye*, *Risâle fî's-Siyâseti's-Şer'iyye el-Kiyâsa ve'l Ahlâk el-Maraziyye*, *Şerh-i Fenârî Üzerine Talikât*, *Şerhu Delâili'l-Hayrât*, *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, *Şerhu Kasîdeti'l-Mîmiyye li-Safiyiddîn*, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, *Şerhu'l-Erbaîni'n-Nebeviyye*, *Şerhu's-Şemâili'l-Nebeviyye*, *Tahmîsü'l-Kasîdeti'n-Nûniyye*, *Terceme-i Es'ile-i Semâniyye li's-Seyyidi's-Şerîf*, *Tercüme-i Fıkh-ı Ekber* ve *Tercüme-i Risâle-i Hakkıyye* eserleri vardır.

Müfid hakkında edebiyat alanında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.93. Nüzhet (ö. 1220/1806)

Asıl ismi Osman'dır. Bursalıdır. Seyyiddir. Bakırcılar kethüdalığı yapmıştır.³⁹⁴ Ticaret ve zanaatle uğraşmasına rağmen Nakşibendî şeyhi Emin Efendi'den tasavvufî terbiye almış ve Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1806 yılında vefat etmiş ve Bursa'da Molla Fenârî yakınlarına defnedilmiştir.³⁹⁵

³⁹³ Fatîn Davud, *Hâtimetü'l-Eş'âr*, 380.

³⁹⁴ Ruhsâr Zübeyroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, 355.

³⁹⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/280.

Şiirlerinde Nüzhet mahlasını kullanmıştır. Şiir ve inşada başarılı bulunmuştur. Divançe sahibidir. Âşıkâne bir üslup kullanmıştır.

Nüzhet hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.94. Neş'et (ö. 1222/1807)

Asıl ismi Süleyman'dır. Edirnelidir. Şiir ve musiki üstadı Ahmed Refî Efendi'nin oğludur. Hacdân dönerken uğradığı Konya'da, Mevlevî dervişleriyle görüşmüş, bundan sonraki hayatını şekillendirecek olan Farsça ve *Mesnevî*'yle tanışmıştır. Hayatı boyunca Farsça muallimliği yapmıştır.³⁹⁶ Bursalı Nakşî şeyhi Mehmed Emin Efendi'ye intisap etmiştir. 1807 yılında vefat etmiş ve Topkapı yakınlarındaki Sakızağacı mahallesine defnedilmiştir.³⁹⁷

Şiirlerinde Neş'et mahlasını kullanmıştır. Bu mahlası, Dâyezâde Cûdî Efendi'den almıştır.³⁹⁸ Kendisi de Şeyh Gâlib gibi birçok genç şaire mahlas vermiştir. Şiir muhiti kurmuş, birçok şair yetiştirmiş ve bu yüzden Hoca Neş'et diye anılmıştır. *Mesnevî*'ye özel ilgi duymuş; *Mesnevî* dersleri verip *Mesnevîhanlık* yapmıştır. Hâkimâne üslup benimsemiş; şiirlerde boş sözlerden ziyade hikmetlerin olması gerektiğini söylemiştir.

Neş'et'in divanından başka *Dâsitân-ı Bîve-zen*, *Meslekü'l-Envâr ve Menba'u'l-Esrâr*, *Muharrerât-ı Husûsiyye-i Neş'et*, *Risâle-i Hüseyiniyye*, *Şerh-i Yek-Beyt-i Süleyman Neş'et*, *Terceme-i Şerh-i Dü-Beyt-i Mollâ Câmî*, *Tercemetü'l-Işk* ve *Tûfân-ı Ma'rîfet* eserleri vardır.

Neş'et hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.³⁹⁹

³⁹⁶ Faik Reşâd, *Eslâf*, 238.

³⁹⁷ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/279.

³⁹⁸ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/187.

³⁹⁹ **Kitaplar:**

Ney'in Feryadı: Üzeyir Aslan, Sufi Kitap, 2020.

Hoca Neş'et: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divan'ın Tenkidli Metni: İlhan Genç, 1998.

1.95. Selâmî (ö. 1228/1813)

Asıl ismi Mustafa'dır. İzmirlidir. Babası, Nakşî şeyhi İsmail Şerhî Efendi'dir. İlk tahsilini aldıktan sonra, bir dönem Özbekistan Nukus'a gitmiş; burada Nakşî hilafeti almıştır.⁴⁰⁰ Anadolu'ya döndüğünde İstanbul'a yerleşmiştir. Kethüda Arabacızâde İbrahim Nesîm Efendi, kendisine iltifat etmiş ve Baba Haydar'da bir dergâh inşa ettirmiştir.⁴⁰¹ Bu tekkede, vefat ettiği 1813'e dek hizmet etmiştir. Tekkesinin haziresine defnedilmiştir.⁴⁰²

Şiirlerinde Selâmî mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Ağırlıklı olarak tasavvufî şiirleri dikkat çekse de rindâne üslupla kaleme aldığı şiirleri de vardır. Birçok nat yazan şairin bestelenmiş natleri de bulunmaktadır. Selâmî'nin divanı ve *Şerh-i Âşık Yûnus* eserleri vardır. Ona izafe edilen *Mevlid* ise İznikli Mustafa Selâmî'ye aittir.

Selâmî hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.⁴⁰³

1.96. Hâkî (1229/1814)

Asıl ismi Ömer'dir. Kerküklüdür. Babası, Kerküklü Kasım Efendi'dir. İlim tahsilinin ardından Masrafhâne-i Âmire kâtipliği, ardından da mektupçuluk görevlerinde

Yüksek Lisans Tezleri:

Hoca Neş'et Divanı: Rıza Oğraş, İstanbul Üniversitesi, 1991.

Neş'et Süleyman Efendi (1735-1807) Terceme-i Şerh-i Dü Beyt: Üzeyir Aslan, Marmara Üniversitesi, 1999.

Divan Edebiyatında Münşeât Geleneği ve Hoca Neş'et'in Mektupları: Mustafa Kaşka, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2000.

Hoca Neş'et Divânı'nda Mahallî Unsurlar: Emre Arvas, Düzce Üniversitesi, 2018.

Hoca Neş'et'in Tercemetü'l-Aşk Adlı Eseri: Yunus Emre Varol, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019.

Edirneli Süleyman Neş'et'in Meslekü'l-Envar ve Menba'u'l-Esrar tercümesi: Elif Memiş, Marmara Üniversitesi, 2019.

⁴⁰⁰ Fatîm Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, 228.

⁴⁰¹ Baha Tanman, "Selâmi Efendi Tekkesi", 36/350.

⁴⁰² Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/188.

⁴⁰³ Yüksek Lisans Tezleri:

Dîvân-ı Selâmî: Ayşe Kaya, İnönü Üniversitesi, 1999.

Selâmî Divanı'nın Transkripsiyonlu Metni: Serpil Kayya, Dumlupınar Üniversitesi, 2001.

Dîvân-ı Selâmî: Hatice Gülpınar, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2004.

bulunmuştur. Nakşibendî şeyhi Hâlid-i Bağdadî'ye intisap etmiştir. 1814 yılında vefat etmiştir.⁴⁰⁴

Şiirlerinde Hâkî mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Hâkî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.97. Râşid (ö. 1231/1815)

Asıl ismi Mehmed'dir. Bursalıdır. Babası, bakırcılar kethüdası, şair Osman Nüzhet Efendi'dir. Kendisi de babası gibi bakırcılıkla uğraşmıştır. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir.⁴⁰⁵ 1815 yılında vefat etmiş, Molla Fenarî Camisi yakınlarına defnedilmiştir.⁴⁰⁶

Şiirde Râşid mahlasını kullanmıştır. Gazellerinde rindâne bir söyleyiş hissedilmektedir. Henüz elde edilemeyen mürettep divançesi ve *Zübdetü'l-Vekâyî der-Belde-i Celîle-i Bursa* isimli bir de vefeyâtnâmesi vardır.

Râşid hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.98. Vahyî (ö. 1233/1817)

Vahyî, Tuna nehrinin kıyısındaki İbrail'dendir. İstanbul'a gelip Nakşibendî şeyhi Bursalı Mehmed Emin Efendi'ye intisap etmiş; şair Hoca Neş'et'in de ders halklarında bulunmuştur. Çatladıkapı'daki evinde Farsça ve Mesnevî dersleri vermiştir.⁴⁰⁷ 1817

⁴⁰⁴ Hatîbî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdad*, haz. Mehmet Akkuş (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008), 119.

⁴⁰⁵ Fatîn Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, 152.

⁴⁰⁶ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/315.

⁴⁰⁷ Fatîn Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, 433.

yılında vefat etmiş ve Topkapı yakınlarındaki Hoca Neş'et'in kabrinin yanına defnedilmiştir.⁴⁰⁸

Şiirlerinde de Vahyî mahlasını kullanmıştır. Sade bir dille yazmıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Vahyî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.99. Şeyhî (ö. 1235/1819)

Asıl ismi Süleyman'dır. Köstendillidir. Köstendil'in meşhur Mollazâdeler ailesindendir. Babası, cizyedârlık görevinde bulunmuş Hasan Efendi'dir. İlk tahsilini memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve burada kendisini yetiştirdikten sonra memleketine dönerek muallimlik yapmıştır. Nakşibendî şeyhi Şâmîzâde Mustafa Efendi'ye intisap edip hilafet almış, sonrasında bir dergâh kurarak irşad faaliyetleri yürütmüştür. 1819 yılında vefat etmiş ve dergâhının avlusuna defnedilmiştir.⁴⁰⁹

Şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullanmıştır. Tasavvufî şiirler kaleme almış, Mevlana, Yunus Emre, Bağdadlı Ruhî, Nakşî-i Akkirmanî ve Niyazî-i Mısırî gibi isimlerden etkilenmiştir. Şairin divanından başka *Bahrü'l-Velâye*, *Es'iletü'l-Esrâr*, *Etvâr-ı Hâcegân*, *Kitâb-ı Tâlia fî Esrâri'l-Îlâhiyyeti's-Sermediyye*, *Kûtü'l-Uşşâk*, *Leme'ât-ı Nakşibendiyye*, *Mecmau'l-Maârif*, *Medâr-ı Sâlikân*, *Mir'âtü'l-Muvahhidîn*, *Nikâtü'l-Hikem*, *Risâle-i Şerh-i Celâliyye*, *Risâle-i Vesâyâ*, *Subhatü'l-Levâiyh*, *Şerh-i Ba'z-ı Gazeliyyât*, *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*, *Şerh-i Kelâm-ı Kibâr*, *Şerh-i Kelâmi'l-Vâsîtî*, *Şerh-i Kelimât-ı Bedreddîn*, *Şerh-i Nûnân*, *Târîh-i Köstendil*, *Te'vilât-ı Hadîs-i Erbaîn*, *Tebssiratü'l-İrfân*, *Terkîbât-ı Erbaîn*, *Usûlü'l-Vusûl* ve *Zübdetü Nefehâtü'l-Üns* adlı eserleri bulunmaktadır.

⁴⁰⁸ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/203.

⁴⁰⁹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/190.

Şeyhî hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.⁴¹⁰

1.100. Rüşdî (ö. 1236/1821)

Asıl ismi Mehmed Rüşdî'dir. Erzurumludur. İyi bir tahsil görmüştür. Önemli devlet kademelerinde bulunup kethüdalık, divan kâtipliği, vezirlik ve valilik görevlerinde bulunmuştur.⁴¹¹ Nakşibendî tarikatına mensup olan Mehmed Rüşdî Paşa, Sofya valiliği sırasında 1821 yılında vefat edip Sofya'ya defnedilmiştir.⁴¹²

Şiirlerinde Rüşdî mahlasını kullanmıştır. Nazmı ve nesri oldukça beğenilmiş ve rağbet görmüştür. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Rüşdî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.101. Behcet (ö. 1238/1822)

Asıl ismi Ali Behcet'tir. Konyalıdır. Hacı Ebubekir Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini babasından aldıktan sonra Karamanlı Abdullah, Abdüssamed ve Alaaddin Çelebi efendilerden ders almıştır. Mevlevî şeyhi Alaaddin Çelebi'ye intisap ettikten sonra şeyhinin işaretiyle Bursa'ya gitmiş, burada Mehmed Emin Kerkükî'den başta Nakşibendî tarikatı olmak üzere Kâdirî, Kübrevî, Sühreverdi, Çeştî ve Şettârî tarikatlarından icazet

⁴¹⁰ **Kitaplar:**

Köstendilli Süleymân Şeyhî: Ali Yılmaz, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Köstendilli Süleyman Şeyhî 1001 Sûfi: Mavi Yayıncılık, 2007.

Köstendilli Süleyman Şeyhî: İsmail Güleç & Ömer Said Güler, Vakar Yayınları, 2020.

Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi'nin Divanı'nın Tenkitli Metni: Mustafa Kundakçı, Kesit Yayınları, 2019.

Yüksek Lisans Tezi:

Köstendilli Süleyman Şeyhi'nin Kutu'l-Uşşak ve Hulasatü'l-Esrar Adlı Eseri: Kazım Aydemir, Marmara Üniversitesi, 1998.

Köstendilli Mollazade Süleyman Şeyhi Efendi'nin Miratı'l- Muvahhidin Adlı Eseri: Mustafa Ejder, Marmara Üniversitesi, 1998.

Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Mektûbât-ı Erbaîn, Terkîbât-ı Erbaîn ve Te'vîlât-ı Erbaîn İsimli Eserleri (İnceleme ve Metin): Hadicet ül Kübra Öksüz, Marmara Üniversitesi, 2010.

Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Medâr-ı Sâlikân ve Etvâr-ı Hâcegân Eserleri (İnceleme ve Metin): Mehmet Turan, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2019.

⁴¹¹ Fatîn Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, 169.

⁴¹² Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/316.

almıştır.⁴¹³ Hâce Neşet, Vahyî ve Selim Efendi'yle dostluk kurmuştur. Ömrünün son dönemlerinde, padişaha verilen bir tavsiye üzerine İstanbul'a davet edilip Selimiye Nakşibendî dergâhı şeyhliğine getirilmiştir. Burada tefsir, hadis ve *Mesnevî* dersleri verip irşad faaliyetleri yürütmüştür. 1822 yılında vefat etmiş ve Üsküdar'daki tekkesinin haziresine defnedilmiştir.⁴¹⁴

Şiirlerinde Behcet mahlasını kullanmıştır. Henüz elde edilemeyen divançesinden başka, *Behcetü's-Sülûk*, *Risâle-i Hâliyye ve Rûhâniyye*, *Risâle-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye*, *Sırrü'l-Mîâd*, *Terceme-i Hâl-i Ricâl-i Çiştîyye* ve *Vâridât-ı Kalbiyye* adlı eserleri vardır.

Behcet hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.⁴¹⁵

1.102. Mûsâ (ö. 1239/1824)

Asıl ismi Musa'dır. Bağdatlıdır. Babası, Şeyh Cafer Efendi'dir. Nakşibendî şeyhi Hâlid-i Bağdadî'den hilafet almış ve şeyhlik yapmıştır. Bendînci Musa Efendi diye tanınmıştır. 1824 yılında Mendelcin'de şehit düşmüştür.⁴¹⁶

Şiirlerinde de Mûsâ mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça yazmıştır. Şiirlerinde Nedîmâne bir üslup benimsemiştir. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Mûsâ hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

⁴¹³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/194.

⁴¹⁴ Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/109.

⁴¹⁵ **Kitaplar:**

Âdâb-ı Nakşibendiyye: Siraceddin Önlüer, Hâcegân Yayınları, 2012.

Ubeydiye Risalesi: Yusuf Turan Günaydın, Büyüyen Ay Yayınları, 2012.

Yüksek Lisans Tezi:

Ali Behcet Efendi ve Risale-i Ubeydiyye-i Nakşibendiye Adlı Eserine Göre Tasavvuf Anlayışı: Melahat Haksever, Ankara Üniversitesi, 2001.

⁴¹⁶ Hatîbî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdad*, 298.

1.103. Avnî (ö. 1242/1826)

Asıl ismi Mehmed'dir. Bursalıdır. Yağcızâde lakabıyla meşhurdur.⁴¹⁷ İlim tahsilinden sonra Nakşibendî şeyhi Mehmed Emîn Efendi'ye intisap etmiştir. Bursa Tuzpazarı'nda ticaretle uğraşmıştır.⁴¹⁸ Talik hat üstadı olan Mehmed Efendi, 1826 yılında vefat etmiş ve Emîr Sultan haziresine defnedilmiştir.⁴¹⁹

Avnî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Şairliği kabul görmüş bir kimsedir. Daha çok âşıkâne bir üslupla şiirlerini kaleme almıştır. Kaynaklarda eserleri zikredilmemiştir.

Avnî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.104. Râgıb (ö. 1244/1828)

Asıl ismi Mehmed'dir. Şam'da doğmuştur. Babası, Şam'da ruznâmecilik yapan Aydın Hüseyin Efendi'dir. Şam'daki ilim tahsilinden sonra İstanbul'a gelmiş ve burada divan-ı hümayun kalemine girip sadaret mektubî kaleminde çalışmıştır. Ardından baruthane nazırlığı, sefirlik, rikab-ı hümayun kethüdalığı, valilik, boğaz muhafızlığı görevlerinde bulunmuştur.⁴²⁰ Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Konya valisi iken 1828 yılında vefat etmiş ve Mevlevîhanenin yakınına defnedilmiştir.⁴²¹

Şiirlerinde Râgıb mahlasını kullanmıştır. Koca Râgıb Paşa gibi iyi bir şair olduğu için II. Râgıb diye anılmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Râgıb'ın *Dîvânçe-i Râgıb* isimli bir divançesi bulunmaktadır.

⁴¹⁷ Ruhsâr Zübeyiroğlu, *Mecmû'atü't-Terâcim*, 365.

⁴¹⁸ Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri* (Bursa: Asa Kitabevi, 1998), 373.

⁴¹⁹ Bilal Güzel, *Mehmed Fahreddin Bursavî ve Gülzâr-ı İrfân İsimli Biyografik Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2021), 801.

⁴²⁰ Fatîn Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, 161.

⁴²¹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/315.

Râgıb hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁴²²

1.105. Fâik (ö. 1245/1829)

Asıl ismi Ömer'dir. Babası Abdullah Efendi'dir. Hayatı hakkında detaylı bilgi yoktur. Mühürdarlık, kâtiplik, hâcegânlık ve şikk-ı salis defterdârlığı görevlerinde bulunmuştur.⁴²³ Önce Sadiye tarikatına, ardından da Nakşibendî'ye Şeyh Mehmed Sıddık Efendi vasıtasıyla intisap etmiştir. 1829 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.⁴²⁴

Şiirlerinde Fâik mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler yazmış; bu iki dilde divan tertip etmiştir. Tasavvufi şiirleri fazladır; bu şiirlerinde Nakşibendî tarikatına mensubiyeti hissedilmektedir. Şiirlerinde yerel söyleyişlere sıklıkla yer vermiş; üslubunda mahallileşme akımının izleri görülmüştür. Şairin divanından başka *Ahvâl-i Rızâiyye*, *Makâlât-ı Sıddıkiye* ve *Nizâmü 'l-Atîk fi 'l-Amîk* adlı eserleri bulunmaktadır.

Fâik hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁴²⁵

1.106. İzzet (ö. 1245/1829)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Babası, devrinin meşhur âlimlerinden Keçecizâde Mehmed Salih Efendi'dir. Babasından dolayı kendisi de Keçecizâde diye anılmıştır.⁴²⁶ İlim tahsilinin ardından bir müddet müderrislik yapmıştır. Sonraları Bursa'ya müfettiş olarak atanmış, bir süre sonra Galata'ya kadı olmuş, ardından da Keşan'a sürülmüştür. Affedildikten sonra Mekke, Medine ve İstanbul payesi almış ve tevzi defterleri müfettişliğine getirilmiştir. Yine sürgün edilmiş ve görevlendirildiği Sivas'ta 1829 yılında vefat etmiş; vefatından çok sonra naaşı, İstanbul Canbaziye Camisi haziresindeki

⁴²² **Yüksek Lisans Tezi:**

Şamlı Mehmed Râgıb Divançesi ve İncelemesi: Rojhat Bakaç, Ardahan Üniversitesi, 2018.

⁴²³ Fatın Davud, *Hâtîmetü 'l-Eş'âr*, 325.

⁴²⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, haz. Müjgân Cunbur vd. (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999), 531.

⁴²⁵ **Yüksek Lisans Tezi:**

Faik Ömer ve Divanı: Karşılaştırmalı Metin-İnceleme: Hande Büyükkaya, Kültür Üniversitesi, 2008.

⁴²⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/1047.

aile kabristanlığına defnedilmiştir. Keçecizâde İzzet, Nakşibendî ve Mevlevî tarikatlarına intisap etmiştir.⁴²⁷

Şiirlerinde İzzet mahlasını kullanmıştır. Eserlerinde mahallî unsurlar ön plandadır. Sade bir dil ve üslup kullanmıştır. Kendisine has mazmunlar tercih etmiştir. Gençlik dönemi şiirlerinde mizah ve nüktedanlığı dikkat çekmiş; olgunluk döneminden itibaren de hikemî tarzda şiirler kaleme almıştır. İzzet'in *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr* ve *Dîvân-ı Hazân-ı Âsâr* adlı divanlarından başka, *Devhatü'l-Mehâmid fî Tercemeti'l-Vâlid*, *Gülşen-i Aşk*, *Lâyihalar*, *Mihnet-Keşân* ve *Şerh-i Elgâz-ı Râgıb Paşa* eserleri bulunmaktadır.

İzzet hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.⁴²⁸

1.107. Cezbî (ö. 1245/1829)

Asıl ismi Ahmed'dir. Hakkındaki bilgiler oldukça az olan Ahmed Efendi, Bolulu şeyh Himmet Efendi'nin torunudur. Nakşibendiyye'nin yanında Bayramî tarikatına da intisabı vardır.⁴²⁹ 1829 yılında vefat etmiş ve Aksaray Taşkasaba'daki Nakşî dergâhı haziresine defnedilmiştir.⁴³⁰

⁴²⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/1074.

⁴²⁸ **Kitaplar:**

Keçecizâde İzzet Mollâ: İbrahim Bülbül, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Hazâna Sürgün Bahâr: Ömür Ceylan & Ozan Yılmaz, Kitap Sarayı Yayınları, 2005.

Bir Sürgün Şaheseri Mihnetkeşân: Ömür Ceylan & Ozan Yılmaz, Kitap Sarayı Yayınları, 2007.

Gülşen-i Aşk: Ali Budak & Mehmet Kanar, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.

Doktora Tezleri:

Keçeci-zade İzzet Molla'nın Divanları: Bahar-ı Efkâr ve Hazan-ı Asar (2 cilt): Ebubekir Sıddık Şahin, Ankara Üniversitesi, 2004.

Keçeci-zade İzzet Molla'nın Mihnet-keşân'ı ve Tahlili: Ali Emre Özyıldırım, Ankara Üniversitesi, 2002.

Keçecizâde İzzet Molla'nın Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr'ında Sosyal Hayatın İzleri: Gül Nihal Kul, Fırat Üniversitesi, 2019.

Yüksek Lisans Tezleri:

Keçecizade İzzet Molla ve Mihnet-Keşân Üzerine Bir Araştırma: Ramazan Korkmaz, Fırat Üniversitesi, 1988.

Keçecizade İzzet Molla'nın Divan-ı Bahar-ı Efkâr'ında Yer Alan Kişilikler: Mehmet Fatih Çavuş, Atatürk Üniversitesi, 2011

Keçecizade İzzet Molla'nın Bahar-ı Efkâr Adlı Divanında Mevlana ve Mevleviliğe Dair Unsurlar: İlknur Arslan, Sakarya Üniversitesi, 2019

⁴²⁹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/74.

⁴³⁰ Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/147.

Şiirlerinde Cezbî mahlasını kullanmıştır. Şiirleri şekil açısından kusurludur. Şairin mürettep bir divanı ve *Aşkîyye* isimli bir mesnevisi vardır.

Cezbî hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁴³¹

1.108. Dâniş (ö. 1245/1830)

Asıl ismi Mehmed'dir. İstanbulludur. Babası, silahşoran-ı hassa memuru Ali Rıfat Efendi'dir. Devlet kademelerinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Mîr Mehmed diye anılmıştır. Nakşibendî şeyhi Kudsî Ahmed Efendi'ye intisap etmiş; Şeyh Mehmed Salih Efendi'den de seyrüsülükünü tamamlamıştır. 1830 yılında, 25 yaşındayken vefat etmiştir.⁴³²

Şiirlerinde Dâniş mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Nazmı da nesri de beğenilmiştir. Divanını, vefatından sonra dostları tertip etmiştir. *Gülşen-i Dâniş* adında, Hüsn ü Aşk'a nazire yazmaya başlamış ancak sonlandıramamıştır.

Dâniş hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁴³³

1.109. Abdüllatîf (ö. 1247/1832)

Asıl ismi Abdüllatif'tir. Bursalıdır. Babası, Ulucami imamı Esad Efendi'dir. Babası vefat ettikten sonra anne tarafından dedesi Mustafa Nesîb Efendi himayesinde büyümüş ve bu yüzden Gazzîzâde diye anılmıştır. Çok iyi bir eğitim almış; Hacı Ebubekir Efendi, Abdullah el-Mısrî, Ali Behcet Efendi gibi isimlerin talebeliğini yapmıştır. Genç yaşında Ulucami'de ders vermeye başlamıştır. Halvetî ve Celvetî icazetlerinin ardından Nakşibendî şeyhi Mehmed Emin Kerkükî'ye intisap etmiştir. Dedesinin vefatının

⁴³¹ **Yüksek Lisans Tezi:**

Tipler ve Kişilikler Çerçevesinde Ahmet Cezbî'nin Şiir Dünyası: Elif Doğruel, Düzce Üniversitesi, 2019

⁴³² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/391.

⁴³³ **Yüksek Lisans Tezi:**

Dâniş Mehmed Bey Hayatı, Sanatı ve Divanı: Süreyya Özavar, Marmara Üniversitesi, 1993.

ardından Ahmed-i Gazzî dergâhı şeyhliğine getirilmiş ve burada 45 sene görev yapmıştır. 1832 yılında vefat etmiş ve dergâhın haziresine defnedilmiştir.⁴³⁴

Gazzîzâde Abdülatîf Efendi'nin şiir yazdığı hatta *Mecmûa-i İlâhiyât* adında bir şiir kitabı olduğu kaynaklarda zikredilse de şu an için bu eser elde edilememiştir. *Hulâsatü'l-Vefeyât*, *Menâkıb-ı Ahmed Gazzî*, *Ravzatü'l-Müflihîn*, *Risâletü'l-Aktâb*, *Rûhu'l-Kuds*, *Tefsîrû'l-Fâtiha*, *Vâkıât* ve *Vekâyi-i Baba Paşa* gibi eserleri bulunmaktadır.

Abdülatîf Efendi hakkında yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır.⁴³⁵

1.110. Ra'nâ (ö. 1248/1832)

Asıl ismi Mustafa'dır. Nevrekopludur. Memleketinde ili tahsil ettikten sonra Drama'da ruznâmçe kalemine girmiştir. Sonrasında Mısır'da Mehmed Ali Paşa ve İbrahim Paşa'nın hizmetinde bulunmuştur. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1832 yılında memleketinde vefat etmiştir.⁴³⁶

Şiirlerinde Ra'nâ mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler kaleme almış; ağırlıklı olarak tasavvufî muhtevalı manzumeler yazmıştır. *Mir'ât-ı Haknümâ* isminde bir eseri bulunmaktadır.

⁴³⁴ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*, 199.

⁴³⁵ **Kitaplar:**

Vekâyi-i Baba Paşa Fî't-Târih: Salih Erol, Türk Tarih Kurumu, 2013.

Hulâsatü'l-vefeyât: Mustafa Demirel, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2014.

Mergûbü's-Sâlikîn: Şaban Karaköse, İnsan Yayınları, 2018.

Doktora Tezi:

Gazzîzade Abdullatif'in Hayatı, Eserleri ve Vakıat'ı: İnceleme – Metin: Hamdi Tekeli, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2000.

Yüksek Lisans Tezleri:

Gazzîzade Abdullatif ve Mergubüf Salikin Adlı Eseri: Şaban Karaköse, Marmara Üniversitesi, 2002.

Gazzîzade Abdullatif Efendi ve Şerefü'l-Âfâk Adlı Eseri: İnceleme ve metin: Ebubekir Çetiner, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2013.

Gazzîzade Abdullatif Efendi'nin Fütuhâtı Kenzi'l-Kur'ân Adlı Fâtiha Sûresi Tefsîrinin Tahlili ve Değerlendirilmesi: Ramazan Önal, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2013.

⁴³⁶ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/317.

Ra'nâ hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.111. Necîb (ö. 1252/1836)

Asıl ismi Nuh'tur. İstanbulludur. Babası, Hacı Eyyüb Ağa'dır. Mektûbî-i sadâret, divan kalemi ve mühimmenüvislik görevlerinde bulunmuştur. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1836 yılında vefat etmiş ve Eyüp'e defnedilmiştir.⁴³⁷

Şiirlerinde Necîb mahlasını kullanmıştır. Az sayıda şiir kaleme almıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Necîb hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.112. Pertev (ö. 1253/1837)

Asıl ismi Mehmed Said'dir. Önce Kırım, ardından İstanbul'a göç etmiş Hicaz asıllı bir ailedendir. Seyyiddir. Devlet kademelerinde çeşitli görevlerde bulunmuş; paşalık makamına kadar yükselmiştir. Nakşibendî şeyhi Ali Behçet Efendi'ye intisap etmiştir.⁴³⁸ Sürgün edildiği Edirne'de 1837 yılında vefat etmiş, Seyyid Celaledin türbesi yakınlarına defnedilmiştir.⁴³⁹

Tek eseri divanıdır. Meşreb ve Pertev mahlaslarını kullanmış; şiirlerinde mahalli unsurlara sıkça yer vermiştir. Şairliği, devlet adamlığının gölgesinde kalsa da şiirleriyle divan şairleri arasında yer edinmiştir.

Pertev hakkında edebiyat alanında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4/1247.

⁴³⁸ Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*, 76.

⁴³⁹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/297.

⁴⁴⁰ **Yüksek Lisans Tezleri:**

1.113. Sıdkî (ö. 1253/1837)

Asıl ismi Süleyman Sıdkî'dır. İstanbul Sütülcüsidir. Babası, Hasirizâde dergâhının bânisi ve Sadiyye tarikatı şeyhi Mustafa İzzî Efendi'dir. İlim tahsilinin ardından ve babasının vefatından sonra meşihat makamına geçmiştir. Nakşibendî şeyhi Murad Molla'dan hem *Mesnevî* icazeti hem de Nakşibendî halifeliği almış; sonrasında Mevlevîliğe de intisap etmiştir. 1837 yılında vefat etmiş ve tekkesinin hemen yakınlarına defnedilmiştir.⁴⁴¹

Şiirlerinde Sıdkî mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler yazmış; ağırlıklı olarak tasavvufî konuları işlemiştir. Vaazlarını topladığı *Makâlât*'ı ve bir de divançesi bulunmaktadır.

Sıdkî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.114. Sâhib (ö. 1255/1839)

Asıl ismi Mehmed Rûşen'dir. İstanbulludur. Çeşitli devlet memurluklarında bulunmuş; baş muhasebe kâtipliği yapmıştır.⁴⁴² Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1839 yılında vefat etmiştir.⁴⁴³

Şiirlerinde Sâhib mahlasını kullanmıştır. İnşası, şiirlerinden daha çok beğenilmiş; şairliği ise geri planda kalmıştır. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Sâhib hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

Mehmed Said Pertev Paşa Divanı (Transkripsiyon ve Tahlil): Muhammed Şerif Azarkan, Dicle Üniversitesi, 2013.

⁴⁴¹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 4/2161.

⁴⁴² Fatîn Davud, *Hâtimetü'l-Eşâr*, 257.

⁴⁴³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 5/1437.

1.115. İffet (ö. 1256/1840)

Asıl ismi Mehmed'dir. Bursalıdır. Babası, Bursa Emîr Han'da ticaretle uğraşan Hacı Şerif Ağa'dır. İlim tahsilinin ardından çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır.⁴⁴⁴ Nakşibendî şeyhi Ali Behcet Efendi'ye intisap etmiştir. 1840 yılında vefat etmiş ve Bursa'da Mevlevîhane ile Hindîler tekkesi arasındaki bir yere defnedilmiştir.⁴⁴⁵

Şiirlerinde İffet mahlasını kullanmıştır. Özellikle natleri ve kasideleri beğenilmiştir. Kasidelerinde Nef'î etkisi görülmektedir. Gazellerinde ise Nâbî gibi hikmetli söz söyleme üslubunu benimsemiştir. İffet'in divanı dışında eseri bulunmamaktadır.

İffet hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁴⁴⁶

1.116. Gâlib (ö. 1260/1844)

Asıl ismi Ali'dir. Edirnelidir. Babası dersiam Hacı Mustafa Efendi'den dolayı Dersiamzâde diye anılmıştır. Nakşibendî tarikatına ait Germekâş zaviyesinde müderrislik ve şeyhlik yapmıştır. 1844 yılında vefat etmiş ve tekkenin haziresine defnedilmiştir.⁴⁴⁷

Şiirlerinde Gâlib mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Gâlib hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

⁴⁴⁴ Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri*, 377.

⁴⁴⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/183.

⁴⁴⁶ **Kitap:**

Bursalı İffet Divanı: Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, 2005.

⁴⁴⁷ Selami Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü* (İstanbul: Buhara Yayınları, 2008), 165.

1.117. İbret (ö. 1261/1845)

Asıl ismi Mehmed'dir. Seyyiddir. Bursalıdır. Babası, Seyyid Ahmed Efendi'dir. İlim tahsilinin ardından mahkeme kâtipliği görevinde bulunmuştur. Bir müddet Bağdat'ta bulunmuş ve burada Nakşibendî şeyhi Hâlid-i Bağdadî'ye intisap etmiştir. Fıkıh ilmiyle ilgilendiği ancak Arap dilinde yetersiz kaldığı söylenen Seyyid Mehmed Efendi⁴⁴⁸, 1845 yılında Bursa'da vefat etmiş ve Zindankapı mezarlığına defnedilmiştir.⁴⁴⁹

Şiirlerinde İbret mahlasını kullanmıştır. Tasavvufî şiirler kaleme almıştır. Şiirlerinin en dikkat çekici özelliği, atasözleri ve deyim kullanımlarıdır. Şair, günlük halk söyleyişlerine de yer vermiştir. İbret'in, 352 şiirini ihtiva eden bir divanı ve Hâlid-i Bağdadî'nin vefatı için yazdığı bir kaside ve Nakşî silsilesine ait Farsça bir şiiri bulunmaktadır.

İbret hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁴⁵⁰

1.118. Murâd (ö. 1264/1847)

Asıl ismi Mehmed Murad'dır. İstanbulludur. Babası, Nakşibendî şeyhi Abdülhalim Efendi'dir. Çok iyi bir eğitim almıştır; hafızdır.⁴⁵¹ Babasının vefatının ardından İstanbul Çarşamba'daki Murad Molla tekkesinde, vefatına dek şeyhlik görevinde bulunmuştur.⁴⁵² Sultan Ahmed Camisi'nde de uzun yıllar vaizlik yapmıştır. 1847 yılında vefat etmiş ve tekkesinin haziresine defnedilmiştir.⁴⁵³

Şiirlerinde Murâd mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Şairliği beğenilmiştir. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine özel bir önem vermiş; önce

⁴⁴⁸ Hatîbî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdad*, 230.

⁴⁴⁹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/183.

⁴⁵⁰ **Yüksek Lisans Tezi:**

İbret Mehmet Efendi Divanı: Niyazi Adıgüzel, Trakya Üniversitesi, 2000.

⁴⁵¹ Fatîm Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, 376.

⁴⁵² Bu tekkenin bânisi, Rumeli Kazaskeri Damadzâde Mehmed Murad Molla'dır. Şeyh Mehmed Murad'la aynı ismi taşıdıkları için karışıklığa sebep olmuştur.

⁴⁵³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/257.

tekkesinde *Mesnevî* okumaları yapmış ardından da tekkesinin yanına Dârü'l-Mesnevî inşa ettirmiştir.⁴⁵⁴ Burada uzun yıllar Farsça ve *Mesnevî* dersleri vermiştir. Murâd'ın divanı dışında, *Hulâsatü's-Şürûh*, *Kavâid-i Fârisiyye*, *Mâ-Hazar*, *Mektûbât*, *Mesmûât*, *Muînü'l-Vâizîn*, *Risâletü's-Sekaleyn*, *Şerh-i Kasîde-i Şevket Buhârî*, *Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî El-Müsemmâ Bi-Müzîlû'l-Hafâ*, *Tercüme-i Mefâtîhu'd-Dürriyye* ve *Vekâyinâme* eserleri vardır.

Murâd hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.⁴⁵⁵

1.119. Hayyât Vehbî (ö. 1264/1848)

Asıl ismi Mehmed Vehbî'dir. Erzincanlıdır.⁴⁵⁶ Ümmîdir. Babası, Fazlîzâde Abdurrahman Efendi'dir. Mehmed Vehbî Efendi, terzilik yaptığı için “Terzi Baba, Terzi Ağa, Uzun Terzi” gibi isimlerle anılmıştır. Genç yaşta Kadirîliğe intisap eden Terzi Baba, 40'lı yaşlarında Halid-i Bağdadî'nin halifesi Abdullah Mekkî Efendi'ye intisap etmiş ve Nakşî halifeliliği almıştır. Bir dönem Mekke'de bulunmuş ve irşad işleriyle meşgul olmuştur. 1848 yılında Erzincan'da vefat etmiştir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Fatîn Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, 376.

⁴⁵⁵ **Kitaplar:**

Şevket-i Buhârî'nin Kasîdelerinin Şerhi: Mustafa Yasin Başçetin, Lap Lambert Academic Publishing, 2017.

Aşk Bağından Öğütler: Mehmet Ali Özkan, Semerkand Yayınları, 2013.

Pendnâme-i Attâr Şerhi: Muhammet Altaytaş & Emir Hüseyin Yiğit, Büyüyen Ay Yayınları, 2012.

Marifet Hazinesi: Yusuf Çetindağ, Semerkand Yayınları, 2016.

Kavâid-i Fârisiye: Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Matbaası, 1862.

Murat Molla Hayatı Kütüphanesi ve Eserleri: Muzaffer Gökman, Cumhuriyet Matbaası, 1943.

Doktora Tezleri:

Tasavvuf Edebiyatı Terminolojisi Açısından Mehmed Murad Nakşibendî'nin Şerhleri: Hatice Özgül, Fatih Üniversitesi, 2013.

Yüksek Lisans Tezleri:

Nakşibendî Mehmed Murad Dîvânı: Erol Çamyar, Ordu Üniversitesi, 2014.

⁴⁵⁶ Bazı kaynaklarda Erzurumlu olarak anılmasının sebebi, kendisi gibi Terzi Baba lakabıyla meşhur olan çırağıyla karıştırılması yüzündendir. Çıracı Terzi Baba, Erzurumludur.

⁴⁵⁷ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/332.

Şiirlerinde Hayyât Vehbî mahlasını kullanmıştır. İkinci Âşık Yunus olarak anılmıştır. Bilinen tek eseri *Kenzü'l-Fütûh (Miftâh-ı Kenz)*'tur. Manzum şekilde ve sade bir dille yazılmış; dinî tasavvufî konuları işlemiştir.

Hayyât Vehbî hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.⁴⁵⁸

1.120. Kuddûsî (ö. 1265/1849)

Asıl ismi Ahmed'dir. Niğde Borludur. Babası, Nakşibendî şeyhi Maraşlı İbrahim Efendi'dir. Ahmed Efendi, eğitimini babasından almış, gençliğinde babasına intisap etmiş; ardından da Kâdirî tarikatına girmiştir. Anadolu, Rumeli ve Hicaz'ı gezmiş; uzun süre Hicaz bölgesinde kalmıştır. Döndüğünde Kâdirî şeyhi olarak memleketindeki zaviyesinde hizmet etmiştir. Kuddûsî Baba ve Maraşîzâde diye anılmıştır. 1849 yılında, Bor'da vefat etmiştir.⁴⁵⁹

Şiirlerinde Kuddûsî mahlasını kullanmıştır. Daha çok gazel ve kaside yazmıştır. Şiirlerinde yegâne işlediği konu tasavvuftur. Hem aruz hem de hece ölçüsünü kullanmıştır. Kuddûsî'nin divanından başka *Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr*, *İcâzetnâme-i Kuddûsî*, *Nasâih-i Kuddûsî*, *Pendnâme-i Kuddûsî* ve *Vasiyetnâme-i Kuddûsî* isimli eserleri bulunmaktadır.

Kuddûsî hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Kitaplar:

Terzi Baba ve Erzincanlı Şairler: Vehbi Cem Aşkun, Türk Dili Matbaası, 1956.

Terzi Baba ve Miftah-ı Kenz: Orhan Aktepe, Muştu Yayınları, 1979.

Terzi Baba: Vehbi Yurt, Tekyay Dağıtım, 1995.

Terzi Baba ve Erzincan: Vehbi Kurt, Birun Kültür Sanat Yayınları, 2011.

Erzincanlı Terzi Baba Külliyyatı: Şaban Er, Kutup yıldızı Yayınları, 2014.

⁴⁵⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/1220.

⁴⁶⁰ Kitaplar:

Kuddusi Divanı: Mehmed Emin Eminoğlu, Can Kitabevi, 1973.

Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr: Hüseyin Sunar, Hasret Matbaacılık, 1998.

Kuddûsî Divanı: Ahmet Doğan, Akçağ Yayınları, 2002.

Borlu Şeyh Pir Ahmed Kuddusi: Mustafa Özdamar, Kırk Kandil Yayınları, 2008.

Ahmed Kuddusi: Ali Tenik, Ukde Yayınları, 2011.

Ahmed Kuddusi ve Tasavvuf Düşüncesi: Ali Tenik, Borlu Ahmed Kuddusi Vakfı Yayınları, 2012.

1.121. Muhib (ö. 1266/1850)

Asıl ismi Mehmed'dir. Edirnelidir. Babası, Yanbolulu Ahmed Ağa'dır. Nüfus kaleminde memurluk yapmış; hakkâklıkta da üstat kabul edilmiştir. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1850 yılında vefat etmiş ve Edirne'deki Kuşcu Doğan Camisi'nin haziresine defnedilmiştir.⁴⁶¹

Şiirlerinde Muhib mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Muhib hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.122. Sâfi (ö. 1267/1851)

Asıl ismi Ahmed'dir. İstanbulludur. Babası, mutasarrıf İsmail Bey'dir. Tokadîzâde Ahmed Efendi'den Arapça; İranlı Mirza İsmail'den Farsça öğrenmiştir. Hâlidîyye şeyhi İsmet Efendi'ye intisap etmiştir. Bir müddet sahaflar çarşısında kitap satmıştır. Vefatına yakın zamanlarda Özbek dergâhında *Mesnevî* dersleri vermiştir. 1851 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.⁴⁶²

Şiirlerinde Sâfi mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Sâfi hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

Ahmed Kuddusi Hz. Divanı: Ali Tenik, Borlu Ahmed Kuddusi Vakfı Yayınları, 2014.

Yüksek Lisans Tezleri:

Ahmed Kuddûsî'de İlâhî Aşk: Zeynep Ortakaya, Harran Üniversitesi, 2019.

Kuddûsî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük s.346-400]: Nuh Kahramanoğlu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2019.

Kuddûsî Dîvânı Sözlüğü [Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlük s. 401-456]: Ahmet Biçkes, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2019.

Ahmed Kuddûsî Dîvânı'nda Tarihî ve Efsânevî Şahsiyetler: Kevser Can, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2019.

⁴⁶¹ Niyazi Adıgüzel, *Edirneli Ahmed Bâdi'nin Riyâz-ı Belde-i Edirne Adlı Eserinin Tezkire Kısmı*, 320.

⁴⁶² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 4/2035.

1.123. Râsim (ö. 1270/1853)

Asıl ismi Ahmed'dir. Üsküdarlıdır. Babasının mesleği dolayısıyla Fodlacızâde⁴⁶³ ismiyle meşhurdur. İyi bir eğitim tahsil etmiştir. Valide-i Atik medresesi müderrislerinden Hoca Emin Efendi'nin talebesi olmuştur. Mektupçuluk, mühürdarlık, hâcegânlık gibi devlet görevlerinde bulunmuştur. 40 yaşında emekliliğe ayrılıp tasavvufla ve dinî ilimlerle ilgilenmiştir. 7 sene kadar Bursa'da ilim meclislerinde bulunmuştur.⁴⁶⁴ Nakşibendîliğin yanında Halvetîliğe de intisabı vardır. 1853 yılında Üsküdar'da vefat etmiştir.⁴⁶⁵

Şiirlerinde Râsim mahlasını kullanmıştır. Tasavvufi muhtevalı şiirler kaleme almıştır. Manzum ve mensur birçok eser yazmıştır. Râsim'in en dikkat çekici özelliklerinden biri, virgül işaretini ilk kullananlardan olmasıdır. Şairin divanından başka, *Kerâmât-ı Evliyâ*, *Lügat-ı Fârisiye*, *Muhâsebe-i Nefs ve Durûb-ı Emsâl*, *Nesâyih-i Şer'îye ve Mevize*, *Şerh-i Sübha-i Sıbyân* ve *Usûl-i Vusûl* adlı eserleri vardır.

Râsim hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁴⁶⁶

1.124. Rıfkî (ö. 1271/1854)

Asıl ismi Mehmed'dir. Bartın'ın Kurucaşile kasabasındandır. Topal Ali oğlu, Ali Ağa'nın oğludur. Gençliğinde İstanbul'a gelmiş, Sultan Ahmed medresesinde ilim tahsil etmiştir. Vahyi Efendi'den Farsça öğrenmiştir.⁴⁶⁷ Nakşibendî şeyhi Ali Behçet Efendi'ye intisap etmiş ve hilafet almıştır. Üsküdar Selimiye dergâhında ve Unkapanı Ahmed Buhârî

⁴⁶³ Fodla: Çoğunlukla imaretlerde yoksullara verilen kepekli undan yapılmış pideye benzer bir ekmek türü. (TDK Güncel Sözlük)

⁴⁶⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 4/1792.

⁴⁶⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/318.

⁴⁶⁶ **Yüksek Lisans Tezi:**

Üsküdarlı Fodlacızâde Ahmed Râsim Divânı İnceleme-Metin: Ersoy Akbaş, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, 2010.

⁴⁶⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 5/2612.

dergâhında postnişin olmuştur. 1854 yılında vefat etmiş ve dergâhın haziresine defnedilmiştir.⁴⁶⁸

Şiirlerinde Rıfkî mahlasını kullanmıştır. Ders verecek düzeyde iyi ve etkili bir Farsça'ya sahiptir. Şiirlerinde tasavvufî söyleyiş hâkimdir. Kaynaklarda, Rıfkî'nin eserlerinden bahsedilmemiştir.

Rıfkî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.125. Ferdî (ö. 1274/1857)

Asıl ismi Abdullah'tır. İstanbulludur. İlim tahsilinden sonra Manisa Turgutlu'ya müftü tayin edilmiştir.⁴⁶⁹ Hac görevi için gittiği Mekke'de, Nakşibendî şeyhi Hindî Mehmed Can Efendi'ye intisap etmiştir. Manisa'dan İstanbul' döndüğünde ise Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in tensibiyle Emîr Buhârî dergâhına şeyh olmuştur.⁴⁷⁰ 1857 yılında vefat etmiş ve dergâhın haziresine defnedilmiştir.⁴⁷¹

Şiirlerinde Ferdî mahlasını kullanmıştır. Mutasavvıf bir şairdir. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Daha çok gazel formunda şiirler yazmış; genellikle hâkimâne, zaman zaman da rindâne üslubu tercih etmiştir. Ferdî'nin mürettep divanından başka *Mecmuatü'l-Fevâid*, *Mektûbât*, *Nazmü'l-Le'âlî*, *Nukût-ı Cedîde fî Ukûd-ı Ceyyide Ale't-Tarîkati'l-Aliyyeti'n-Nakş*, *Risâle-i Âdâb-ı Nakşibendiyye*, *Risâle-i Deriyye der Nikât-i Meriyye*, *Risâle-i Fenâ ve Bekâ*, *Risâle-i Ferdiyye*, *Şerh-i Salât-ı İbni Meşîş*, *Târîh* ve *Tercüme-i Hadîka-i Nediyye* isimli eserleri bulunmaktadır.

Ferdî hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.⁴⁷²

⁴⁶⁸ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/210.

⁴⁶⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/608.

⁴⁷⁰ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/98.

⁴⁷¹ Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/765.

⁴⁷² **Yüksek Lisans Tezleri:**

1.126. Hikmet (ö. 1275/1859)

Asıl ismi Ahmed Ârif'tir. İstanbulludur. Seyyiddir. Babası nakibüleşraflik ve kazaskerlik yapmış İbrahim İsmet Bey'dir. İyi bir tahsil görmüştür. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Kudüs, Mısır, Medine mevleviyetlerinde bulunmuştur.⁴⁷³ Bir dönem nüfus tahrir memurluğu için Rumeli'de de bulunmuştur. İstanbul'a döndüğünde sırasıyla nakibüleşraf, kazasker ve şeyhülislam makamına getirilmiştir. Şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi, resmî görevlerinin ardından Medine'de kütüphane kurmuş ve beş bin cilt kitabını buraya vakfetmiştir.⁴⁷⁴ 1859 yılında vefat etmiş ve Üsküdar'daki Kartalbaba tekkesinin haziresine defnedilmiştir.⁴⁷⁵

Şiirlerinde Hikmet mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde şiirler kaleme almıştır. Birbirine zıt görünse de ağıdalı bir dil kullanmasına rağmen mahallileşme akımından da etkilenmiştir. Hikemî bir üslup tercih etmiştir. Tarih düşürmede de ustalık göstermiştir. Konağında kurduğu ilim muhiti, devrin ilim ve sanat hayatı için önemli bir merkez görevi görmüştür. Şairin vefatından sonra arkadaşları tarafından tertip edilen divanınının başka *Ba'zı Vekâyi'-i Dâhiliyye Notları*, *El-Ahkâmü'l-Mer'iyye fî Arâzi'l-Emîriyye*, *Fihrist-i Kütüb-i Arabiyye*, *Filibe Defteri*, *Hülâsatü'l-Makâlât fî Mecâlisi'l-Mükâlemât*, *Mecmû'a*, *Mecmû'atü't-Terâcim*, *Mecmû'a-yı Ârif Hikmet*, *Mecmû'a-yı Eş'âr*, *Ref'ün-Nikâb an Vücûhi'l-Elkâb*, *Tanzîmat Defteri*, *Tezkire-i Şu'arâ* ve *Zeyl-i Keşfü'z-Zünûn* isimli eserleri bulunmaktadır.

Hikmet hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.⁴⁷⁶

Abdullah Ferdi Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni: Yılmaz Şentürk, Sakarya Üniversitesi, 2005.

Abdullah Ferdî (ö.1857) ve Tercüme-i Hadîka-i Nediyye Adlı Eseri ile Hasan Sezai'nin Bir Gazeline Yaptığı Şerh: Fatih Yıldız, Marmara Üniversitesi, 2005.

Ferdi Abdullah Efendi ve Divanı: Nuray Memiş, Celal Bayar Üniversitesi, 2008.

XIX. yy. Şairi Şeyh Hacı Abdullah Ferdi Efendi Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni: Şükran Avcıl, Gazi Üniversitesi, 2010.

⁴⁷³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/929.

⁴⁷⁴ Fatîh Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, 112.

⁴⁷⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/929.

⁴⁷⁶ **Kitaplar:**

Şâir Şeyhülislam Ârif Hikmet Beyefendi Hayatı-Eserleri-Şiirleri: Bilal Kemikli, MEB Yayınları, 2003.

1.127. Emrah (ö. 1277/1860)

Asıl ismi bilinmemektedir. Erzurumludur. Memleketinde medrese eğitimi görmüştür. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir.⁴⁷⁷ Sazda ve musikide yetenekli olduğu için şöhret olmuştur. Şöhreti gibi kendisi de Anadolu'yu dolaşmıştır. 1860 yılında vefat etmiş ve Niksar'da defnedilmiştir.⁴⁷⁸

Şiirlerinde Emrah mahlasını kullanmıştır. Edebiyat tarihlerinde, divan şairi olarak değil saz şairi olarak değerlendirilmiştir. Şiirlerinde hem hece hem de aruz ölçüsü kullanmıştır. Heceyle yazdığı şiirlerinin dili sade ve anlaşılır; aruzla yazdığı şiirleri ise şekil, muhteva ve dil olarak divan şiirine yakındır. Devir nazariyesi ve vahdet-i vücud teması, sıklıkla kullandığı konulardandır. Divanından başka müstakil bir eseri olmayan Emrah'ın, birçok farklı cönk ve mecmuada şiirleri kayıtlıdır.

Emrah hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.⁴⁷⁹

Şeyhülislâm Ârif Hikmet ve Arapça Dîvânı: Tahsin Deliçay, Kahire, 2008.

Ahmet Arif Hikmet Beyefendi: Mahir Aydın, TTK Yayınları, 2013.

Tezkire-i Şu'arâ: Sadık Erdem, TTK Yayınları, 2014.

Yüksek Lisans Tezleri:

Şeyhülislam Arif Hikmet Beyin Tezkiretü's Şu'arası ve Transkripsiyonlu Metni: Mehmet Nuri Çınarcı, Gaziantep Üniversitesi, 2007.

⁴⁷⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/471.

⁴⁷⁸ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/91.

⁴⁷⁹ **Kitaplar:**

Erzurumlu Emrah: Ali Berat Alptekin, Mercan Kitap, 2004.

Erzurumlu Emrah Divanı: Abdülkadir Erkal, Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2014.

Erzurumlu Emrah: Nurettin Albayrak, Timaş, 2001.

Erzurumlu Emrah: Metin Karadağ, Ayyıldız Yayınları, 1996.

Erzurumlu Emrah: Eflatun Cem Güney, Sivas Vilayet Matbaası, 1928.

Erzurum'un Yüzleri Emrah: Dilaver Düzgün, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.

Sahte Şöhret Bir Ozan Erzurumlu Emrah: Cahit Öztelli, Elif Matbaası, 1976.

Yüksek Lisans Tezleri:

Erzurumlu Emrah'ın Hayatı ve Eserleri: İshak Akdemir, Sakarya Üniversitesi, 2011.

Erzurumlu Emrah Dîvânı'nda Dîvân Edebiyatı Etkileri ve Tasavvuf: Rıza Talha Öztürk, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2014.

1.128. Tahsîn (ö. 1278/1861)

Asıl ismi Hasan Tahsîn'dir. Kıbrıslıdır. Babası, Kıbrıs muhassılı Hacı Mehmed Ağa'dır. Hasan Tahsîn, Kıbrıs'ta ve İstanbul'da iyi bir eğitim görmüş; önemli devlet kademelerinde görev yapmıştır. Müderrislik, kadılık, nakîbüleşraflık, Rumeli kazaskerliği gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Hac sırasında tanıdığı Nakşibendî şeyhi Mehmed Can Efendi'ye intisap etmiştir.⁴⁸⁰ Bir gözü olmadığı için Kör Tahsîn Bey diye de anılmıştır. Kimyagerliğe merakı olan Tahsîn, 1861 yılında vefat etmiş ve Valide Sultan haziresine defnedilmiştir.⁴⁸¹

Şiirlerinde Tahsîn mahlasını kullanan şairin, kaynaklarda eserleri zikredilmemiştir. Belagat gücü yüksek olan şair, hikemî ve rindâne tarzlarda şiirler kaleme almıştır.

Tahsîn hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.129. Şemseddîn (1280/1864)

Asıl ismi Mehmed Nuri'dir. İstanbul'da doğmuştur. Aslen Taşköprü'nün Ayvalı kasabasındandır. Emîrzâdeler ailesindendir; babası Seyyid Hüseyin Efendi'dir. Baltacı Hoca Hasan ve Hâfız Muhammed Emîn efendilerden ders almıştır. Nakşibendî şeyhi Kayserili Muhammed Said Efendi'ye intisap etmiştir. Bir süre şeyhine hizmet ettikten sonra İstanbul Selimiye dergâhında Ali Behcet Efendi'nin hizmetinde bulunmuştur. Beşiktaşlı Yahya Efendi'nin türbedârlığını yapmış ve dergâhında uzunca bir dönem irşad faaliyetleri yürütmüştür.⁴⁸² Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in takdirini ve sevgisini kazanmıştır.⁴⁸³ 1864 yılında vefat etmiş ve türbedârlığını yaptığı Yahya Efendi'ni kabrine yakın bir yere defnedilmiştir.⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ Fatîn Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, 76.

⁴⁸¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 5/1619.

⁴⁸² Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/170.

⁴⁸³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/128.

⁴⁸⁴ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/170.

Şiirlerinde Şemseddîn mahlasını kullanmıştır. Ağırlıklı olarak mensur eserler yazmış; bu eserlerde dinî ve tasavvufî konuları işlemiştir. Nutuk ve ilahi tarzında şiirleri bulunmaktadır. Şemseddîn'in *Miftâhü'l-kulûb*, *Pendnâme*, *Risâle-i Murâkabe* ve *Vasiyetnâme* adlı eserleri bulunmaktadır.

Şemseddîn hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.⁴⁸⁵

1.130. Reşîd (ö. 1282/1865)

Asıl ismi Ahmed'dir. İstanbul'da doğmuştur. Babası, Nevşehirli Küçük Süleyman Efendi'dir. İyi bir tahsil görmüş; Hâfız Mustafa Efendi ve Seyyid Hüseyin Efendi'den ders almıştır. Devletin önemli kademelerinde; müderrislik, mahkeme naipliği, beytû'l-mal kassamlığı ve evkaf müfettişliği gibi görevlerde bulunmuştur.⁴⁸⁶ Nakşibendî şeyhi Kâşgarlı Abdullah Nidâyî Efendi'ye intisap etmiştir. 1865 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.⁴⁸⁷

Şiirlerinde Reşîd ve Sâfi mahlaslarını kullanmıştır. Sâfi mahlaslı şiirlerinde tasavvufî konuları işlemiştir. Şairliği beğenilmiştir. *Füyûzâtü'l-Habîbiyye Ale's-Salâti'l-Meşîşiyye* ve *Keşkülü's-Sâfiye Ale'l-Vâridâti's-Sadiyye* isimli eserleri vardır.

Reşîd hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.131. Gâlib (1284/1867)

Asıl ismi Mustafa Galib'dir. Leskofçalıdır. Babası, Leskofça kaymakamı İsmail Paşa'dır. Babasının mecburi hizmetle gittiği şehirlerde eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'da

⁴⁸⁵ **Kitaplar:**

Miftâhü'l-Kulûb: Mehmed Nuri Şemseddin, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, 1976.

Miftâhü'l-Kulûb: Muhammed Safi & Mahmud Sipahi, Bedir Yayınevi, 2001.

Miftâhü'l-Kulûb: Abdülkadir Akçiçek, Huzur Yayınevi, 2018.

Miftâhü'l-Kulûb: M. Nuri Şemseddin, Fazilet Neşriyat, 2019.

⁴⁸⁶ Fatîn Davud, *Hâtîmetü'l-Eş'âr*, 178.

⁴⁸⁷ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/429.

Sadaret Mektubî kalemine girerek çalışmaya başlamıştır. Sonrasında Bosna, Kırım, Hakkâri, Van, Trablusgarp, Rusçuk ve Halep'te devletin çeşitli kademelerinde görev yapmıştır. Nakşibendî şeyhi Hacı Feyzullah Efendi'ye intisap etmiştir.⁴⁸⁸ Bektaşîlik ve Mevlevîliğe intisabı tam olarak bilinmese de o tariklerden de ilham almıştır. 1867 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.⁴⁸⁹

Şiirlerinde Gâlib mahlasını kullanmıştır. Tasavvufu, tam manasıyla yaşantısına aksettiremese de şiirinde bir malzeme olarak kullanmıştır. Sebk-i Hindî etkisinde kalmıştır. Nazımda ve nesirde başarılı sayılmıştır. Encümen-i Şuarâ'da yer almıştır. Şiirlerinde Nailî-i Kadîm ve Şeyh Gâlib esintisi hissedilmektedir. *Rûh-ı Sâni* adı verdiği divanı, bir yangın sırasında yanmıştır. Şairin vefatından sonra, İbnü'l-emin Mahmud Efendi, şiirlerini bir araya getirerek bir divançe tertip etmiştir.

Gâlib hakkında yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır.⁴⁹⁰

1.132. Necâtî (ö. 1286/1869)

Asıl ismi İbrahim'dir. Babası, Ahmed Efendizâde şeyh Nazîf-i Üsküdârî'dir.⁴⁹¹ Dedesi, maliye kaleminden Ahmed Efendi'dir. Kendisi de maliye kaleminde bir süre görev almıştır. Nakşibendî tarikatına intisap edip postnişinliğe kadar yükselmiş; Şah Sultan tekkesinde şeyhlik yapmıştır.⁴⁹² İki defa hacca gitmiş, bu yüzden Hacı İbrahim diye de anılmıştır. 1869 yılında vefat etmiş, Ahmed Efendi türbesine defnedilmiştir.

Şiirlerinde Necâtî mahlasını kullanmıştır. Daha çok tasavvufî konularda şiirler yazmıştır. Sade bir dil kullanmıştır. Hz. Peygamber'ye yazdığı bir nati çok beğenilmiştir. Necâtî'nin

⁴⁸⁸ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/316.

⁴⁸⁹ İskender Pala, "Leskofçalı Galib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/140.

⁴⁹⁰ **Kitap:**

Leskofçalı Galib Bey: Kayahan Özgül, Kitabevi Yayınları, 2016.

Yüksek Lisans Tezi:

Leskofçalı Galip: Hayatı, Dönemi, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi: Ahmet Hamit Yıldız, Boğaziçi Üniversitesi, 2003.

⁴⁹¹ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/470.

⁴⁹² Fatîn Davud, *Hâtimetü'l-Eş'âr*, 397.

müşvedde olarak hazırlanmış bir divanı ve *Tezkiretü'l-Usûl Netîcetü'l-Vusûl* adlı bir eseri vardır.

Necâtî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.133. Saîd (ö. 1288/1871)

Asıl ismi Mehmed'dir. Bursalıdır. Babaefendizâde diye anılmıştır.⁴⁹³ Babası, Paşakapısı civarında bulunan Nakşibendî tekkesi şeyhi Ali Baba'dır. Kendisi de babasından sonra postnişin olmuştur.⁴⁹⁴ 1871 yılında Bursa'da vefat etmiştir.

Şiirlerinde Saîd mahlasını kullanmıştır. Şairliği beğenilmiştir. Türkçe ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Kaynaklarda mürettep bir divanından söz edilse de henüz bulunamamıştır.

Saîd hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.134. Vehbî (ö. 1292/1875)

Asıl ismi İsmail'dir. Bursalıdır. Nakşibendî şeyhi Muhammed Hanî Efendi'den hilafet almıştır.⁴⁹⁵ 1875 yılında vefat etmiş, Zeynîler Camisi avlusuna defnedilmiştir.⁴⁹⁶

Şiirlerinde Vehbî mahlasını kullanmıştır. *Hutbe Mecmuası*, *Münâcât*, *Nasihatnâme*, *Risâletü's-Sülûk* ve *Rûznâme* adlı eserleri vardır.

Vehbî hakkında yapılmış çalışma tespit edilememiştir.

⁴⁹³ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/359.

⁴⁹⁴ Fatîn Davud, *Hâtimetü'l-Eş'âr*, 227.

⁴⁹⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/125.

⁴⁹⁶ Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/1173.

1.135. Rif‘at (ö. 1293/1876)

Asıl ismi Mehmed’dir. Bursalıdır. Babası, Mirliya Seyyid Mehmed Tahir Paşa’dır. Kendisi de Bursalı Mehmed Tahir Efendi’nin babasıdır. İlim tahsilini Bursa ve İstanbul’da tamamlamıştır. Sonrasında Bursa belediyesinde kâtiplik yapmıştır. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Gönüllü olarak gittiği 1876 Rus Savaşı’nda şehit düşmüştür.⁴⁹⁷

Şiirlerinde Rif‘at mahlasını kullanmıştır. Tasavvufî şiirler kaleme almış; özellikle nat ve din büyüklerine yazdığı medhiyeleri beğenilmiştir. Rif‘at’ın divançesi hariç eseri bulunmamaktadır.

Rif‘at hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.136. İzzet (ö. 1294/1877)

Asıl ismi Mustafa’dır. Tosyalıdır. Seyyiddir. Bostanzâde Mustafa Ağa’nın oğludur. Memleketin bir süre ilim tahsil etmiş, babasının vefatının ardından da İstanbul’a gitmiştir. Sesinin güzelliğinden dolayı II. Mahmud’un beğenisini kazanmış ve Silahdâr Ali Paşa’nın da gözetiminde Enderun’da ders almış; özellikle neyzenlik ve hanendelik üzerinde yoğunlaşmıştır.⁴⁹⁸ Çömez Mustafa Vasıf ve Yesarizâde Mustafa İzzet efendilerden de hat meşk etmiş; şehzadelere hat hocalığı yapmıştır. Ayasofya ve Bursa Ulucami başta olmak üzere birçok cami için levha yazmıştır. Mürşidi Nakşibendî şeyhi Kayserili Ali Efendi’yle Mekke’ye gitmiş ve burada Nakşibendî şeyhi Hindî Mehmed Can Efendi’den seyrüsülükünü tamamlamıştır. Saray müezzinliği ve imamlığı; Selanik, Mekke ve İstanbul kadılıkları; Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri görevlerinde

⁴⁹⁷ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/323.

⁴⁹⁸ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/1081.

bulunmuştur.⁴⁹⁹ 1877 tarihinde vefat etmiş ve soyundan geldiği İsmail-i Rûmî'den dolayı İstanbul Tophane'deki Kâdirî tekkesi haziresine defnedilmiştir.⁵⁰⁰

Şiirlerinde İzzet mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde yazdığı az sayıda şiiri bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak tasavvufî konularda yazmıştır. Hattatlığı ve hanendeliği, şairliğini gölgede bırakmıştır.

İzzet hakkında yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır.⁵⁰¹

1.137. Sezâî (ö. 1294/1877)

Asıl ismi Yahya'dır. Mora'ya bağlı Trapoliçe'de doğmuştur. Babası Kuron, Moton ve Trapoliçe müftüsü Abdülhalim Efendi'dir. Mora'da ailecek gördükleri zulüm sebebiyle İstanbul'a göç etmişlerdir. Yahya Efendi, İstanbul'da ilim tahsil ettikten sonra devlet kademelerinde çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. Nakşibendî Hâlidîyye şeyhi İsmet Efendi'ye intisap etmiştir. 1877 yılında vefat etmiş ve Üsküdar Karacaahmet yakınlarına defnedilmiştir.⁵⁰²

Şiirlerinde Sezâî mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Sezâî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.138. Süleymân Hâce (1294/1877)

Süleyman Efendi, aslen Belhlidir. Seyyiddir. Hâce lakabıyla anılmıştır. İlim tahsilini Bedehşan'da tamamladıktan sonra İran, Irak, Bağdat, Konya ve Bursa'da kalıp en

⁴⁹⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/851.

⁵⁰⁰ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/186.

⁵⁰¹ **Yüksek Lisans Tezleri:**

Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve Eserleri: Nurcan Toprak, Marmara Üniversitesi, 2004.

Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve Güfte Mecmuası: İnceleme-Metin: Ömer Faruk Kaygısız, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.

⁵⁰² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 4/2152.

sonunda İstanbul'a gelmiştir. Sultan Abdülaziz'in değer verdiği isimlerden birisi olmuş ve Murad Buhârî dergâhına şeyh olarak tayin edilmiştir. Yaklaşık 9 sene kadar irşad vazifesinde bulunmuş ve 1877 yılında vefat edip dergâhın haziresine defnedilmiştir.⁵⁰³

Arapça, Farça ve Çağatay dilleride şiirler kaleme almıştır. *Gıbtatü'l-Emân, İcâzü'l-Kurân, Meşrekü'l-Ekvân* ve *Yenâbî'u'l-Mevedde* isimli eserleri bulunmaktadır.

Süleyman Hâce hakkında yapılmış çalışma tespit edilememiştir.

1.139. Sa'dî (ö. 1299/1881)

Asıl ismi Esad'dır. Konyalıdır. Konyalı Mustafa Efendi'nin oğludur. Balıkesir müftüsü Sabahaddin Ali ve Ş-Şuurî Efendi'den ders almıştır. Edremit bölgesinde Emîr Hâfız ve Emîr Hoca isimleriyle meşhur olmuş; uzunca bir dönem Edremit'te müftülük yapmıştır. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1881 yılında vefat etmiş ve Havran'a defnedilmiştir.⁵⁰⁴

Şiirlerinde Sa'dî mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Arapça yazmıştır. Şiirleri ve şairliği beğenilmiştir. *Dîvân-ı Gülzâr-ı Hâfız* isminde matbu bir divanı vardır. Divanı dışında *Delâilü'l-Mesâil, Enamü'r-Resâil, Hamâilü'l-Vesâil* ve *Mir'at Haşiyesi* adlı eserleri vardır.

Sa'dî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.140. Hilmî (ö. 1302/1884)

Asıl ismi Mehmed Emin'dir. Trabzonludur. Hüseyin Alemdarzâde Hacı Ârif Ağa'nın oğludur. Memleketinde ilim tahsil etmiş; dayısı Hoca Pîr Efendi'den ders almıştır. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Devlet kademesinde çeşitli memuriyetlerde

⁵⁰³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/400.

⁵⁰⁴ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/312.

bulunmuştur. İlk defa toplanan meclise, Trabzon vekili olarak girmiştir. 1884 yılında vefat etmiş ve Edirnekapı'ya defnedilmiştir.⁵⁰⁵

Şiirlerinde Hilmî mahlasını kullanmıştır. Memleketi Trabzon'u birçok şiirinde konu edinmiştir. Şairin divanı ve münşeati dışında, *İstiğfar-nâme-i Hilmî*, *Kasîde-i Kur'âniye*, *Mevzûn Durûb-ı Emsâl*, *Muhâkeme i İdbâr ve İkbâl*, *Muhâkeme-i Ye's ü Emel* ve *Paresiz Kasidesi Şerhi* isimli eserleri vardır.

Hilmî hakkında yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır.⁵⁰⁶

1.141. Nigârî (ö. 1304/1886)

Asıl ismi Hamza'dır. Karabağ'a bağlı Perküşad kasabasındandır. Seyyiddir. Babası, Seyyid Emîr Paşa'dır. Memleketinde ilim tahsil ettikten sonra Hâlid-i Bağdadî'nin şöhretini duymuş ve ondan ders almak için Anadolu'ya doğru yola koyulmuştur. Bağdadî vefat ettiği için halifesi İsmail Şirvanî'ye intisap etmiştir. Anadolu'da Sivas, Amasya, Konya, Erzurum, İstanbul ve Harput'ta bulunmuştur. Şeyhinden icazet aldıktan sonra bir süre memleketinde müderrislik ve irşad hizmetlerinde bulunmuştur. 1886 yılında Harput'ta vefat etmiş ve vasiyeti gereği Amasya'ya defnedilmiştir.⁵⁰⁷

Gençliğinde Nigâr Hanım adında birine âşık olduğu için şiirlerinde Nigârî mahlasını kullanmıştır. Aruzun yanında hece ölçüsünü kullanmış; şiir dili olarak hem Azerbaycan Türkçesini hem de Anadolu Türkçesini tercih etmiştir. Şiirlerinde tasavvuf dışında, sosyal konuları da sıkça işlemiştir. Şairin Türkçe ve Farsça divanları dışında, *Çaynâme*, *Menâkıb-ı Seyyid Nigârî* ve *Nigârî-nâme* adlı eserleri bulunmaktadır. Ayrıca henüz elde

⁵⁰⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/963.

⁵⁰⁶ **Kitaplar:**

Trabzonî Emin Hilmi Efendi Divanı: Ahmet Hilmi İmamoğlu, Serander Yayınları, 2009.

Yüksek Lisans Tezleri:

Trabzonlu Emin Hilmi, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanın Metni: Muhammed Duman, Gazi Üniversitesi, 2010.

Emin Hilmi'nin Muhakeme-i Ye's ü Emel Eseri (İnceleme-Metin): Şifahatun Erkeleş, Atatürk Üniversitesi, 2019.

⁵⁰⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 3/1627.

edilememiş olan *El-Fütûhât-ı Mekkiye'ye Tavzihâtı* ve *Hâtime-i Seyyid Nigârî-Tahdisiye* eserleri vardır.

Nigârî hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.⁵⁰⁸

1.142. Kudsî (ö. 1304/1886)

Asıl ismi Hüseyin'dir. Edirnelidir. Babası, Karınabadlı Sinan Ağa'dır. Yetim büyüdüğü için düzgün bir eğitim tahsili olmamıştır. Nakşibendî şeyhi İsmet Efendi'ye intisap ettikten sonra dinî ilimlerde kendisini yetiştirmiş ve şeyhlik makamına kadar yükselmiştir. Ruslar Edirne'yi işgal ettiğinde İstanbul'a göç etmiştir. 1886 yılında vefat etmiş ve İstanbul'daki şeyhi İsmet Efendi'nin dergâhının haziresine defnedilmiştir.⁵⁰⁹

Şiirlerinde Kudsî mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda Mihnetî mahlasını kullandığı söylene de eldeki şiirlerinden hareketle bu bilginin doğruluğu teyit edilememektedir. Öğüt ağırlıklı tasavvufî şiirler kaleme almıştır. Şiirlerinde sade dil ve sade üslubu tercih etmiştir. Kudsî'nin *Pend-i Mahdûmân* ve *el-İrşâd fî Taştîr-i Banet Suâd* isimli eserleri vardır.

Kudsî hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ **Kitaplar:**

Seyyid Nigârî Divanı: Muzaffer Akkuş, Niğde Üniversitesi Yayınları, 2001.

Mir Hamza Nigârî Divan-ı Seyyid Nigârî: Azmi Bilgin, Kule İletişim Yayınları, 2003.

Seyyid Mir Hamza Nigari'nin Hayatı ve Bestelenmiş Eserleri: Ahmet Hakkı Turabi, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

Yüksek Lisans Tezleri:

Mir Hamza Nigari'nin Nigar-name Mesnevisi: İnceleme – Metin: Muammer Mete Taşlıova, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 1998.

Hamza Nigari'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi: Fatih Çınar, Cumhuriyet Üniversitesi, 2009.

Seyyid Hamza Nigârî'nin Türkçe Dîvânı'nda Dinî Edebî Muhteva: Mehmet Ekinci, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.

⁵⁰⁹ Selami Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, 162.

⁵¹⁰ **Yüksek Lisans Tezi:**

Hüseyin Kudsî-i Edirnevî'nin Hayatı ve Pend-i Mahdûmân Adlı Eseri: Fatma Ergin, Ankara Üniversitesi, 2003.

1.143. Seyyid (ö. 1306/1888)

Asıl ismi Ahmed Hicabi'dir. Kastamonuludur. Babası, Hâlid-i Bağdadî'nin son halifelerinden Ahmed Siyahî Efendi'dir. Ahmed Hicabi, ilk tahsilini memleketinde babasından ve Keskinzâde Efendi'den aldıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve burada Şehrî Hâfız Efendi ve Müneccimbaşı Tahir Efendi'den ders almıştır. İlim tahsilinin ardından Kastamonu'ya dönmüş ve müderrislik yapmıştır. Çevre illeri de gezerek irşad faaliyetlerinde bulunmuş; bir süre Bursa'da da kalmıştır. Nakşibendîliğe intisabı, hilafet aldığı babası ve Şeyh Abdülfettah Efendi dolayısıyladır. 1888 yılında vefat etmiş ve memleketine defnedilmiştir.⁵¹¹

Şiirlerinde Seyyid mahlasını kullanmıştır. Türkçe yazmış ve tasavvufî muhtevalı şiirler kaleme almıştır. Seyyid'in *Dürr-i Nâcî Hâşiyesi*, *Fenârî Hâşiyesi*, *Risâle-i Vahdet-i Vücûd*, *Ta'likât Alâ Kara Halîl*, *Ta'likât Ale't-Tarsûsî*, *Telhîs-i Fükûk* ve *Zübdetü'l-Hakâyık* adlı eserleri bulunmaktadır.

Seyyid hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.144. Esrâr (ö. 1307/1889)

Asıl ismi Ali'dir. Edirnelidir. Edirne'deki Nakşibendî tarikatına ait Kuşçu Doğan tekkesinin şeyhlerinden Ahmed Ağa'nın soyundandır. Kendisi de aynı tekkede şeyhlik yapmıştır. 1889 yılında vefat etmiştir.⁵¹²

Şiirlerinde Esrâr mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Esrâr hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

⁵¹¹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/192.

⁵¹² Niyazi Adıgüzel, *Edirneli Ahmed Bâdi'nin Riyâz-ı Belde-i Edirne Adlı Eserinin Tezkire Kısmı*, 394.

1.145. Nakşî (ö. 1308/1890)

Asıl ismi Süleyman'dır. Buharalıdır. Babası, Kudretullah el-Kunduzî Efendi'dir. Memleketinde ilim tahsil ettikten sonra hac için yolculuğa çıkmış, kısa bir süre Hicaz bölgesinde kalmış ve İstanbul'a geçmiştir. Burada Özbek tekkesinin şeyhliğine getirilmiştir. Tekkeyi ilim ve irfan merkezi hâline getirdiği için kendisine meclis-i meşâyih ve encümen-i teftiş âzâlıkları verilmiştir. Elçilik ve diplomatlık da yapan Süleyman Efendi, 1890 yılında vefat etmiştir.⁵¹³

Şiirlerinde Nakşî mahlasını kullanmıştır. Birçok şiir yazmasına rağmen divan ya da şiir kitabı oluşturmamış; şiirlerini, yazdığı lügatte örnek metin olarak göstermiştir. Tasavvufî muhtevalı şiirler kaleme almış, şiirlerinde Çağatay Türkçesinin dil özellikleri görülmüştür. Nakşî'nin *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* adlı eseri bulunmaktadır.

Nakşî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.146. Kemâl (ö. 1307/1890)

Asıl ismi İsmail Kemal'dir. Hüdhüdzâde diye anılmıştır. Erzincanlıdır ancak hayatının büyük bir çoğunluğu İzmir'de geçmiştir. Ödemişli Çakır Ahmedzâde ve Manisali Hacı Evliyazâde Ali Efendi'den ilim tahsil etmiştir. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1890 yılında vefat etmiş ve Sinan Dede kabristanına defnedilmiştir.⁵¹⁴

Kaynaklarda geçen şiirlerinde, mahlashane beyti olmadığı için hangi mahlası kullandığı bilinmemektedir. Tasavvufî muhtevalı şiirler kaleme almış; na't şairidir. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Kemâl hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

⁵¹³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 5/1536.

⁵¹⁴ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih*, 58.

1.147. Şems / Nûrî (ö. 1311/1893)

Asıl ismi Osman'dır. İstanbulludur. Babası, Nakşibendî şeyhi Seyyid Mehmed Emin Efendi'dir. Bir dönem maliyede çalışmış, bir dönem de ticaretle uğraşmış; tütüncü dükkânı işletmiştir. Dükkânı, dost ve ahabının uğrak mekânı hâline gelmiştir. Gençliğinde Nakşibendî şeyhi İsmail Efendi'ye intisap etmiş, ardından Kuşadalı İbrahim Efendi'den Halvetîlik; Abdürrahim Ünyevî'den de Kadirî ve Üveysîlik tariklerini öğrenmiştir. Kadirî tarikatının Enverî ismiyle kurulan şubesinin ikinci şeyhi kabul edilmiştir. 1893 yılında vefat etmiş ve Karacaahmet mezarlığına defnedilmiştir.⁵¹⁵

Şiirlerinde Şems ve Nûrî mahlaslarını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Şiirleri hem âşıkâne hem mutasavvıfânedir. Şairin divanı dışında *Âdâbü'l-Mürîd fî-Sohbeti'l-Murâd*, *Kenzü'l-Ma'ânî* ve *Şem'-i Şebistân* isimli eserleri bulunmaktadır. Hersekli Ârif Hikmet Beyefendi'nin konağında kurulan encümen-i şüara'da bulunmuş; şiirler okumuştur.

Şems hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.⁵¹⁶

1.148. Kâmil (ö. 1312/1894)

Asıl ismi Ahmed'dir. Silivri müftüsü Gürcü Osman Efendi'nin oğludur. Babasından dolayı Hocaşâde lakabıyla anılmıştır. Eğitimi babasından almış ve babasının vefatı sonrasında İstanbul'a gidip burada Nakşibendî şeyhi Kütahyalı Evliyazâde İsmail Efendi adına bir tekke inşa ettirip şeyhlik makamına geçmiştir. 1894 yılında vefat etmiş ve İstanbul'daki Keçeci Pîrî mahallesindeki tekkesinin avlusuna defnedilmiştir.⁵¹⁷

⁵¹⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 5/2257.

⁵¹⁶ **Doktora Tezi:**

Osman Şems Efendi, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (Metin-İnceleme-Tahlil): Yusuf Yıldırım, Marmara Üniversitesi, 2013.

Yüksek Lisans Tezi:

Şems Osman Efendi'nin Şem'-i Şebistan Eseri (Araştırma-İnceleme-Tahlil): Hülya Küçük, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2020.

⁵¹⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/1128.

Şiirlerinde Kâmil mahlasını kullanmıştır. Daha çok gazel yazmıştır. Şiirlerinde tasavvufi muhteva hâkimdir. Teknik açıdan şiirleri kusurlu bulunsa da muhteva olarak beğenilmiştir. Bilinen tek eseri divanıdır.

Kâmil hakkında yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır.⁵¹⁸

1.149. Seyfî (ö. 1311/1894)

Asıl ismi Ali'dir. Edirnelidir. Kılıçcı Ali Efendi diye anılmıştır. Memleketinde ilim tahsil etmiş; Şumnulu Yusuf Efendi'den ders almıştır. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmış, sonrasında mahkeme âzalığı ve mahkeme reisliği görevlerinde de bulunmuştur. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1894 yılında vefat etmiş ve Ramazan Baba Tekkesi haziresine defnedilmiştir.⁵¹⁹

Şiirlerinde Seyfî mahlasını kullanmıştır. Kaynaklarda eserlerinden bahsedilmemiştir.

Seyfî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.150. Nâcim (ö. 1312/1895)

Asıl ismi Abdurrahman'dır. Irak Süleymaniyelidir. Babası, Mehmed Efendi'dir. Süleymaniye ve Bağdad'da ders almıştır. İstanbul, Tunus, Paris, Edirne, Lüleburgaz, Beyrut, Adana gibi şehirlerde devletin çeşitli kademelerinde görev yapmıştır. Kâtiplik, müderrislik, gazete müdürlüğü, savcı yardımcılığı, kaymakamlık görevlerinde bulunmuştur. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1895 yılında Harput'ta vefat etmiştir.⁵²⁰

⁵¹⁸ **Kitap:**

Hocazâde Ahmed Kâmil Efendi ve Divanı: Mesut Bayram Düzenli, Kriter Yayınları, 2018.

Yüksek Lisans Tezi:

Hoca-zâde Ahmed Kâmil Efendi ve Dîvân'ı (İnceleme-Metin): Ömer Suat İnan, Ankara Üniversitesi, 2016.

⁵¹⁹ Niyazi Adıgüzel, *Edirneli Ahmed Bâdi'nin Riyâz-ı Belde-i Edirne Adlı Eserinin Tezkire Kısmı*, 210.

⁵²⁰ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/287.

Şiirlerinde Nâcim mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Edebiyata özel ilgi duymuş; devlet adamı olmasına rağmen eserlerinin çoğunu edebiyat alanında yazmıştır. Nâcim'in *Gülzâr-ı Âsâr*, *Hüviyyet-i Sübhânî ve Mâhiyyet-i İnsânî*, *Kitâbü Hediyyeti'l-Ümem ve Yenbû 'i'l-Âdâbi ve 'l-Hikem*, *Koska'da Kâin Sadr-ı Esbak Râgıb Paşa Kütübhânesi'nde Mevcud Olan Kütüb-i Şerîfenin Defteridir*, *Kütübhâne-i Dâmad İbrâhim Paşa*, *Safvetü'l-Kelâm*, *Teshîlü't-Tahsîl* ve *Türkçe Mantık Hulâsası* adlı eserleri bulunmaktadır.

Nâcim hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁵²¹

1.151. Âdile (ö. 1316/1899)

Âdile Sultan, İstanbulludur. Sultan II. Mahmud'un kızıdır. Annesi, Zernigar Kadın'dır. İyi bir eğitim görmüş; Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Nakşibendî şeyhi Ali Efendi'ye intisap etmiştir. II. Mahmud'un mabeyncisi Mehmed Ali Paşa ile evlenmiştir. Cömertliğiyle tanınan Âdile Sultan, 1899 yılında vefat etmiş ve Eyüp'teki Bostaniskelesi muhitine defnedilmiştir.⁵²²

Şiirlerinde Âdile mahlasını kullanmıştır. Gayri mürettep bir divana sahiptir. Hem aruz hem de hece ölçüsünü kullanmıştır. Şiirlerinde Yunus tesiri hissedilen şair, Fuzûlî ve Şeyh Gâlib gibi büyük şairlere nazireler yazmıştır. Divanı dışında eseri bulunmamaktadır.

Âdile hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.⁵²³

⁵²¹ **Kitap:**

Mantık Metinleri: Kudret Büyükcoşkun, Ravza Yayınları, 2000.

⁵²² Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/41.

⁵²³ **Kitaplar:**

Âdile Sultan Divânı: Hikmet Özdemir, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Yüksek Lisans Tezleri:

Adile Sultan Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin): Aynur Koçak, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 1996.

Adile Sultan Divanı'nda Dini-Tasavvufi Unsurlar: Nilüfer Yılmaz, Sakarya Üniversitesi, 2002.

Âdile Sultan Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük]: Emine Şeyma Yüksel, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2018.

Âdile Sultan ve Tevhîde Hanım Divanlarında Üslup: Ümran Atasoy, Boğaziçi Üniversitesi, 2019.

1.152. Hüsni (ö. 19. yy)

Asıl ismi Hüseyin'dir. Siroz'un Cuma kasabasıdır.⁵²⁴ Hakkındaki bilgiler oldukça azdır. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Nerede ve ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir.

Şiirlerinde Hüsni mahlasını kullanmıştır. Tasavvufî şiirler kaleme almış ancak şiirleri rağbet görmemiştir. Sık sık Eski Anadolu Türkçesi ve arkaik kelimeler kullanmıştır. Divanı dışında bilinen bir eseri yoktur.

Hüsni hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁵²⁵

1.153. Fevzi (ö. 1318/1900)

Asıl ismi Mehmed'dir. Denizli Tavas'tandır. Kureyşîzâde Ahmed Şakir Efendi'nin oğludur. Mekke'de bulunduğu zamanlarda Nakşibendî şeyhi Abdullah Efendi'ye intisap etmiştir. Uzun müddet Edirne müftülüğü görevinde bulunduğu için Edirne Müftüsü diye de anılmıştır. Müderrislik, naiplik, müftülük ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuştur. 1900 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Fatih türbesi haziresine defnedilmiştir.⁵²⁶

Şiirlerinde Fevzi mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde şiirler ve mensur eserler kaleme almıştır. Şiirleri arasında en dikkat çeken özellik, şarkı nazım şekliyle yazdığı eserlerin çokluğudur. Ayrıca nat ve mevlid türlerinde de çokça şiir kaleme almıştır. Velûd bir müellif olan Fevzi'nin divanından başka *Bülbülistân*, *El-'Atıyyetü'l-Kudsiyye 'ale'l-Kasîdeti'l-Kudsiyye*, *El-Hasîdetü'n-Nebeviyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Medeniyye*, *Envârü'l-Kevâkib fî Leyleti'r-Regâib*, *Fethu'l-Verde Şerhu'l-Bürde*, *Garîsetü't-Tûbâ*, *Hediyye-i Fevzi*, *İcmâlü'l-Kelâm fî Mevlidi'n-Nebi*

⁵²⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/977.

⁵²⁵ **Yüksek Lisans Tezi:**

Hüsni'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divan'ı: Yaprak Uçar, Harran Üniversitesi, 2011.

⁵²⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/636.

'Aleyhisselâm, İsbâtü'l-Muhassenat li-Tilaveti Mevlid-i Seyyidi's-Salat, Kasîde-i Kudsiyye, Kasîde-i Medeniyye, Kasîde-i Ulyâ, Kevâ'ib-i Şi'r ü İnşâ, Kudsiyyetü'l-Ahbâr fî Mevlidi Ahmedî'l-Muhtâr, Kudsiyyü'l-Kelâm fî Mevlidi'n-Nebî Aleyhisselâm, Kudsiyyü'l-Minhâc fî İcmâli Bahsi'l-Mi'râc, Kudsiyyü's-Sirâc fî Nazmi'l-Mi'râc, Mecmûatü't-Tercîât, Miftâhu'n-Necât, Müntehabât-ı Dîvân-ı Fevzî, Revâyihu'l-Fevâyih fî Senâyihî'l-Medâyih, Tenvîru'l-Ma'nevî Tanzîru'l-Mesnevî, Tercî-i Bend, Tevessülâtü'l-Fevziyye fî'n-Nu'ûti'n-Nebeviyye ve Tuhfe-i Fevzî Nâm Lugat-i Arabiyye-i Manzûme adlı eserleri, külliyatındaki edebî eserlerdir. Ayrıca Fevzî'nin zikrettiği ancak ulaşamayan eserleri de şunlardır: Dürerü'l-Bihâr, Kitâbu'l-Yevâkit ve'l-Cevâhir Tercemesi, Sunûhât-ı Kudsiyye, Şerhu'l-Kasîdeti'l-Kâfiye li Hazret-i Ali, Tanzîru'l-Mesnevî ve Tezhîb fî Şerhi Evâ'ili't-Tehzîb.

Fevzî hakkında edebiyat alanında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.⁵²⁷

1.154. Şâdî (ö. 1318/1900)

Asıl ismi Süleyman'dır. Karlıdır. Babası, Hacı Mahmud Efendi'dir. İlim tahsil etmiş, Arapça ve Farsça öğrenip memleketinde muallimlik yapmış ve çeşitli memurluklarda bulunmuştur. Kars işgal edilince önce Bursa'ya ardından da Erzurum'a geçmiştir. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1900 yılında vefat etmiştir.⁵²⁸

Şiirlerinde Şâdî mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça eserler kaleme almıştır. Şairin divanının yanı sıra *Bahrü'l-Meânî* ve *Muzaffernâme* isimli eserleri bulunmaktadır.

⁵²⁷ Kitaplar:

Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı: Ömer Yılmaz, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2008.

Dinî Edebiyatımızın Son Temsilcilerinden Mehmed Fevzi Efendi ve Dinî Mesnevîleri: Mustafa İsmet Uzun, Marifet Yayınları, 1996.

Yüksek Lisans Tezleri:

Kureyşî-zâde Mehmed Fevzi Efendi, Hayatı ve Eserleri: Neriman Baybara, Ankara Üniversitesi, 2007.

Mehmed Fevzî Efendi'nin Bülbülistan İsimli Eseri (İnceleme-Tercüme): Akif Karataş, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019.

⁵²⁸ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 5/2211.

Şâdî hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁵²⁹

1.155. Fâik (ö. 1317/1900)

Asıl ismi Salih'dir. Manastırlıdır. Haseki Hacı Ahmed Efendi'nin oğludur. İstanbul, Burdur, Gümüşhane ve Sinop'ta gibi şehirlerde, çeşitli devlet memurluklarında bulunmuştur. Nakşibendî şeyhi Feyzullah Efendi'ye intisap etmiştir. 1900 yılında İstinye'de vefat etmiştir.⁵³⁰

Şiirlerinde Fâik mahlasını kullanmıştır. Şiirde yenilikler denemiştir. Hece ölçüsüyle dörtlükler hâlinde bir kaside ve yine hece ölçüsüyle yazdığı bir gazeli bulunmaktadır. Şairin divanından başka *Elfiyyetü's-Seniyye fi'l-Âdâbi'l-Ahmediyye*, *Peymâne* ve *Türkçe Aruz Risâlesi* adlı eserleri vardır.

Fâik hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁵³¹

1.156. Âsaf (ö. 1320/1903)

Asıl ismi Mahmud Celaledin'dir. İstanbulludur. Babası Halil Rıfat Paşa'dır. Halil Rıfat Paşa, II. Mahmud'un kızlarından Saliha Sultan'ın kocasıdır. Ancak Mahmud Celaledin, babasının diğer eşindendir. Kendisi de Sultan Abdülmecid'in damadı ve II. Abdülhamid'in eniştesidir. Devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış ve Damad Mahmud Celaledin Paşa olarak anılmıştır. Ömrünün sonlarına doğru Nakşibendî şeyhi Feyzullah Efendi'ye intisap etmiştir. 1903 yılında Brüksel'de vefat etmiştir.⁵³²

⁵²⁹ **Kitap:**

Dîvan Süleyman Şâdî (Karşı): Abdülkerim Abdulkadiroğlu & Ömer Demirbağ, Yeni Zamanlar Dağıtım, 1993.

⁵³⁰ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/542.

⁵³¹ **Yüksek Lisans Tezi:**

Manastırlı Sâlih Fâik ve Dîvânı: Şebnem Çambel Kalço, Marmara Üniversitesi, 2019.

⁵³² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/76.

Şiirlerinde kullandığı Âsaf mahlasını, Manastırlı Faik Bey vermiştir. Şiirleri oldukça beğenilmiş; nazmında Nef'î, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın etkisi hissedilmiştir. Az sayıda tasavvufî şiir yazmıştır. Konağında bir ilim muhiti oluşturmuş ve devrinin önde gelen şairlerini, yazarlarını ve aydınlarını, burada ağırlamıştır. Âsaf'ın divanı ve *Tezkire-i Ulemâ* adlı eseri bulunmaktadır.

Âsaf'ın edebî yönüyle ilgili az sayıda çalışma bulunmaktadır.⁵³³

1.157. Hâfız (ö. 1321/1903)

Asıl ismi İshak'tır. Erzurumludur. Babası, tüccarlıkla uğraşan Ali Efendi'dir. İlim tahsilinin ardından Anadolu'nun çeşitli yerlerinde memurluk görevinde bulunmuştur. Görevlerindeki başarısından dolayı İstanbul'da altıncı belediye dairesi başkâtibi ve müdür muavini görevlerine getirilmiştir. Nakşibendî tarikatına intisap eden İshak Efendi, 1903 yılında vefat etmiş ve Karacaahmet mezarlığına defnedilmiştir.⁵³⁴

Şiirlerinde Hâfız mahlasını kullanmıştır. Ağırlıklı olarak mensur tarzda eser kaleme almış olsa da bu eserlerinde sık sık kendi yazdığı manzumeleri kullanmıştır. Nesri nazmından başarılı bulunmuş ve Bursalı Tahir, nesirdeki üslubunu ve başarısını Sinan Paşa'ya benzetmiştir. Hâfız'ın *İntibâh*, *Mektûbât*, *Sânihât* ve *Zeyl-i İntibâh* isimli eserleri bulunmaktadır.

Hâfız hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

⁵³³ **Kitap:**

Hânedanda Bir Âsî Âsaf Dîvânı: Ömür Ceylan, Akçağ Yayınları, 2003.

Yüksek Lisans Tezi:

Mahmud Celaleddin Paşa Divanı, İnceleme-Metin: Ayten Koçver, Sakarya Üniversitesi, 2008.

⁵³⁴ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/162.

1.158. Sebâtî (ö. 1321/1905)

Asıl ismi Mehmed Sebâtüddin'dir. Dağıstan'ın Kutkeşin köyündendir. Babası, Abdülkerim Efendi'dir. Ailesiyle birlikte Kars'a göç etmiş; anne ve babasının vefatı sonrasında ilim tahsili için Erzurum'a geçmiştir. Burada hem Arapça, Farsça öğrenmiş hem de hafız olmuştur. Ardından Amasya'ya giderek önce Hamza Nigârî'den ders almış ardından da Nakşibendî şeyhi İsmail Şirvânî'nin damadı ve halifesi İsa Ruhî'den tefsir ve hadis dersleri almıştır. Nakşibendî tarikatına intisap eden Mehmed Sebâtüddin Efendi, yaklaşık 40 sene İsmail Şirvânî'nin türberdarlığı görevinde bulunmuştur. 1905 yılında vefat etmiş ve Şirvânî'nin türbesi yanına defnedilmiştir.⁵³⁵

Şiirlerinde Sebâtî mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Ağırlıklı olarak tasavvufî şiirler yazmıştır. Birçok tarih manzumesi olan şairin divanı dışında bir eserine rastlanmamıştır.

Sebâtî hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁵³⁶

1.159. Hâlid (ö. 1324/1906)

Asıl ismi Hasan'dır. İstanbulludur. Zabtiye yüzbaşısı ve Rûfai şeyhi Salih Ağa'nın oğludur. Orduda görev yapmıştır. Mevlevîlikten sonra Nakşibendî şeyhi Feyzullah Efendi'ye intisap etmiştir. Hattatlık da yapan Hasan Hâlid Efendi, 1906'da Edirne'de vefat etmiştir.⁵³⁷

Şiirlerinde Hâlid mahlasını kullanmıştır. Mesnevîhanlıkla meşgul olmuştur. *Bir Şehidin Ahvâli Hakkında Risâle, İmâm Kuşeyrî'nin Istılâhât-ı Sûfiyye'sinin Tercümesi, Mevlânâ Celâleddin ve Sadreddîn-i Konevî'nin Yüceliğine Dair Risale, Muallim Nâci'nin Bir*

⁵³⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 4/2135.

⁵³⁶ **Yüksek Lisans Tezi:**

Hafız Mehmed Sebati Divanı'nın Transkripsiyonlu Metni ve İncelenmesi: Nagihan Koç, Sakarya Üniversitesi, 2006.

⁵³⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/791.

Gazelinin İki Beytine Şerh, Sultan Veled'in Aşk'nâme'sinden Diğer Bazı Beyitlerin Şerhi ve Sultan Veled'in Aşk'nâmesi'nden 23 Beyit'in Şerhi adlı eserleri bulunmaktadır.

Hâlid hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.160. İlmî (ö. 1325/1907)

Asıl ismi Abdürrezzak'tır. Erzurumludur. Seyyiddir. Erzurum nakibüleşrafı Gedâyîzâde Mehmed Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini ağabeyinden ve babasından almıştır.⁵³⁸ 23 sene boyunca da Nakşibendî şeyhi, Trabzonlu Hakkı Efendi'ye hizmet etmiş, ders almış ve intisap etmiştir. Erzurum'daki Ahmediyye medresesinde müderrislik yapmıştır. Hayatı boyunca üç dört senede bir Ramazan aylarında İstanbul'a gidip Bayezid Camisi'nde *Mesnevî* dersleri vermiştir.⁵³⁹ 1907 yılında Erzurum'da vefat etmiştir.

Şeyhi, İlmî diye hitap ettiği için şiirlerinde İlmî mahlasını kullanmıştır. Şiirlerindeki genel tema aşktır. Didaktik bir üslupla ilahi aşktan söz etmiştir. Divanından başka *Manzûme-i Nûfûs-ı Seb'a*, *Müsâvat-ı Aded-i Hurûfat* ve *Risâle-i Helâl u Haram* adlı eserleri bulunmaktadır.

İlmî hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁵⁴⁰

1.161. Keşfi (ö. 1325/1907)

Asıl ismi Mustafa'dır. Erzurum ile Artvin sınırındaki Zur nahiyesinde doğmuştur. Babası, Kafasoğlu Mehmed Efendi'dir. Gençliğinde İstanbul'daki eniştesinin yanına giderek Âşıkpaşa'daki Tahir Ağa dergâhına devam etmiştir. Ümmî olarak bilinse de dinî bütün

⁵³⁸ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/294.

⁵³⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/1023.

⁵⁴⁰ **Kitap:**

Abdürrezzak İlmî Efendi: Abdülkadir Erkal, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2005.

ilimlerde mahir olduğu görölmüştür. Nakşibendî ve Kadirî tarikatlarına intisap etmiştir. 1907 yılında Erzurum’da vefat etmiştir.⁵⁴¹

Şiirlerinde Keşfî mahlasını kullanmıştır. Şiirlerinde sade ve anlaşılır bir Türkçe kullanmıştır. Daha çok âşık tarzında şiirler söylemiş; Âşık Yunus’un etkisinde kalmıştır. Bölgesinde sevilen ve sayılan bir âşık olmuştur. *Mevlid-i Nebvî* adlı şiiri, memleketinde *Vesiletü’n-Necât* gibi daim okunan eserlerden olmuştur. Şairin yaklaşık 300 sayfadan müteşekkil bir de divanı bulunmaktadır.

Keşfî hakkında yapılmış müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1.162. Sâlih Baba (ö. 1325/1907)

Asıl ismi Salih’tir. Erzincanlıdır. Babası, Mustafa Efendi’dir. Erzincanlı meşhur Tüfekçigil ailesine mensup olduğu için Tüfekçizâde diye anılmıştır. Nakşibendiyye’nin Hâlidî kolu şeyhlerinden Kırtıloğlu Tekkesi postnişini Muhammed Sami Efendi’ye intisap etmiştir.⁵⁴² Çilingirlik mesleğini icra etmiş; dükkânında tüfek de tamir etmiştir. 1907 yılında Erzincan’da vefat etmiş ve Akmezarlık’a defnedilmiştir. Ancak kabrinin yeri bugün tam olarak bilinmemektedir.⁵⁴³

Şiirlerinde Sâlih mahlasını kullanmıştır. Hem aruz hem de hece ölçüsü ile şiirlerini kaleme almış; şiirlerinde ağırlıklı olarak tasavvufî konular üzerinde durmuştur. Hece ölçüsüyle yazdığı şiirleri, vefatından sonra memleketinde ilahi olarak okunmaya başlamıştır. Sâlih’in *Râbita-i Nakş-ı Hayâlî* isimli bir divanı bulunmaktadır.

⁵⁴¹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/1217.

⁵⁴² Ezel Erverdi vd., *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990), 7/440.

⁵⁴³ Ahmet Doğan, “Sâlih Baba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/36.

Sâlih hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.⁵⁴⁴

1.163. Emîn Paşa (ö. 1326/1908)

Asıl ismi Muhammed Emin'dir. Kebanlıdır. Seyyiddir. Babası, Mustafa Efendi'dir. İbnü'l-emin Mahmud Kemal'in de babasıdır. İlim tahsili için İstanbul'a gelmiş, burada Dağıstanî Hüseyin Nazım Efendi, Kastamonulu Hoca Mustafa Efendi, Hoca Mecid Efendi, Kırşehirli Mahmud Efendi, Bursalı Zeki Dede gibi isimlerden ders almıştır. Akrabalığı dolayısıyla Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın himayesini görmüştür. Sırasıyla, Yusuf Kâmil Paşa'nın mühürdarlığı, mektubî odası, mutasarrıflık, Rumeli beylerbeyliği gibi vazifelerde bulunmuştur. Nakşibendî şeyhi Feyzullah Efendi'ye intisap etmiştir. 1908 yılında vefat etmiş ve Merkez Efendi kabristanına defnedilmiştir.⁵⁴⁵

Emin Paşa, Arapça ve Farsça'ya vâkıf şair ve müelliflerdendir. Toplamda 18 tane tercüme eseri bulunmaktadır. Şiirleri vardır ancak bir divan ya da divançe tertip etmemiştir.

Emin Paşa hakkında yapılmış çalışma tespit edilememiştir.

1.164. Vasfî (ö. 1328/1910)

Asıl ismi Ali'dir. İstanbulludur. Babası, Kefevî dergâhı şeyhi Mehmed Raşid Efendi'dir. İlk tahsilini babasından gördükten sonra Ahaveyn Mustafa Efendi, Gelibolulu Tahir Efendi gibi önemli isimlerden de ders alarak tahsilini tamamlamıştır. Murad Molla dergâhı şeyhi Hacı Arif Efendi'ye intisap etmiştir.⁵⁴⁶ Muallimlik, meclis-i meşâyih âzalığı

⁵⁴⁴ **Kitaplar:**

Salih Baba Divanı: Rabıta-i Nakşi Hayalî: Fehmi Kuyumcu, Gaye Matbaası, 1979.

Salih Baba Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Şiirleri: Ahmet Doğan, Akçağ Yayınları, 2002.

Yüksek Lisans Tezleri:

Salih Baba Divanı (Edisyon-Kritik): Ahmet Doğan, Gazi Üniversitesi, 1987.

Salih Baba Divanı'nda Tasavvufî Kavramlar: Nagehan Tekin, Ankara Üniversitesi, 2019.

Erzincanlı Salih Baba Divanının Türk Tasavvuf Edebiyatı Açısından İncelenmesi: Osman Bozok, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2019.

Sâlih Baba Dîvânı'nda Tasavvufî Düşünce: Gülsüm Çoldur, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2019.

Salih Baba Divanı'nda Mürid-Mürşid İlişkisi: Abdullah Güksel, Çukurova Üniversitesi, 2020.

⁵⁴⁵ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/319.

⁵⁴⁶ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/261.

ve Kefevî dergâhında Nakşibendî şeyhliği yapmıştır. 1910 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Draman Camisi avlusuna defnedilmiştir.⁵⁴⁷

Şiirlerinde Vasfî ve Berkî mahlaslarını kullanmıştır. Muallim Naci ile yakın dostluk kurmuştur. Çeşitli gazetelerde edebî yazılar kaleme almıştır. Nazmı da nesri de beğenilmiştir. Vasfî'nin *Bârîka*, *Bedâyi'*, *Cezebât*, *Feyz-âbâd*, *Hikemiyyât-ı İslâmiyye*, *Levâmî'*, *Mekâtib-i Rüşdiye Üçüncü Senesine Mahsûs Nahv-ı Osmânî*, *Metâlî'*, *Muharrerât-ı Şeyh Vasfî*, *Muhâzarât*, *Münşe'ât-ı Şeyh Vasfî*, *Reyâhîn*, *Sarf-ı Osmânî*, *Sevâtî'* ve *Şöyle Böyle* adlı eserleri bulunmaktadır.

Vasfî hakkında yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır.⁵⁴⁸

1.165. Muhtâr (ö. 1328/1910)

Asıl ismi Ahmed'dir. Hanyalıdır. Babası, Girit muhasebecisi Mustafa Kutbî Efendi'dir. İlim tahsilinin ardından gümrük memurluğuyla başladığı devlet görevini şeyhül-haremlikle noktalamıştır. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. 1910 yılında vefat etmiş ve Molla Gürânî Camisini haziresine defnedilmiştir.⁵⁴⁹

Şiirlerinde Muhtâr mahlasını kullanmıştır. Daha çok tasavvufî şiirler kaleme almış; zaman zaman da hâkimane üslupla yazmıştır. Düşürdüğü tarihler oldukça beğenilmiştir. İbnü'l-emin, onun için “Şair değil, fâzıl bir nâzımdır.” demiştir. *Âdâbu'l-Mürîd*, *Hikmet-i Tefekkür*, *İstimdâd u İntibâh-ı Kalb*, *Me'âric-i Seb'a*, *Mecâl-i Fikret*, *Mehâsin-i Ahlâk*, *Mevâkiu'n-Nücûm Tercümesi*, *Müratu's-Şuhûd li-Seyri'l-Vücûd*, *Sirâcü'l-Vehhâc fî Leyleti'l-Mirâc*, *Şücûnü'l-Mescûn* ve *Vedânâme* isimli eserleri bulunmaktadır.

⁵⁴⁷ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/409.

⁵⁴⁸ **Doktora Tezi:**

Kefevî Tekkesi Şeyhi Ali Vasfî Efendi Hayatı, Sanatı ve Eserleri: Hasan Gökçe, Marmara Üniversitesi, 2014.

Yüksek Lisans Tezleri:

Şeyh Vasfî'nin Nahv-ı Osmânî Adlı Eserinin İncelenmesi: Osman Taştan, Trakya Üniversitesi, 2009.

Şeyh Vasfî, Hayatı, Sanatı, Eserleri: Hatice Uysal Boşça, Gazi Üniversitesi, 2010.

⁵⁴⁹ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/253.

Muhtâr hakkında yapılmış çalışma tespit edilememiştir.

1.166. Cemîl (ö. 1332/1914)

Asıl ismi Mahmud Cemil'dir. İstanbulludur. Babası, Köprülüzâde soyundan mabeyn kâtibi Vassaf Efendi'dir. Çorlulu Ali Paşa müderrislerinden Ankaralı Mustafa ve Manisalı Hüseyin efendilerden ders almış; Hoca Fida Efendi'den Farsça öğrenmiş ve Tahir Efendi, Hoca Nasuh Efendi ve Raif Efendi'den de hat meşk etmiştir. İlim tahsilinden sonra mühimme odası, tahrirat odası, mektubî odası, âmedî odasında görev almış; sadaret müsteşarlığı yapmıştır. Yahya Efendi türbedârı Nakşibendî şeyhi Nuri Efendi'ye intisap etmiş; şeyhinin vefatının ardından Mevlevî şeyhi Osman Selahaddin Dede Efendi'ye intisap etmiştir. 1914 yılında vefat etmiş ve Yahya Efendi türbesi haziresine defnedilmiştir.⁵⁵⁰

Şiirlerinde Cemîl mahlasını kullanmıştır. Sade bir dille şiirlerini kaleme almıştır. Sürekli mazmun kullanmaya özen göstermiştir. Şiirlerinin çoğu kaybolmuştur. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Cemîl hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.167. İlhamî (ö. 1914 Sonrası)

Asıl ismi İbrahim Edhem'dir. İstanbulludur. Babası, kadı İsmail Efendi'dir. İlim tahsilinin ardından süt pederi şeyhülislam Kara Halil Efendi sayesinde Sultan Abdülhamid'in mabeyn mızıkasında, askeriyede, defterhanede ve bahriye nezaretinde kâtiplikle görevlendirilmiştir. Nakşibendî tarikatına Köprülü Muhammed Cezbî Efendi vasıtasıyla; Kadirîliğe ise Muhammed Emin vasıtasıyla intisap etmiştir. Kefevî

⁵⁵⁰ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/341.

dergâhında şeyhlik yapmıştır. Musikiye özel ilgi duymuştur.⁵⁵¹ Vefat tarihi ve yeri, tam olarak bilinmemektedir.

Şiirlerinde İlhâmî mahlasını kullanmıştır. *Bergüzâr-ı Edhem* isminde, musikiye dair bir eseri vardır. Eserde Muallim Naci ve Bestekâr Hacı Faik Bey'in takrizi bulunmaktadır. Mevlid'e de özel ilgi duymuş ve Mevlid okutmuştur.

İlhâmî hakkında yapılmış çalışma tespit edilememiştir.

1.168. Mecbûr (ö. 1335/1919)

Asıl ismi Ahmed'dir. Çankırlıdır. Zaimzâde ailesindendir. Dedesi, mülkiye kaymakamı Abdullah Nabi Efendi; babası, Mehmed Said Efendi'dir. Bir müddet kâtiplik yapmış; Müftü Mustafa Hâzim Efendi'den icazet aldıktan sonra medrese müderrisliğine başlamıştır. İdadi mektebinde de akaid ve yazı derslerine girmiş; İmaret Camisi'nde hatiplik görevinde bulunmuştur. Çankırı Mevlevîhanesi kullanımına verilmiş ve *Mesnevî* dersleri yapmıştır. Nakşibendî tarikatına intisabından sonra inzivaya çekilmiştir. 1919 yılında vefat etmiş ve Çankırı'da Sarı Baba kabristanlığına defnedilmiştir.⁵⁵²

Şiirlerinde önce Vefdî, sonra Mecbûr mahlasını kullanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirler kaleme almıştır. Şairliğinin ilk yıllarında lirik şiirler kaleme almış; olgunluk dönemiyle birlikte dinî tasavvufî muhtevalı şiirlere yönelmiştir. Şiirleri, sanat bakımından çok başarılı değildir. Bazı şiirleri bestelenmiştir. Şairin divanı dışında, *Arabî ve Farisî Lügat*, *Ferâiz*, *Hilâfetnâme-i Osmânî* ve *İttihatnâme-i İslâmî*, *Hutbe* ve *Mevlîd-i Nebî* adlı eserleri bulunmaktadır.

Mecbûr hakkında yapılmış iki çalışma bulunmaktadır.⁵⁵³

⁵⁵¹ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/264.

⁵⁵² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 3/1276.

⁵⁵³ **Kitaplar:**

Çankırlı Mecbûr Efendi Dîvânı: İbrahim Akyol, Kriter Yayınları, 2020.

1.169. Fatma Kâmile (ö. 1339/1921)

Fatma Kâmile Hanım, Balıkesirlidir. Keşkekzâde ailesinden tüccar Hacı Mehmed Efendi'nin kızıdır. Babasının desteğiyle tahsil görmüş; Tırpancızâde Fahrüddin Efendi'den Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Evini, hanımlar için ders ve sohbet meclisi hâline getirmiştir.⁵⁵⁴ Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Hacı Mehmed Efendi ile evlenmiştir. 1921 yılında Balıkesir'de vefat etmiştir.⁵⁵⁵

Şiirlerinde Fatma ve La'î mahlaslarını kullanmıştır. Hem aruz hem hece vezniyle şiirler kaleme almış, heceyle yazdığı şiirleri daha başarılı bulunmuştur. Daha çok nat, münacat ve ilahi türünde yazmıştır. Vefatından çok sonra Mehmed Halid tarafından tertip edilen, *Balıkesirli Bir Şair* isimli, şiirlerini yer aldığı kitaptan başka *Mirâcu'n-Nebi* ve *Hâdiyyü'l-Cinân* isimlerinde müstakil iki manzumesi vardır.

Kâmile Hanım hakkında yapılmış bir çalışma vardır.⁵⁵⁶

1.170. Fethî (ö. 1341/1922)

Asıl ismi Mustafa Fethî'dir. Aydın Bozdoğanlıdır. Babası, Molla Ahmed'dir. İlim tahsilinin ardından müderrislik ve mollalık görevlerinde bulunmuştur. Önce Nakşibendî; sonra Uşşakî icazeti almıştır. Bozdoğan'daki medresesinde yıllarca talebe yetiştirmiştir. 1922 yılında vefat etmiş ve memleketine defnedilmiştir.⁵⁵⁷

Şiirlerinde Fethî mahlasını kullanmıştır. Tasavvufî şiirler kaleme almış; ilahi aşk ve vahdet-i vücud temalı şiirler yazmıştır. Sade bir dil kullanmıştır. Matbu bir divanı ve *Bir Âşkın Seyrânı* isimli bir risalesi bulunmaktadır.

Hilâfetnâme-i Osmânî ve İttihatnâme-i İslâmî: İbrahim Akyol, Akademisyen Kitabevi, 2020.

⁵⁵⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/1137.

⁵⁵⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 2/211.

⁵⁵⁶ **Kitap:**

Balıkesirli Bir Şair: Mehmed Halid Bayrı, Burhaneddin Matbaası, 1935.

⁵⁵⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/634.

Fethî hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁵⁵⁸

1.171. Belhî (ö. 1341/1923)

Asıl ismi Abdülkadir'dir. Belh'e bağlı Kunduz kasabasındandır. Seyyiddir. Şeyh Burhaneddin Kılıç'ın soyundandır; Şeyh Seyyid Süleyman Efendi'nin de oğludur. Ailesiyle birlikte Belh'ten Anadolu'ya göç etmiş; Konya ve Bursa'dan sonra İstanbul'a yerleşmiştir. İcazetini ve hilafetini, Nakşî şeyhi olan babasından almış ve babasının vefatı sonrasında Murad Buhârî dergâhı şeyhliğine getirilmiştir. 1923 yılında vefat etmiş ve dergâhın haziresine defnedilmiştir.⁵⁵⁹

Şiirlerinde Belhî ve Gulâm-ı Kâdir mahlaslarını kullanmıştır. Çokça şiiri vardır. Tasavvufî şiirler kaleme almıştır. Türkçe, Arapça, Çağatayca ve Farsça yazmıştır. Divanı dışında *Esrârü't-Tevhîd*, *Gülşen-i Esrâr*, *Künûzü'l-Ârifîn*, *Sünûhât-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniyye* ve *Yenâbi'ü'l-Hikem* adlı eserleri bulunmaktadır.

Belhî hakkında yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır.⁵⁶⁰

⁵⁵⁸ **Kitap:**

Bozdoğanlı Fethî Hayatı, Eserleri ve Divanı: Asaf Gökbek, Aydın Halkevi Neşriyat, 1940.

⁵⁵⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/31.

⁵⁶⁰ **Kitaplar:**

Esrar-ı Tevhid: Seyyid Abdükâdir Belhî, Pan Yayıncılık, 2014.

Divan-ı Belhî: Saadet Karaköse, Tasavvuf ve Musiki Araştırmaları Derneği, 2016.

Münâcât: Yüce Gümüş, Tasavvuf ve Musiki Araştırmaları Derneği, 2017.

Sünûhat: Seyyid Abdükâdir Belhî, Tasavvuf ve Musiki Araştırmaları Derneği, 2017.

Künûz'ül-Arifin: Seyyid Abdükâdir Belhî, Tasavvuf ve Musiki Araştırmaları Derneği, 2017.

Şems-i Raşan: Seyyid Abdükâdir Belhî, Tasavvuf ve Musiki Araştırmaları Derneği, 2021.

Gülşen-i Esrar: Seyyid Abdükâdir Belhî, Tasavvuf ve Musiki Araştırmaları Derneği, 2021.

Yenabi-ül Hikem: Seyyid Abdükâdir Belhî, Tasavvuf ve Musiki Araştırmaları Derneği, 2021.

Yüksek Lisans Tezleri:

Abdükâdir-i Belhî'nin Sünûhât-ı İlâhiyye Mesnevisi ve A. Gölpınarlı'nın Manzum Türkçe Çevirisi: Mehmet Hilmi Alkan, Selçuk Üniversitesi, 2005.

Seyyid Abdülkâdir Belhî'nin "Kunûzu'l-Ârifîn" adlı Farsça Mesnevisi (İnceleme-Metin): Emirhan Kapdan, İstanbul Üniversitesi, 2020.

1.172. Fevzî (ö. 1343/1924)

Asıl ismi Mustafa'dır. Erzincan Kemaliyelidir. Eğinli Numan Efendi'nin oğludur. İlim tahsili için İstanbul'a gelmiş; Kasabzâde Efendi'den ders almıştır. Nakşibendî şeyhi Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî'ye intisap etmiş ve halifesi Hasan Hilmi Efendi'den de icazet almıştır.⁵⁶¹ Bahriye dairesinde kâtiplik ve bir süre de veznedarlık yapmıştır. Mesleği dolayısıyla Kâtip ismiyle anılmıştır.⁵⁶² 1924 yılında vefat etmiş ve Eyüp'teki Mustafa Paşa tekkesi civarına defnedilmiştir.⁵⁶³

Şiirlerinde Fevzî mahlasını kullanmıştır. Mutasavvıf bir şairdir. Çoğunluklar mesnevi nazım şekliyle eserler kaleme almıştır. Fevzî'nin Hediye-tü'l-Hâlidîn fî Menâkıb-i Kutbî'l-Ârifîn Mevlânâ Ahmed Ziyaeddin b. Mustafa el-Gümüşhanevî, *Hilye-i Sâdât, İzhâr-ı Hakîkât, Menakıbü'l-Haseniyye fî Ahvali's-Seniyye, Miratü's-Şühûd, Mizânü'l-İrfân, Rehber-i Zâkir, Risâle-i Ziyâiyye ve Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ* adlı eserleri bulunmaktadır.

Fevzî hakkında yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır.⁵⁶⁴

⁵⁶¹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/639.

⁵⁶² Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/343.

⁵⁶³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/639.

⁵⁶⁴ **Kitaplar:**

Kitâb-ı Ziyâiyye: Fatih Yıldız, Ensar Yayınları, 2012.

Mustafa Fevzi b. Numan ve Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin (K.S.) Menkıbeleri ve Menakıb-ı Hüsniye Şeyh Hasan Hilmi (K.S.) Hazretlerinin Menkıbeleri: Tahir Galip Seratlı, Vuslat Vakfı Yayınları, 2006.

Hilye-i Sâdât: Ferdi Kiretmitçi, Kesit Yayınları, 2017.

Mizânü'l-İrfân: Mustafa Fevzi bin Numan, Kitap Arası Yayınevi, 2020.

Menâkıb-ı Ziyâiyye: Mustafa Fevzi b. Numan, Kalem Yayınevi, 2021.

Mizânü'l-İrfân: Erdem Can Öztürk, Kurgan Edebiyat Yayınları, 2019.

Yüksek Lisans Tezleri:

Katib Mustafa Fevzi B. Nu'man Efendi'nin (V.1344/1925) Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri: Fikri Akbulut, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006.

Mustafa Fevzi B. Numan'ın Hayatı Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri: Mehmet Şahin, Ankara Üniversitesi, 2006.

Mustafa Fevzi bin Numan'ın Mirac-namesi: Melike Kapıcıoğlu, İstanbul Aydın Üniversitesi, 2017.

1.173. Nûrî (ö. 1924 Sonrası)

Asıl ismi Mehmed Nureddin'dir. Erzurum Tortumludur. Babası, Tortumluzâde Ali Bedri Efendi'dir. İlk tahsilini memleketinde aldıktan sonra Erzurum'a giderek Hacı Süleyman Efendi ve Ahıskalı Kurra Hoca'ya talebe olmuştur. Divan-ı harb kitabeti, Arapça ve Farsça muallimliği, mahkeme âzalığı ve nüfus nâzırlığı görevlerinde bulunmuştur. Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Yaklaşık olarak 1924 yılından sonra İstanbul'da vefat etmiştir.⁵⁶⁵

Şiirlerinde Nûrî mahlasını kullanmıştır. Az sayıda şiir yazmış ve yazdığı şiirleri arkadaşlarına hediye etmiştir. *Tezhibü't-Tasavvuf mine'l-İlhadi ve't-Taasüf* isimli eseri vardır.

Nûrî hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁵⁶⁶

1.174. Kâmil (ö. 1346/1927)

Asıl adı Mustafa'dır. İstanbulludur. Tophane ketebesinden Salih Efendi'nin oğludur. İstanbul'da çeşitli memurluklarda bulunmuştur. Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye koluna intisap etmiştir. Uzunca bir zaman hastalıklarla mücadele etmiş ve 1927 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.⁵⁶⁷

Şiirlerinde Kâmil mahlasını kullanmıştır. Eserleri hakkında kaynaklarda bilgi yoktur.

Kâmil hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

⁵⁶⁵ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/155.

⁵⁶⁶ **Kitap:**

Erzurum'un Yüzleri Muhammed Nureddin Efendi: Muammer Cengiz, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.

⁵⁶⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 2/1134.

1.175. Hüsni (ö. 1347/1928)

Asıl ismi Hasan Hüsni'dür. İstanbul Üsküdarlıdır. Babası, Şam valisi Ali Rıza Paşa'dır. İlk hocası Nakşibendî şeyhi İsmail Hakkı Efendi'den ders aldıktan sonra, Harc Ağası ismiyle meşhur Kadirî şeyhi Hasan Hüsni Efendi'ye intisap edip yaklaşık 10 yıl hizmetinde bulunmuştur. Ardından Mekke'de Nakşibendî şeyhi Halil Hamdi Paşa'ya intisap etmiş ve yine Nakşî şeyhi Neccarzâde Mustafa Efendi'den hilafet almıştır. 1928 yılında vefat etmiş ve Üsküdar'daki şehitliğe defnedilmiştir.⁵⁶⁸

Şiirlerinde Hüsni mahlasını kullanmıştır. Nutuklar kaleme almıştır. *Burhânü's-Sâlikîn*, *Nesemât-ı Rûhaniyye*, *Risâle-i Dîvânçe-i Hüsni*, *Risâle-i Mir'atî'l-Ebrâr* ve *Silsile-i Ricâl-i Çeştiyye* isimli eserleri bulunmaktadır. Ancak divançesi ve *Çeştiyye*'ye dair risalesi günümüze ulaşmamıştır.

Hüsni hakkında yapılmış bir çalışma bulunmaktadır.⁵⁶⁹

1.176. Fakrî (ö. 1347/1929)

Asıl ismi Ali'dir. İstanbulludur. Babası, Şeyh Muhammed Emin Efendi'dir; anne tarafından seyyiddir. Hoca Efendi, Hoca Sabri Efendi, Kara Hüseyin Efendizâde Ahmed Asım ve Hoca Vildan Efendi'den ders almıştır. Nakşibendî şeyhi Ömer Efendi'den Nakşî icazeti almış; aynı zamanda Sa'diyye, Rûfâî ve Sünbülî tarikatlarından da icazet almıştır.⁵⁷⁰ Devlet memurluklarında bulunmuştur. Seyyid Ahmed-i Buhârî dergâhının son şeyhidir. 1929 yılında vefat etmiş ve Sahra-yı Cedid kabristanlığına defnedilmiştir.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/373.

⁵⁶⁹ **Yüksek Lisans Tezi:**

Balaban Tekkesi Şeyhi Hasan Hüsni Efendi ve Tasavvufî Eserleri: Esmâ Sezer, Marmara Üniversitesi, 2019.

⁵⁷⁰ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/554.

⁵⁷¹ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/112.

Şiirlerinde Fakrî mahlasını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Tasavvufî konularda şiirler kaleme almıştır. *Âdâb-ı Nakşibendiyye*, *Ekberiyye*, *Mevlevînâme* ve *Sadinâme* isimli eserleri vardır.

Fakrî hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.177. Burhân (ö. 1348/1930)

Asıl ismi Muhammed Burhaneddin'dir. Belhlidir. Dedesi, Özbek hükümdarlarından Burhaneddin Kılıç; babası Şeyh Süleyman-ı Belhî'dir. İlim tahsili ve Nakşî icazeti babasındandır. Belh, İran, Irak, Konya ve Bursa'nın ardından Sultan Abdülaziz'in davetiyle ailesiyle birlikte genç yaşında İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da resmî görevde bulunmamış; babasına ve sonrasında kendisine bağlanan sâdât maaşıyla geçimini sağlamıştır. Talik hatta kendisini yetiştirmiştir. 1930 yılında Heybeliada'da vefat etmiştir.⁵⁷²

Şiirlerinde Burhân, Belhî, Burhân-ı Belhî mahlaslarını kullanmıştır. Türkçe, Çağatayca, Arapça ve Farsça dillerinde şiir yazmış; mahir bir şair olarak anılmıştır. Günlük hayatındaki konuşmalarında çok sık şiir kullandığı için “şair-i seyyâr”; çok iyi şiir söylediği için de “şair-i mâhir” lakaplarını almıştır. Türkçe ve Farsça olmak üzere iki ayrı divan tertip etmiştir. Sadî, Şirazî ve Hâfız'a tahmisler yazmıştır. Muallim Nacî, şiirlerine hayran kalmıştır. Burhân'ın divanları dışında, *Defter-i Kuyûdât*, *Defter-i Mesneviyât*, *Mecmua-i Tahmîsât*, *Münâcât* ve *Nakaratlî Manzûmât ve Şarkıyât* isimli eserleri vardır.

Burhân hakkında yapılmış az sayıda çalışma bulunmaktadır.⁵⁷³

⁵⁷² Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/406.

⁵⁷³ **Kitap:**

Burhân-ı Belhî ve Türkçe Divân'ı: Bahattin Kahraman, Kömen Yayınları, 2012.

Yüksek Lisans Tezi:

Muhammed Burhâneddîn-i Belhî ve Farsça Dîvânı: Tenkitli Metin: Kasım Evli, Kırıkkale Üniversitesi, 2014.

Muhammed Burhâneddîn-i Belhî'nin Farsça Rubaileri - İnceleme-Metin-Çeviri: Mehmet Ali Özkan, Kırıkkale Üniversitesi, 2016.

1.178. Es'ad (ö. 1349/1931)

Asıl ismi Muhammed Esad'dır. Erbillidir. Anne soyundan seyyiddir. Hâlidîyye şeyhi Muhammed Said Efendi'nin oğludur. Memleketinde ilim tahsil etmiş, Nakşibendî şeyhi Taha el-Harîrî'den icazet alıp hac görevini ifa ettikten sonra İstanbul'a hicret etmiştir. Burada, Kelâmî dergâhı şeyhliğine -Kâdirî icazetiyle birlikte- tayin edilmiş ve Fatih Camisi'nde Hâfız divanı okutmuştur.⁵⁷⁴ Yazdığı bir kitap dolayısıyla memleketine gönderilmiş, meşrutiyetin ilanı ile birlikte tekrar İstanbul'a dönmüştür.⁵⁷⁵ Menemen olayına karıştığı iddiasıyla yargılanmıştır. 1931 yılında Menemen'de vefat etmiştir.⁵⁷⁶

Şiirlerinde Es'ad mahlasını kullanmıştır. Mutasavvıf şairlere göre aruz kullanımında oldukça başarılıdır. Türkçe ve Farsça divançelerinden oluşan bir divanı vardır. Divanında kendisinin yazdığı ve kendisine yazılan tahmisler oldukça fazladır. Şairin *Fâtîha-i Şerîfe Tercümesi*, *Kenzü'l-İrfân*, *Mektûbât*, *Risâle-i Es'adiyye* ve *Tevhid Risâlesi Tercümesi* adlı eserleri de vardır.

Es'ad'ın edebî yönüyle ilgili birkaç çalışma bulunmaktadır.⁵⁷⁷

1.179. Behcet (ö. 1935?)

Asıl ismi Ali Behcet'tir. İstanbulludur. Babası, Muhammed Feyzullah Efendi; dedesi, İbrahim Hayranî Efendi'dir. İlim tahsil etmiş; Selimiye imamı Hacı Sabri Efendi, Urfalı Muhammed Efendi ve Mevlevî Esad Efendi'den ders almıştır. Pertev Paşa kütüphanesinde hâfız-ı kütüblük ve Ali Behcet Efendi kabrinde türbedârlık yapmıştır.

⁵⁷⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 3/1282.

⁵⁷⁵ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/352.

⁵⁷⁶ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 3/1282.

⁵⁷⁷ **Kitaplar:**

Divân-ı Es'ad: Cemal Bayrak, Erkam Yayınları, 1991.

Muhammed Es'ad-ı Erbilî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi: Vahit Göktaş, İlahiyat Yayınları, 2013.

Yüksek Lisans Tezi:

Esat Erbil'in Şiirlerinde Muhteva: Farhang Tawfeeq Kareem, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2020.

Birkaç defa hacca gitmiş ve burada İmdadullah Hindî Efendi'ye intisap ederek Nakşibendî yoluna girmiştir. Vefat tarihi ve yeri bilinmemektedir.⁵⁷⁸

Şiirlerinde Behcet mahlasını kullanmıştır. Tasavvufî muhtevalı şiirler kaleme almış; na't ve sünihat şairidir. Kaynaklarda eserlerinden söz edilmemiştir.

Behcet hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir.

1.180. Kemâl/Nâlânî (ö. 1376/1957)

Asıl ismi Mahmud Kemal'dir. İstanbulludur. Seyyiddir. Babası, Yusuf Kâmil Paşa'nın mühürdarı ve Rumeli beylerbeyi Mehmed Emin Paşa'dır.⁵⁷⁹ İbnülemin künyesiyle meşhur olmuştur. İlim tahsilini, akrabaları Yusuf Kâmil Paşa'nın himayesinde almıştır. Resmî mektep eğitimi hariç, konaklarına gelen İpekli Mehmed Tahir Efendi, Trabzonlu Hoca Hüsnü Efendi, Hattat Hasan Tahsin Efendi gibi önemli isimlerden de ders almıştır.⁵⁸⁰ Mülkiye ve Hukuk mekteplerini tamamlamıştır. İlim tahsilinin ardından devletin çeşitli kademelerinde görev almış ve bürokrasinin içinde yaşamıştır. Takvim-i Vekâyi gazetesi müdürlüğü, Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi yönetim kurulu, Âsâr-ı Müfîde Kütüphanesi heyeti ve Vesâik-i Târihiyye tasnifi heyeti görevlerinde bulunması, kültürel anlamdaki en önemli resmî görevlerindendir. Nakşibendî şeyhi Şeyh Abdülmennan Osman Efendi'ye intisap etmiştir. 1957 yılında vefat etmiş ve Merkez Efendi kabristanına defnedilmiştir.⁵⁸¹

Şiirlerinde Kemâl ve Nâlânî mahlaslarını kullanmıştır. Şairliğinden ziyade müellifliğiyle tanınmıştır. Ahmed Haşim, Ali Canib, Fazıl Ahmed, Fuad Köprülü, Halil Nihad, Hüseyin Daniş, Hüseyin Vassaf, İsmail Saib Sencer, Mehmed Akif ve Süleyman Nazif gibi önemli isimlerle dostluk kurmuştur. Döneminde yayımlanan dergi ve gazetelerde, muhtelif alanlarda yazılar yazmıştır. Hersekli Ârif Hikmet, Leskofçalı Galib ve Şeyhülislam

⁵⁷⁸ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/216.

⁵⁷⁹ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/376.

⁵⁸⁰ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 5/2626.

⁵⁸¹ Ömer Faruk Akün, "İbnülemin Mahmud Kemal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/252.

Yahya Efendi'nin divanlarını neşretmiştir. Kemâl, *Mevzun Sözler* isimli kitabında şiirlerini bir araya getirmiş ancak bu eserini bastıramamıştır. *Ahlâk, Bir Yetimin Sergüzeşti, Eser-i Kâmil Paşa, Evkâf-ı Hümayun Nezâretinin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli, Feyz-i Cevâd, Gelenbevî, Hoş Sada, Hulâsa-i Ticâret, Hulâsa-i Zirâat, İzzü'l-Kemâl, Kâmil Paşa'nın Sadâreti ve Konak Meselesi, Kemâlü'l-İsmet, Kemâlü'l-Kiyâse fî Keşfi's-Siyâse, Kemâlü's-Safvet, Menâfiu's-Savm, Menâkıb-ı Hünerverân, Nûrü'l-Kemâl, Rahşan, Ravzatü'l-Kemâl, Sabih, Son Asır Türk Şairleri, Son Hattatlar, Son Sadrazamlar, Tuhfe-i Hattâtîn ve Türklerin Arap Harflerini Tanzim ve İhya Etmek Suretile İlme ve Medeniyete Hizmetleri* isimli eserleri bulunmaktadır.

Kemâl hakkında yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır.⁵⁸²

⁵⁸² **Kitaplar:**

Son Asır Türk Şairleri: Komisyon, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999-2013.

Kemâlü'l-Kemâl: İsmail Kara & Fatih Şeker, Dergâh Yayınları, 2009.

Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal: Dursun Gürlek, Kubbealtı Yayınları, 2017.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal: Orhan Bayrak, Akıl Fikir Yayınları, 2015.

İbnülemin'in Rüyalari: İbrahim Öztürkçü: Dergâh Yayınları, 2018.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal: Dursun Gürlek, Timaş Yayınları, 2020.

Kemâlü'l-Kâmil: Erman Bulut, Hikemiyat Yayınları, 2020.

Son Hattalar: Ketebe Yayınları, 2021.

Doktora Tezleri:

Tezkire Geleneğinin Son Temsilcisi: İbnülemin Mahmud Kemal İnal: İsmail Alperen Biçer, Trakya Üniversitesi, 2019.

Yüksek Lisans Tezi:

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Tarihi Romanı: Sabih: Şemsettin Şeker, Marmara Üniversitesi, 2009.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Divan Neşirleri: Yasin Şen, Gazi Üniversitesi, 2016.

2. Nakşibendiyye'ye İntisabı Şüpheli Şairler

Bu başlık altında, bölüm girişinde ismi zikredilen biyografik eserlerde tespit edilen ve Nakşibendiyye tarikatına intisapları şüpheli görülen şahsiyetlerden kısaca bahsedilmiştir.

2.1. Bihiştî (ö. 917/1511-12)

16. yüzyılın hemen başında vefat eden Bihiştî'nin asıl ismi Ahmed Sinân'dır. Çorlu'nun Karışdıran kasabasındandır; babası Süleyman Bey'dir.⁵⁸³ Bihiştî'nin en önemli özelliği, Türk edebiyatındaki ilk hamse sahibi şair olmasıdır.⁵⁸⁴

Tezkirelerde sûfiligine değinilmeyen Bihiştî'nin, Sehî Bey ve Kınalızâde tezkirelerinde yer alan bilgilere göre Molla Câmi ile münasebet kurup⁵⁸⁵ hizmetinde bulunmuş olması⁵⁸⁶, Nakşibendiyye'ye intisabı olabileceğini düşündürmektedir.

2.2. Âhî (ö. 923/1517-18)

Asıl ismi Hasan, lakabı Benli Hasan olan şair, ömrü boyunca âh u vâhtan kurtulamadığı için “Âhî” mahlasını kendisine uygun görmüştür.⁵⁸⁷ Niğbolulu'nun Tirsinik kasabasında doğmuş; 1517-18'de Karaferye'de vefat etmiştir.⁵⁸⁸

Âhî'nin Nakşî olabileceğini düşündüren âmil, şiirlerini Nakşibendî şeyhi Mahmud Efendi'ye arz etmesidir.⁵⁸⁹ Ayrıca Âhî'nin Mahmud Efendi'nin tavsiyesine uyup Hüsrev

⁵⁸³ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 189.

⁵⁸⁴ Hasan Aksoy, “Bihiştî Ahmed Sinan Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/144.

⁵⁸⁵ Sehî Beg, *Heşt Bihişt*, 119.

⁵⁸⁶ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 243.

⁵⁸⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, 91.

⁵⁸⁸ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 169.

⁵⁸⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, 91.

ü Şîrîn mesnevisini -uygunsuz içeriği sebebiyle- hitama erdirmemesi⁵⁹⁰, Mahmud Efendi'nin Âhî üzerindeki tesirinin önemli bir nişanesidir.

2.3. Karakaşzâde Ömer (ö. 1047/1637)

Bursa'da doğan Ömer Efendi, 1637 yılında Edirne'de vefat etmiştir. Celvetî tarikatı şeyhlerinden olan şair, ağırlıklı olarak tasavvufî eserler kaleme almıştır.⁵⁹¹ Kaynaklarda sûfî yönünden ve Celvetî şeyhliğinden bahsedilen Karakaşzâde, -Bursalı Mehmed Tâhir'in çıkarımına göre- *Nûrû'l-Hudâ* isimli eserinden hareketle Nakşibendiyye tarikatına da intisap etmiştir.

Söz konusu eserde Ömer Efendi, Nakşibendiyye için -muhtemeldir ki- “bu zikr olunan mukaddimât hulâsa-i tarîk-ı hâcegân-ı Nakşibendiyyedür ki efdal-i turuk-ı evliyâ ve ekmel-i sübûl-i asfiyâdur ki şâhrâh-ı siddîkân ve meslek-i gürûh-ı ‘ârifândur.”⁵⁹² ifadelerini kullandığı için Nakşî intisabı ihtimali değerlendirilmiştir.

3. Nakşî Şairlerin Biyografileri Üzerine İstatistikî Bir İnceleme

Bu başlık altında, tespit edilen 180 Nakşî şairin divanları, eser verdikleri diller, mahlasları, sanatkârlıkları ve yaşadıkları yüzyıllar üzerine istatistike dayalı bir inceleme yapılmıştır. Bu incelemeyle birlikte şu tespitlere ulaşılmıştır:

Şairlerin tertip ettikleri divanlar araştırılmış; bunun neticesinde 56 şairin birer divanı; 13 şairin de birer divançesi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 1 şairin üç divanı; 6 şairin ise ikişer divanı olduğu görülmüştür. Ayrıca bu şairlerin eser verdikleri diller de araştırılmış; 44'ünün geleneğe uyarak elsine-i selâsede eser verdiği görülmüştür. Buna ek olarak 4 şairin de Çağatayca yazdığı tespit edilmiştir.

⁵⁹⁰ Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü's-Suara*, 80.

⁵⁹¹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/136.

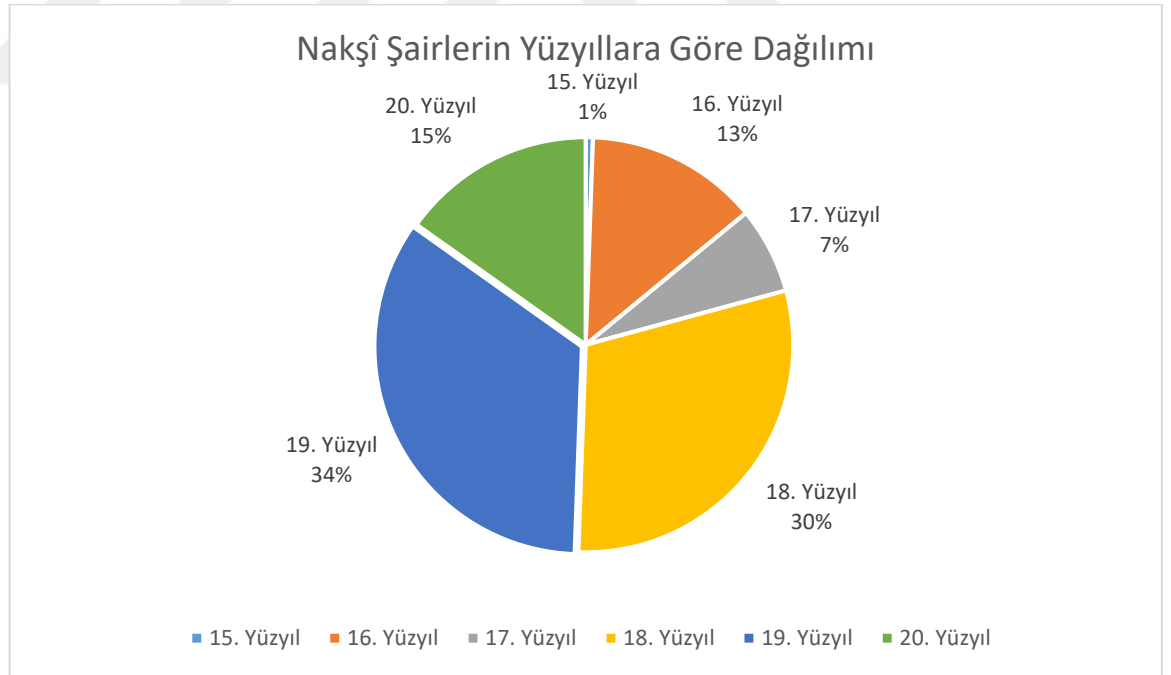
⁵⁹² Cüneyt Nur, *Karakaşzâde Nûrû'l-Hüdâ Li-Men İhtedâ (İnceleme-Tenkitli Metin)* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021) 1377.

Şairler arasında Es‘ad, Şeyhî ve İzzet mahlaslarını üçer şair; Behcet, Enverî, Fevzî, Feyzî, Gâlib, İlâhî, İlhamî, Kâmil, Kemâl, Müfid, Nüzhet, Râsim, Sa‘îd mahlaslarını ikişer şair kullanmıştır. Ayrıca mahlaslar incelenirken 180 şairden 2 tanesinin kadın olduğu görülmüştür. 19. yüzyıl şairlerinden Âdile Sultan, şiirlerinde Âdile mahlasını; yine aynı yüzyılın kadın şairlerinden Fatma Kâmile Hanım ise Fatma mahlasını kullanmıştır.

Şairlerin meslekleri incelenirken sanatkâr yönleri de dikkat çekmiş; bunun sonucunda 1 mücellid, 1 müzehhib, 1 ressam, 2 hakkâk, 7 musikişinas, 8 hattat ve 12 tane de Mesnevîhan’la karşılaşmıştır.

Ayrıca şairlerden 3’ünün hafız; 20’sinin ise seyyid olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak şairlerin yaşadığı yüzyıllar üzerine bir inceleme yapılmış; bunun sonucunda aşağıdaki grafik elde edilmiştir.

Nakşî şairlerin vefat tarihlerine göre oluşturulan bu grafiği, yazılı olarak ifade etmek gerekirse;

- 19. yüzyıl, 61 kişiyle en çok şairin yaşadığı yüzyıl,
- 18. yüzyıl, 53 kişiyle 19. yüzyıldan sonra en çok şairin yaşadığı yüzyıl,
- 20. ve 16. yüzyıllar, 27 ve 24 şairle birlikte 3. ve 4. yoğunluktaki yüzyıl,
- 17. yüzyıl, 12 kişiyle en az şairin yaşadığı yüzyıl olarak tespit edilmiştir.
- Nakşibendiyye'nin Anadolu'da ilk kez temsil edildiği 15. yüzyıl ise sadece 1 şairle bu grafikte yer alabilmiştir.

4. Nakşî Şairlerin Meslekleri ve Memleketleri

Bu başlık altında, yukarıda tespit edildiği belirtilen Nakşî şairlerden yalnızca meslekleri net olarak bilinen şahsiyetler üzerine bir inceleme yapılmış ve elde edilen bilgilerle aşağıdaki tablo hazırlanmıştır. Tabloda, sütunlarda sırasıyla mahlas, meslek ve memleket (doğum/vefat yeri) bilgisi; mahlas sütununun altında ise kronolojik olarak şair listesi yer almaktadır. Toplamda 123 şairin yer aldığı tablo şu şekildedir:

	Mahlas	Meslek	Memleket
1	Hızrî	Müderriş	Bursa
2	Tâbi'î	Kadı	?
3	Sürûrî	Müderriş	Gelibolu/İstanbul
4	Gubârî	Kadı	Akşehir/Mekke
5	Necmî	Müderriş	Bursa/İstanbul
6	Rızâyî	Hoca	Filibe/İstanbul
7	Vâlihî	Müderriş, Vaiz, Müftü, Kadı	Edirne
8	Semâ'î	Yeniçeri Ocağı	İstanbul
9	Ulûmî	Yeniçeri Ocağı	İstanbul
10	Nevâlî	Hoca	Bursa
11	Münşî	Kadı, Harem-i Nebevî Şeyhi	Akhisar/Medine

12	Ulvî	Müderriş	Bursa
13	Halîmî	Müderriş, Kadı, Kazasker	İstanbul
14	Celâl	Müderriş	Karaman/Bursa
15	Nâdirî	Müderriş, Kadı, Kazasker	İstanbul
16	Hayâtî	Harc-ı Hassâ Emîni, Evkâf-ı Amâir Kâtibi	İstanbul
17	Bahâyî	Müderriş, Kadı, Kazasker, Şeyhülislam	İstanbul
18	Resmî	Voyvoda, İmam	Diyarbakır, Bursa
19	Feyzî	Müderriş	İstanbul
20	Enverî	Baş Müezzîn (Sultan Ahmed Camisi)	İstanbul/Medine
21	Zülâlî	Müstensih	Gucdüvan
22	Rahmî	Rûznâmçe Kâtibi	İstanbul
23	Vak‘î	Müderriş, Kadı	İstanbul
24	Feyzî	İmam	İstanbul
25	Âgâh	Muallim	Semerikand/Diyarbakır
26	Şeyhî	Muallim	İstanbul
27	Es‘ad	Müderriş, Kadı, Hâfız-ı Kütüb	Yanya/İstanbul
28	Visâlî	Yeniçeri Ocağı	İstanbul

29	İshâk	Müderriş, Evkâf-ı Şerîfe Müfettişı, İzmir Mevleviyeti, Mekke Payesi, İstanbul Kadısı, Kazasker, Şeyhülislam	İstanbul
30	Merâmî	Evkâf Muhasebecisi, Rûznâmecî	İstanbul
31	Emîn Tokâdî	Türbedâr	Tokat/İstanbul
32	Rızâ	İmam	Şebinkarahisar/İstanbul
33	Yetîmî	Müderriş, Kadı, Mekke Payesi, İstanbul Kadısı, Kazasker	İstanbul
34	İsmet	Müderriş	İstanbul
35	Hâlis	Müderriş	Belgrad/İstanbul
36	Sâlih	İmam	İstanbul
37	Sa‘îd	Müderriş	İstanbul
38	Bahtî	İmam	İstanbul
39	İzzî	Silâhdâr Kâtibi, Vakanüvis	İstanbul
40	Râsim	Reisü’l-Hattatîn	İstanbul
41	Hasîb	Müderriş	İstanbul
42	Vesîm	Hekim	İstanbul
43	Tevfik	Zaîm	İstanbul
44	Âkif	Hekim, Müderriş	Belgrad/İstanbul
45	Hâdimî	Müderriş	Konya
46	Râtib	Vali	Yenişehir Fener/Mora

47	Es'ad	Müderriş, Tezkireci, Kadı Naibi, Kadı	İstanbul
48	İzzet	Sadrazam Kethüdası, Tersane-i Âmire Emîni	İstanbul
49	Hâkim	Rûznâmecî, Vakanüvis	İstanbul
50	Bâkî	Müderriş, Kadı	Varna/İstanbul
51	Hakkî	İmam	Erzurum/Tillo
52	Nüzhet	Kîsedâr	Urfa/İstanbul
53	Beyzâde Mustafa	Müderriş	Ahıska/Cidde
54	İsâm	Müderriş	İstanbul
55	Müstakimzâde Süleyman	Müstensih	İstanbul
56	Nusret	Hâfız-ı Kütüb	Harput/İstanbul
57	Râtib	Kâtip, Elçi, Reisü'l-Küttâb	Tosya/İstanbul
58	Sâlim	Kadı	İstanbul
59	Müfid	Mekke Payesi	İstanbul
60	Nüzhet	Bakırcılar Kethüdası, Tüccar	Bursa
61	Neş'et	Muallim	Edirne/İstanbul
62	Hâkî	Masrafhâne-i Âmire Kâtibi, Mektupçu	Kerkük/İstanbul
63	Râşid	Tüccar	Bursa
64	Vahyî	Muallim	İbrail/İstanbul

65	Şeyhî	Muallim	Köstendil
66	Rüşdî	Kethüda, Divan Kâtibi, Vezir, Vali	Erzurum/Sofya
67	Behcet	Muallim	Konya/İstanbul
68	Avnî	Tüccar	Bursa
69	Râgıb	Baruthâne Nâzırı, Sefir, Rikâb-ı Hümâyûn Kethüdası, Vali, Boğaz Muhafızı	Şam/Konya
70	Fâik	Mühürdâr, Kâtib, Hâcegân, Şikk-ı Sâlis Defterdârı	İstanbul
71	İzzet	Müderriş, Müfettiş, Kadı, Mekke-Medine- İstanbul Payeleri	İstanbul
72	Dâniş	Memur	İstanbul
73	Gazzîzâde	Muallim	Bursa
74	Ra'nâ	Rûznâmecî	Nevrekop
75	Necîb	Sadâret Mektupçusu, Mühimmenüvis	İstanbul
76	Pertev	Paşa	İstanbul/Edirne
77	Sâhib	Baş Muhasebe Kâtibi	İstanbul
78	İffet	Müderriş	Bursa
79	Gâlib	Müderriş	Edirne
80	İbret	Mahkeme Kâtibi	Bursa
81	Murâd	Muallim, Vaiz	İstanbul

82	Hayyât Vehbî	Terzi	Erzincan
83	Muhib	Nüfus Memuru	Edirne
84	Sâfî	Sahaf	İstanbul
85	Râsim	Mektupçu, Mühürdâr, Hâcegân	İstanbul
86	Hikmet	Nüfus Tahrir Memuru, Nakîbü'l-eşrâf, Kazasker, Şeyhülislam	İstanbul
87	Tahsîn	Müderriş, Kadı, Nakîbü'l-Eşrâf, Kazasker	Kıbrıs/İstanbul
88	Şemseddîn	Türbedâr	İstanbul
89	Reşîd	Müderriş, Mahkeme Nâibi, Beytü'l-mal Kassâmı, Evkâf Müfettişi	İstanbul
90	Gâlib	Sadâret Mektupçusu	Leskofça/İstanbul
91	Necâtî	Maliye Memuru	İstanbul
92	Rif'at	Kâtip	Bursa
93	İzzet	Saray Müezzini ve İmamı, Kadı, Kazasker	Tosya/İstanbul
94	Sezâî	Memur	Trapoliçe/İstanbul
95	Sa'dî	Müftü	Konya/Balıkesir
96	Hilmî	Memur, Milletvekili	Trabzon/İstanbul
97	Nigârî	Müderriş	Karabağ/Harput

98	Seyyid	Müderriş	Kastamonu
99	Nakşî	Meclis-i Meşâyih ve Encümen-i Teftiş Âzası, Elçi, Diplomat	Buhara/İstanbul
100	Şems/Nûrî	Tüccar	İstanbul
101	Seyfî	Müderriş, Mahkeme Reisi	Edirne
102	Nâcim	Kâtip, Müderriş, Gazete Müdürü, Savcı Yardımcısı, Kaymakam	Irak/Harput
103	Fevzî	Müderriş, Nâib, Müftü, Kazasker	Denizli/İstanbul
104	Şâdî	Muallim, Memur	Kars
105	Fâik	Memur	Manastır/İstinye
106	Âsaf	Paşa	İstanbul/Brüksel
107	Hâfız	Memur, Belediye Başkâtibi ve Müdür Muavini	Erzurum/İstanbul
108	Sebâtî	Türbedâr	Dağıstan/Amasya
109	Hâlid	Asker	İstanbul/Edirne
110	İlmî	Müderriş	Erzurum
111	Sâlih	Çilingir	Erzincan
112	Emîn	Mühürdâr, Mutasarrıf, Beylerbeyi	Keban/İstanbul
113	Vasfî	Muallim, Meclis-i Meşâyih Âzası	İstanbul
114	Muhtâr	Gümrük Memuru, Şeyhü'l-Harem	Hanya/İstanbul

115	Cemîl	Memur, Sadâret Müsteşarı	İstanbul
116	İlhâmî	Kâtip	İstanbul
117	Mecbûr	Kâtip, Müderris, İmam	Çankırı
118	Fethî	Müderris	Aydın
119	Fevzî	Kâtip, Veznedâr	Erzincan/İstanbul
120	Nûrî	Divan-ı Harb Kitâbeti, Muallim, Mahmeke Âzası, Nüfus Nâzırı	Erzurum/İstanbul
121	Kâmil	Memur	İstanbul
122	Fakrî	Memur	İstanbul
123	Behcet	Hâfız-ı Kütüb, Türbedâr	İstanbul
124	Kemâl	Memur, Gazete Müdürü, Müze ve Kütüphane Yönetim Kurulu Üyelikleri	İstanbul

124 şairin meslek ve memleket bilgisinin yer aldığı tablodan hareketle de şu sonuçlar elde edilmiştir:

Nakşî şairler arasında;

37 müderris, 19 kadı, 11 muallim, 9 kazasker, 4 paye sahibi, 3 şeyhülislam, 3 hâfız-ı kütüb, 2 meclis-i meşâyih âzası, 2 nâib ve 2 hoca ile “ilmiyye” sınıfından 92 kişi;

15 kâtip, 14 memur, 4 kethüda, 4 mektupçu, 4 rûznâmecî, 3 vali, 3 elçi, 3 mühürdâr, 2 hâcegân, 2 vakanüvis, 1 vezir, 1 kaymakam, 1 vekil, 1 reisü'l-küttâb, 1 defterdâr ve 1 tezkireci ile “bürokrasi”den 64 kişi;

8 imam, 3 müftü, 2 şeyhü'l-harem, 2 vaiz ve 2 müezzin ile “din adamları”ndan 16 kişi;

4 tüccar, 1 çilingir, 1 sahaf ve 1 terzi ile “esnaf”tan 7 kişi;

3 yeniçeri ocağı mensubu, 1 beylerbeyi ve 1 asker ile “askeriyye”den 5 kişi;

2 nâzır ve 2 paşa ile “saray mensupları”ndan 4 kişi bulunmaktadır. Ayrıca Nakşî şairler arasında 2 gazete müdürü, 2 hekim, 2 nakîbü'l-eşrâf ve 2 müstensih gibi farklı mesleklere sahip kişiler de bulunmaktadır.

Tabloda dikkat çeken bir başka sonuç ise memleket bilgilerinde görülmüştür. Şairlerin doğum ve ölüm yerlerinin yer aldığı memleket listesinde İstanbullu 83 şair; Bursalı 13 şair; Edirneli 7 şair ve Erzurumlu 5 şair tespit edilmiştir.

3. BÖLÜM:

KAVRAMLAR VE TAHLİL:

NAKŞÎ ŞAİRLERİN ŞİİRLERİNDE NAKŞİBENDİLİK

Nakşî Şairlerin Şiirlerinde Nakşibendîlik

Bu bölümde, Nakşibendî tarikatına özgü ve tarikat için önemli olduğu tespit edilen 21 kavram belirlenmiş ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Analiz için klasik hâle gelen “din ve tasavvuf” incelemesi yerine tarikata has kavramların seçilme sebebi, bu kavramların gelenekteki önemini vurgulamak ve Nakşî şairlerin bu kavramlara yaklaşımını göstermektir. Bu bölüm, alanda yapılmış ilk çalışma olması hasebiyle Nakşî müfredatını ortaya koymayı amaçlamakla birlikte, aynı zamanda Nakşî şairlerin müştereklerini göstermeyi hedeflemektedir.

21 kavramın tespitinde, tarikata dair yapılan literatür çalışmaları belirleyici olmuştur. Bu çalışmalar sonucunda, 11 temel ilkenin yer aldığı kelimât-ı kudsiyye haricinde, vird/evrâd, hâcegân, râbîta, terk, hizmet, sohbet, melâmet, Nakşibendiyye, teveccüh ve zikr-i hafî kavramları belirlenmiştir. Ancak tarikat için önemli olduğu görülen riyâzat ve murakabe gibi mühim kavramlar, taranan divanlarda -özellikle lafzî iktibaslı- örnekleri olmamaları dolayısıyla çalışmaya dâhil edilememiştir.

Kavramlar 16, 17, 18, 19 ve 20. yüzyıldan seçilen birer Nakşî şair divanıyla örneklendirilmeye çalışılmıştır. Kavramların analizi yapılırken öncelikle sözlük anlamlarıyla, sonra etimolojik anlamlarıyla, en son ise terim anlamlarıyla izah edilmiştir.

Zikredilen yüzyıllardaki divanlar belirlenirken iki husus dikkate alınmıştır: Öncelikle, seçilecek olan şairlerin sufi yönlerine bakılmış ve özellikle şeyhlik yapmış olmaları göz önünde bulundurulmuştur. Sonrasında ise şeyhler arasında tam manasıyla şair de denilebilecek, mürettep divanları olan ve biyografik kaynaklarda şairlik yönü daha fazla vurgulanan şahsiyetler tercih edilmiştir. Kısacası hem tasavvuf hem de edebiyat alanında temayüz etmiş isimler, bu bölümde ele alınmıştır.

15. ve 21. yüzyıldan divan seçilmemiştir. Her iki yüzyıl için de ayrı ayrı sebepler vardır. 15. yüzyıl, Anadolu’da Nakşibendiyye için erken bir dönemdir. Bu yüzden bu yüzyılda, temayüz etmiş ve divanı olan Nakşî bir şeyh -eldeki verilere göre- tespit edilememiştir.

21. yüzyılın tahlilde yer almamasının sebebi ise önceki bölümlerde de izah edildiği üzere, zaman dilimi olarak tez konusunun dışında kalmasıdır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonraki dönem, yani 1925 ve sonrası, çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Kavramların şiirdeki yansımalarını görmek için –haklarında yapılmış çalışmalar da dikkate alınarak- şu divan metinleri tercih edilmiştir:

Lâmi‘î Çelebi Divanı:

Hamit Bilen Burmaoğlu – *Lâmi‘î Çelebi Dîvânı*, Atatürk Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, (Erzurum, 1983).

Simkeşzâde Feyzî Divanı:

Ali Osman Coşkun - *Simkeş-Zade Feyzi Divanı*, Gazi Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, (Ankara, 1990).

Neccârzâde Rızâ Divanı:

Mehmet Özdemir - *Neccar-zade Rıza Divanı'nın Edisyon Kritiği*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, (Afyon, 1999).

Murâd Mollâ Divanı:

Mehmet Çetiner - *Molla Murad ve Türkçe Divanı*, Kırıkkale Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, (Kırıkkale, 2010).

Es‘ad Erbilî Divanı:

Muhammed Es‘ad Erbilî - *Divân-ı Es‘ad*, Erkam Yayınları, (İstanbul, 1991).

Divanlardan alınan şiirler, kavramın sözlük tanımlarından hemen sonra örnek olarak - italik- verilmiştir. Beytin yanındaki köşeli parantezlerde de sırasıyla şairin isminin baş harfi, şiirin divandaki bölümü, şiirin sırası ve beytin numarası yer almıştır.⁵⁹³

⁵⁹³ Es'ad Erbilî divanında, şiirlerin numaraları olmadığı için sayfa sayıları şiir numarası olarak verilmiştir.

Kavramlar

Bu başlık altında, yukarıda tek tek zikredilen kavramlar, öncelikle sözlük tanımları ve etimolojik anlamlarıyla, akabinde de kazandıkları terim anlamlarıyla verilmiş; ardından bu kavramlar, Nakşî şairlerin divanlarından alınan şiir örnekleriyle tahlil edilmeye çalışılmıştır. Şiirin sanatsal dili ile kavramların mana derinliği bir araya gelmiş, böylece kavramların semantik açıdan incelenmesi şiir zemininde gerçekleşmiştir.

1. Kelimât-ı Kudsiyye

Arapça asıllı iki kelimededen oluşan bu terkip, kelimelerin anlamlarına tek tek bakıldığında günümüz Türkçesiyle “kutsal kelimeler” şeklinde ifade edilebilir. Ancak bu gibi mefhumlar, hiçbir zaman öncelikle etimolojik anlamlarıyla düşünülmemiştir. “Kelimât-ı kudsiyye” de bu mefhumlardan biridir ve terim anlam kazanarak “temel kaideler, temel ilkeler, temel prensipler” gibi isimlerle hafızalarda yer etmiştir.

Toplamda 11 ilkenin yer aldığı ve tarikatın adap erkânının özeti niteliğindeki düsturlar şu şekildedir:

Hûş der dem,

Sefer der vatan,

Nazar ber kadem,

Halvet der encümen,

Yâd kerd,

Bâz geşt,

Nigâh dâşt,

Yâd dâşt,

Vukûf-ı zamânî,

Vukûf-ı adedî,

Vukûf-ı kalbî.

Kelimât-ı kudsiyyenin bir kısmının Abdülhâlik Gucdüvânî'den, bir kısmının da Bahâeddin Nakşibend'den neşet ettiği iddia edilmiştir.⁵⁹⁴ Hâlbuki hûş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan ve halvet der encümen ilkelerinin bu isimlerden çok daha önce Yûsuf Hemedânî⁵⁹⁵ tarafından kullanıldığı bilinmekle birlikte, Gucdüvânî'nin ortaya koyduğu vukûf-ı adedîye ise talebesi Hâce Bahâeddin'in sıcak bakmadığı kaydedilmiştir.⁵⁹⁶ Dolayısıyla ortaya çıkışları ve kabul görüşleri itibarıyla ilkelerin bilinmezlikleri bulunmaktadır. Ancak şu bir gerçektir ki ilkeler nasıl ortaya çıkmış olursa olsun Nakşibendiyye, bu düsturların tamamını özümsemiş ve günlük hayatta uygulamaya koymuştur. Ancak bu düsturlar, tarikatın vazgeçilmez doktrini gibi de düşünülmemelidir.⁵⁹⁷

Ek bilgi olarak, 18. yüzyılın Nakşî âlimlerinden *Mârifetnâme*'nin müellifi Erzurumlu İbrahim Hakkı, bir nevi kelimât-ı kudsiyyeyi kendine göre yeniden inşa etmiş ve yorumlamıştır. 11 temel ilkeye nefy-i vücûd (kendi varlığını gidermek), bezl-i mevcûd (cömertlik), terk-i sûret (görünüşe önem vermemek), azîmetle amel etmek, bidatlardan sakınıp sünnete uymak, zikr-i müdâm (devamlı zikir) ve Allah'a teveccüh düsturlarını eklemiştir.⁵⁹⁸ Ayrıca vukûf-i zamânî, vaktin muhasebesinden ibaret olarak görüldüğü

⁵⁹⁴ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, 130.

⁵⁹⁵ Daha detaylı bilgi için bk.;

Hâce Yûsuf Hemedânî, *Rutbetü'l-Hayat Hayat Nedir?*, çev. Necdet Tosun (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020)

⁵⁹⁶ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 334-335

⁵⁹⁷ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, 23.

⁵⁹⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, haz. Cafer Durmuş, Kerim Kara (İstanbul: Erkam Yayınları: 2011), 3/231.

için; vukûf-i ‘adedî ise sadece sayılarla ilgili olduğu için Erzurumî tarafından listeden çıkarılmıştır.⁵⁹⁹

1.1.Hûş Der Dem

Kavram, Farsça iki isim ve edattan meydana gelmiştir. “hûş” akıl, bilinç anlamlarına; “dem” nefes ve zaman anlamlarına gelmektedir. Aralarında bulunan “der” ise “-da, -de” anlamındaki bulunma edatıdır. Böylece kavram, Türkçeye “nefeste bilinçlilik” gibi motamot şekilde çevrilebiliyor olsa da dilimizde terim olarak “her nefes alış verişte bilinçli olmak” anlamını kazanmıştır.⁶⁰⁰ Gazzîzâde, bu kavramı “sırr-ı tevhîde nail olmak” şeklinde de yorumlamıştır.⁶⁰¹

Şairler, çoğu zaman bu kavramı, lafız değil mana yoluyla kullanmışlardır. Bu durumun sebebi olarak lafzın -imâlesiz- vezne yedirilmesinin zor olması yahut şairin lafzı, manada gizlemeye çalışması gösterilebilir.

Aç gözüñ evrâk içinde nüsha-i mestûrî gör

N’oldı bir demde bu zîbâ gülşen-i ma‘mûrî gör [LD, KK:172/V]

Hûş der dem’i mana yoluyla zikreden Lâmi‘î, ilk mısradaki “aç gözüñ” ve ikinci mısradaki “dem” ifadeleriyle, leffüneşr sanatından yararlanıp kavrama atıfta bulunmuştur.

Yokdur işüm lâ’yile hoş başum illâ’yile

Geçdük iki sanmadan birdür ikrârumuz [LD, G:15/5]

Lâmi‘î, bu beyitte de “illâ” zikriyle aklının, bilincinin yerinde ve çok iyi olduğundan bahsetmiştir. Zikir üzerinden kavramdan bahsetmesinin sebebi, hûş der dem’in aynı

⁵⁹⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 3/247.

⁶⁰⁰ Necdet Tosun, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 665.

⁶⁰¹ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Nakşebend Yolunun Esasları Mergûbü’s-Sâlikîn*, haz. Şaban Karaköse (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 329.

zamanda “her nefesi Allah’ı zikirle geçirmek” anlamına gelmesidir.⁶⁰² Ayrıca şair, zikirden bahsettiği bu mısrada, zikir ifadesine yakışacak şekilde asonans ve aliterasyon sanatlarından yararlanıp ahengi sağlamıştır.

Mecnûnluğı ko Feyzi getür başına hûşun

Sen deşt-i gam-ı hicri meğer hâne mi sandun [FD, G:227/5]

Feyzî de tıpkı Lâmi’î Çelebi gibi mana yoluyla kavramı kullanmıştır. Beyitte kendisine seslenen şair, aklını başına getirmesi gerektiği konusunda uyarıda bulunmuş; bunu yaparken de hûş kelimesine tezatlık bakımından uygun olan “mecnûnluk” ifadesiyle tenasüp sanatını kullanmıştır.

Rızâyâ bülbül-âsâ nâle itme hûş der dem kıl

Dil-i pervâne-veş her dem nühüft-i râza âgâz it [NRD, 3.G:46/6]

Neccârzâde Rızâ, hûş der dem kavramını şiirine olduğu gibi nakşetmiştir. Beyitte kendisine öğüt veren şair, her anının Hakk’ın rızasına uygun bir şekilde bilinçli olarak geçmesini temenni etmiş; dem kelimesiyle hem zamana hem de nefese atıf yapmıştır. Çünkü hûş der dem’in layıkıyla yerine getirilebilmesi için hem “nefis”e hem de “nefes”e de hâkim olmak gerekmektedir.⁶⁰³ Şair, bülbül-âsâ/pervâne-veş, nâle itme/âgâz it, hûş der dem/nühüft-i râz kelime gruplarıyla leffüneşr sanatından faydalanmıştır.

Şu ‘ûr oldukça başında gönül gafletle davranma

Cenâb-ı Hakk’a teslim ol sakın şeytâna aldanma [ED, TAH:182/2]

Mana yoluyla kavramdan bahseden bir diğer şair Es’ad Efendi’dir. Hûş der dem’e şuur kelimesiyle atıf yapmış; Allah’a teslim olmanın ve şeytana uymamanın şartı olarak şuur göstermiştir. Çünkü sâlikin her dem şuurlu olması iktiza etmektedir.⁶⁰⁴ “Şuur, baş, gönül

⁶⁰² Kamilcan Rahimov, *Hâcegân-Nakşibendiyye Tarikatı ve Yedi Pir* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 66.

⁶⁰³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 175.

⁶⁰⁴ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend*, 335.

ve gaflet” ifadeleriyle tenasüp sanatından yararlanan şair, “şuur ile aldanma” ve “gaflet ile şeytân” kelimeleriyle de leffüneşr yapmıştır.

1.2. *Nazar Ber Kadem*

Kavram, Arapça iki kelimedenden ve Farsça edattan oluşmuştur. “Nazar”, bakma ve bakış anlamlarına; “kadem” ayak anlamına gelmektedir. “Ber” ise “-a, -e” anlamındaki Farsça yönelme edatıdır. Yani kavram, doğrudan “ayağa bakma” şeklinde çevrilebilir. Nitekim terim olarak da yakın bir ifadeyle “yürürken öne bakmak” şeklinde bir anlam kazanmıştır.⁶⁰⁵ Mecazi olarak ise Allah’ın razı olacağı yola ayak basmak anlamına gelmektedir.⁶⁰⁶

Zer-i kâmil ‘ıyân olur bî-şek

Nazar itdükde hâke Hazret-i Şeyh [LD, G:66/3]

Şair, şeyhin toprağa nazar etmesiyle birlikte altına dönüşeceği söz etmiştir. Birinci mana olarak akla simya ilmi gelmesiyle birlikte, aslında burada nazar ber kadem’e de atıf vardır. Hâk’i kadem yerine koyduğumuzda anlam yerini bulacaktır. Bakışların ayağa doğru olmasıyla ehlileşen nazar, “bakma”yı “görme”ye; “toprak”ı da “altın”a döndürecektir. Beyitte, zer-i kâmil/hâk ve ‘ıyân/nazar kelimeleriyle leffüneşr sanatından faydalanılmıştır.

Lâmi ‘î hâk-i rehûn dâdesine kuhl idicek

Nazar erbâbı görüp cevheri imiş didiler [LD, G:129/7]

Lâmi‘î, bu beyitte de kavrama kısmen lafız kısmen mana yoluyla atıfta bulunmuştur. Beyitte, sevgilinin yolunun toprağı göze sürme olarak çekildiğinde, nazar ehlinin âşığa çok kıymetli bir iş yaptığını söylediği ifade edilmiştir. Ayağın bastığı toprağın sürme olarak kullanılması, beyitte kullanılan “dâde, nazar ve hâk” kelimeleriyle nazar ber

⁶⁰⁵ Necdet Tosun, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 665.

⁶⁰⁶ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbü’s-Sâlikîn*, 297.

kadem’e işaret etmektedir. Ayrıca beyitte, hâk-i reh/cevher ve dîde/nazar kelimeleriyle leffüneşr sanatından yararlanılmıştır.

Yârdan gayrı ya ne var yâra

Nazarum yârda sivâda degül [FD, TERK:I-4/4]

Feyzî de kısmen lafzî yolla nazar ber kadem’den bahsetmektedir. Bu beytin kavram açısından dikkat çeken yönü, “sivâ” ifadesidir. Çünkü nazar ber kadem’de en önemli öğretilerden biri, bakışı masivadan uzaklaştırmaktır.⁶⁰⁷ Beyitte, “a” sesinin tekrarıyla asonans sağlanmış; yâr kelimeriyle de tekrar sanatından faydalanılmıştır.

Şeh-râhı meskenetde nazar ber kadem yürür

Yektâ-süvâr-ı kişver-i cân Şâh-ı Nakşbend [NRD, 1.G:24/4]

Neccarzâde bu beytinde, nazar ber kadem’i lafzî yönden doğrudan işlemeyi tercih etmiştir. Miskinlik yolunun şahının, yürürken ayaklarına baktığından söz etmiş; bu kişinin de Nakşibendilerin şahı, can ülkesinin eşsiz yiğidi Bahâeddin Nakşibend olduğunu ima etmiştir. Hâce Bahâeddin’in ayaklarına bakarak yürümesinin sebebi, nazar ber kadem ilkesinin yürürken ileriye bakmamayı ve geleceği düşünmemeyi öğütlemesidir; çünkü sûfiler hâl insanıdır.⁶⁰⁸ Beyitte, şeh-râh/şâh-ı Nakşbend ve meskenet/kişver-i cân ifadeleriyle de leffüneşr sanatına yer verilmiştir.

1.3.Sefer Der Vatan

Nazar ber kadem gibi yine iki Arapça isim ve bir Farsça edattan oluşan bu kavram, dilimizde ve tasavvuf literatüründe “vatana yolculuk” şeklinde anlam kazanmıştır. Burada bahsedilen yolculuk, “iç âlemdeki yolculuk”⁶⁰⁹, “ruh âleminde yolculuk”⁶¹⁰ ve

⁶⁰⁷ Yahya Oğuz, *Kasr-ı Ârifân’dan İstanbul’a Mühverdeki Mürşîd-i Kâmillar* (İstanbul: Seher Ofset, 1997), 130.

⁶⁰⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 272.

⁶⁰⁹ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, 130.

⁶¹⁰ Kamilcan Rahimov, *Hâcegân-ı Nakşibendiyye*, 66.

“kötü ahlaktan iyi ahlaka yolculuk”⁶¹¹ gibi mecazî manalara gelmektedir. Gazzîzâde ise sefer der vatan’ı üçe ayırmış ve kısaca şöyle izah etmiştir: Birincisi avamın seferidir; kötü ahlaktan iyi ahlaka doğrudur. İkincisi havassın seferidir; kalpteki âlemlerin seyridir. Üçüncüsü havâssu’l-havâssın seferidir; kendileri bir yerde dururken sırlarıyla ve ruhlarıyla seferdedirler.⁶¹²

Eyle hoş assılu ticâretdür

Sefer-i lâ ilâhe illallâh [LD, K:2/50]

Beyitte, tam manasıyla lafzî bir atıf yoksa da kavrama mana yoluyla bariz bir işaret vardır. Vatan mefhumu, Nakşîlerin önemli zikirlerinden⁶¹³ “Lâ ilâhe illallâh” zikrinin içine gizlenmiştir. Beyitte, kelime-i tevhid bir sefere benzetilmiş ve bu sefer, Saff suresi 10. ayete iktibas yapılarak kârlı bir ticaret olarak görülmüştür.

Bu dâr-ı mihnet-âbâdun çü bildün râhatın ey dil

İkâmet niyyetin terk it çü dün gündür sefer melhûz [LD, G:211/2]

Lâmi’î Çelebi, seferden bahsettiği bir diğer beytinde, ikamet fikrine karşı çıkmıştır. Çünkü salık, her an kötü ahlaktan iyi ahlaka; insanî özelliklerden melekî vasıflara ve bir makamdan diğerine seferde olduğunun bilincinde olmalıdır.⁶¹⁴

Hicr ile devâ olmaz ise ‘âşık-ı zâre

Dirler hükemâ gayrı diyâra sefer itsün [FD, G:285/4]

Feyzî de kavramı bir kelimesiyle kullanmayı tercih etmiştir. Şair, ağlayan âşıklara eğer ayrılık çare olmazsa âlimlerin “başka yerlere gidilmesi” gerektiğini söylediğini

⁶¹¹ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 336.

⁶¹² Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbü’s-Sâlikîn*, 199-200.

⁶¹³ Necdet Tosun, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 660-663.

⁶¹⁴ Yahya Oğuz, *Kasr-ı Ârifân’dan İstanbul’a*, 132.

aktarmıştır. Nitekim tek başına da tasavvufî bir kavram olan sefer, tâlibin nefis terbiyesi için çıktığı yolculuğu ifade eder.⁶¹⁵

Sefer der vatan seyrinde çok kesb-i safâ itdüm

Meded kıl sûdumu virme ziyâna yâ Rasûlallâh [NRD, 1.G:104/5]

Neccarzâde, kavramı lafzen şiirine aktarmıştır. Şair, iç âlemindeki keyifli yolculuğunda, kazandığı ganimetlerin elinden yitip gitmemesi için Hz. Peygamber’e sığınmaktadır. Çünkü bu seferde yolcu, mülk âleminden melekût âlemine; ilme’l-yakînden ayne’l-yakîne önemli bir yol kat eder.⁶¹⁶

Es’adâ ger bâz geştî ez sefer sû-yı vatan

Gevher-i çendîn ber ez bahr-i ‘ummân-ı edeb [ED, G:25/1]

Es’ad Erbilî, Farsça kaleme aldığı bu beytinde, kendisine seslenip seferden vatana geri döndüğünde edep okyanusundan cevher getirmesi gerektiğini söylemiştir. Yani sefer, edep ummanına benzetilmiştir. Edep seferin değerine; okyanus ise seferin derinliğine işaret etmektedir.

1.4.Halvet Der Encümen

Arapça yalnızlık anlamındaki “halvet” ve Farsça topluluk anlamındaki “encümen” kelimelerinin bir araya gelmesiyle ve Farsça “-de, -da” anlamındaki “der” edatının da bu iki kelimeye eşlik etmesiyle oluşan halvet der encümen kavramı, tasavvuf literatüründe “halk içinde halktan ayrı olmak”⁶¹⁷, “toplum içinde yalnızlık”⁶¹⁸ ve “halk içinde Hak ile olmak”⁶¹⁹ anlamlarını kazanmıştır.

⁶¹⁵ Süleyman Uludağ, “Sefer”, 36/298.

⁶¹⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 310.

⁶¹⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 156.

⁶¹⁸ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 336.

⁶¹⁹ Necdet Tosun, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 665.

Gazzîzâde, halvet der encümen için Bahâeddin Nakşibend'in "Zâhirde halk; bâtında Hak ile beraber olmak." dediğini; Nakşî büyüklerinin ise "İnsan pazara gire ancak hiçbir söz ve avaz işitmeye." dediklerini aktarmıştır.⁶²⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı ise Nakşî salikleri için bedenleri ağyar ile gönülleri yâr iledir, demiştir.⁶²¹ Halvet der encümenin yanlış anlaşılabilirliğini düşünen Abdullah İlâhî ise kâmil bir sâlikin halka hizmetinin, halvette bulunmasından daha hayırlı olacağını söylemiştir.⁶²²

Halvet ü 'uzletde gördüm 'ucb u şöhret âfetin

Hizmet ü sohbetle irdüm Hazret-i Mevlâ 'ya ben [LD, G:9/7]

Şair, afet olarak gördüğü kibir ve şöhretin farkına halvet hâlindeyken ulaşmış ve Allah'a olan yakınlığını da hizmet ve sohbet⁶²³ sayesinde kurmuştur. Lâmi'î burada *Reşahât*'tan mana yoluyla bir iktibasta bulunmuş; halvette şöhretin, şöhrette âfetin, toplum içinde yaşamakta da hayır olduğu gerçeğine atıf yapmıştır.⁶²⁴ Halvet, hizmet ve sohbet kavramlarının hepsi Nakşibendî tarikatına has mefhumlardandır ancak burada üzerinde durulacak mefhum halvettir. Kavramın manen söylemek istediği anlam, "Zâhirde halkla birlikteyken bâtınen Hak ile birlikte olunmasıdır."⁶²⁵

Künc-i 'uzletde sükûn eyle sade-f-sâ pîşeni

Eyleye memlû dilün feyz-i dürrer-bâr-ı suhan [FD, G:276/4]

Feyzî, uzlet hâlini sedefe benzetmiş; gönlün de bu sedefin incilerini toplaması gerektiğini söylemiştir. Uzletin, halvetin değerli olmasının sebebi, halk içinde Hak ile olma mertebesinin kâmil insanlara has olmasıdır.⁶²⁶

⁶²⁰ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbü's-Sâlikîn*, 323-324.

⁶²¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 3/232.

⁶²² Abdurrezzak Tek, *Nakşîliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlâhî*, 78.

⁶²³ "Hizmet" ve "sohbet" kavramları, Nakşî literatürüne has kavramlardır. İlerleyen sayfalarda bu kavramlardan da detaylı olarak bahsedilecektir.

⁶²⁴ Süleyman Uludağ, "Halvet Der-Encümen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/388.

⁶²⁵ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, 130.

⁶²⁶ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 337.

Halvet der encümen çemeninde açıldı gül

Feryâda başladı bu gice mürğ-ı hoş-nevâ [NRD, 4.K:1/38]

Neccârzâde ise şiirinde halvet der encümen’i bahçeye benzetmiştir. İstiare sanatından faydalanan şair, yine bir başka benzetmeyle mürşidi güle benzetmiştir. Beyitte çimenlik encümeni; gül ise mürşidi simgelemektedir.

Halvet ender encümen olmuşdu dâim ‘âdeti

Halveti kesretde idüp olmadı tenhâda bu [MD, K:47/9]

Bu beyitte de şair, halk içinde Hak ile birlikte olmanın âdet olduğundan bahsetmiştir. Çünkü Nakşî gelenekte, halvet der encümen’in çok ayrı bir yeri vardır. Bahâeddin Nakşibend, kendisine sorulan “tarikatın en temel direği” sorusuna, “halvet der encümen” diye cevap vermiştir.⁶²⁷ Lâmi‘î Çelebi ise *Nefehât* tercümesinde, Molla Cami’nin bu mefhumun kaynağı olarak Nur Suresi 37. ayete işaret ettiğini söylemiştir.⁶²⁸

1.5.Yâd Kerd

Farsça bir isim ve yardımcı fiilden oluşan bu mefhum, dilimizde hatırlamak/zikretmek anlamına gelmektedir. Kavram doğrudan zikirle ilgilidir ve sâlikin diliyle ya da gönlüyle Allah’ı tespih etmesi anlamındadır.⁶²⁹ Dilden ziyade kalple zikir⁶³⁰ manasına gelen bu kavram, Allah’ı zikretmek⁶³¹ anlamıyla tasavvuf ehli tarafından amellerin en mühimi sayılmıştır.⁶³²

Terk ider tâc u tahtı kim kuşanur

Kemer-i lâ ilâhe illallâh [LD, K:2/44]

⁶²⁷ Süleyman Uludağ, “Halvet Der-Encümen”, 15/388.

⁶²⁸ “Nice adamlar vardır ki onları ne ticaret ne de alışveriş, Allah’ı anmaktan, namazı dosdoğru kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoyar.” (24/37)

⁶²⁹ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, 130.

⁶³⁰ Gazzizâde Abdüllatîf, *Mergûbü’s-Sâlikîn*, 309.

⁶³¹ Necdet Tosun, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 665.

⁶³² Kamilcan Rahimov, *Hâcegân-Nakşibendiyye Tarikatu*, 67.

Lâmi'î, bu beytinde zikir olarak kelime-i tevhidi seçmiş; insanı kurtaracağı için de kemer benzetmesi yapmıştır. Çünkü ağız ve gözü kapatıp nefesi tutarak kelime-i tevhidi zikretmek, yâd kerdin temel düsturlarındandır.⁶³³

Hemvâre yâd kerd hemîşe nigâh dâşt

Eyler bu yolda devr-i revân Şâh-ı Nakşbend [NRD, 1.G:24/6]

Neccârzâde bu beytinde Bahâeddin Nakşibend'den bahsetmiş ve yâd kerd ve nigâh dâşt'ın devamlı uygulanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Nitekim bu ilkenin asıl vurgusu, “sürekli hatırdı tutma”⁶³⁴ bilincidir.

1.6.Bâz Geçt

Farsça bir isim ve fiilden oluşan bu ilkede, “bâz” yine ve geri anlamlarına; “geçt” (geşten) ise dönmek anlamına gelmektedir. “Geri dönüş”⁶³⁵ ve “vazgeçmek, tekrarlamak”⁶³⁶ anlamlarıyla literatüre kazandırılan bu kavram, zikir esnasında kelime-i tevhidden sonra “Allahım! Maksadım sensin, gayem senin rızanı kazanmaktır.” manasındaki “İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî” zikrinin tekrarlanmasıdır.⁶³⁷ Ve bu kavramda bahsedilen zikir, nefes tutularak yapılmaktadır.⁶³⁸

Cenân-ı hûş der demde nice dem bâz geçt itdüm

Derûnumdan bu keyfiyyet yine izhâr-ı nûr itdi [NRD, 1.G:154/4]

Neccârzâde bu beytinde kavramı lafız yoluyla doğrudan iktibas etmiştir. Her an gafletten uzak, uyanık bir hâlde olduğunu söyleyen şair, “İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî”

⁶³³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 385.

⁶³⁴ Yahya Oğuz, *Kasr-ı Ârifân'dan İstanbul'a*, 134.

⁶³⁵ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 337.

⁶³⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 69.

⁶³⁷ Hamid Algar, “Hâcegân”, 14/431.

⁶³⁸ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbü's-Sâlikîn*, 279.

zikriyle kalbinin nurla dolduğunu ifade etmiştir. Şair bunları söylerken de cenân-ı hûş der dem/derûn ve bâz geşt/nûr ifadeleriyle leffüneşr sanatına başvurmuştur.

1.7.Nigâh Dâşt

“Bakış” anlamına gelen nigâh ve korumak anlamına gelen dâşt (dâştên) fiilinden oluşan bu kavram, dilimizde “koruma, muhafaza etme”⁶³⁹ manalarına gelmekle birlikte, esasında kalbin masivadan uzak tutulmasıdır.⁶⁴⁰

Dünyâyı serâser ayagum altına aldum

Âhir gelüben dil-berümi hânede buldum [LD, G:10/2]

Lâmi‘î Çelebi beytinde, dünyayı ayağı altına aldığını söyleyerek nigâh dâşt’a mana yoluyla atıfta bulunmuştur. Nitekim bu ilkedeki en önemli kaide, kalbi masivadan korumaktır.⁶⁴¹

Cândan fârig olup cümle cihândan el çek

Vasf-ı sultân-ı serîr-i dile vaz ‘-ı kalem it [FD, K:1/33]

Feyzî de Lâmi‘î Çelebi gibi kavramı manen iktibas etmiş; bütün cihandan eli eteği çekmeyi öğütlemiştir. Çünkü nigâh dâştın amacı, sâlikin yalnızca Allah’ı düşünmesi ve kalbini gayrıdan korumasıdır.⁶⁴² Ayrıca beyitteki “a” sesinin tekrarıyla da ahenk yakalanmaya çalışılmıştır.

Hemvâre yâd kerd hemîşe nigâh dâşt

Eyler bu yolda devr-i revân Şâh-ı Nakşbend [NRD, 1.G:24/6]

⁶³⁹ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 337.

⁶⁴⁰ Yahya Oğuz, *Kasr-ı Ârifân’dan İstanbul’a*, 136.

⁶⁴¹ Necdet Tosun, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 665.

⁶⁴² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 277.

Neccârzâde kavramı doğrudan iktibas edip kalbin masivadan muhafaza edilebilmesi için her daim her an bakışların korunması gerektiğini, Bahâeddin Nakşibend örneğinde ifade etmiştir.

1.8. *Yâd Dâşt*

İlk sekiz ilkenin sonuncusu olan yâd dâşt kavramı, “anma, hatır” anlamına gelen Farsça bir kelime ile yine “tutmak” anlamındaki Farsça bir yardımcı fiilden meydana gelmiştir. Tasavvuf literatürümüzde “hatırda tutmak” anlamını kazanmıştır.⁶⁴³ Bu ilkenin temelinde, her daim Allah’tan yana agâh olma hâli⁶⁴⁴, kalbin Hak’la huzurda olma hâli⁶⁴⁵ ve her şeyde Hakk’ı müşahede etme⁶⁴⁶ düşüncesi yatmaktadır.

Tîg-i lâ çün kıldı katl-i mâsivâ

Hakdan ayruk gör ne kalmışdur dilâ [LD, KK:192/7]

Lâmi’î bu beytinde, lâ kılıcının dünyalıkları yok ettiğini ve Hak’tan gayrı hiçbir şeyin kalmadığını zikretmiştir. Masivayı kılıçtan geçiren ise kelime-i tevhiddir.

‘Add ü vukûf u râbîta vü yâd dâştur

Reftâr-ı râh-ı nûr-ı cenân Şâh-ı Nakşibend [NRD, 1.G:24/7]

Neccârzâde Rızâ, Şâh-ı Nakşibend’i övmüş ve överken de yâd dâşt’ı övgüsüne sebep olması dolayısıyla zikretmiştir.

⁶⁴³ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 338.

⁶⁴⁴ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, 130.

⁶⁴⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 385.

⁶⁴⁶ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbü’s-Sâlikîn*, 256.

1.9. Vukûf-ı Zamânî

Arapça iki kelimededen oluşan bu kavramda vukûf, “durup iyice düşünmek” anlamına gelmektedir.⁶⁴⁷ Bu kelime zamân ile terkibe girdiğinde ise dilimizde “zamanın bilincinde olmak” anlamını kazanmıştır.⁶⁴⁸

Nakşî öğretide sâlik, vukûf-ı zamânîyle birlikte ânı ve hâli dikkate alarak geçmişin muhasebesini yapmaktadır.⁶⁴⁹

Dostdan gayrı hevâdur Lâmi ‘î sa ‘y eyle kim

Dâyim ibnü ‘l-vakt olasin yiter oldun bü ‘l-heves [LD, G:175/7]

Lâmi ‘î Çelebi bu beytinde zaman kavramına farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Şiirde kendisine seslenen şair, heveslerinin tutsağı olmaktan kurtularak ibnü ‘l-vakt olması gerektiğini söylemiştir. Bu ilkede önemli bir yeri olan ibnü ‘l-vakt ifadesi, zaman üzerinde tasarrufta bulunan kimseler için kullanılmaktadır.⁶⁵⁰ Zamanın çocuğu olmak, kişinin yaşadığı devirden ziyade ruhunun hayat bulduğu zamanla ilişkilidir.⁶⁵¹ Yine bu ilkeyle alakalı olan ancak ilk bakışta ibnü ‘l-vaktin zıddı gibi görünen ebu ‘l-vakt ifadesi ise sâlikin içinde bulunduğu ânı değerlendirebilme bilincine işaret etmektedir.⁶⁵²

Almadun gitdi metâ ‘-ı gam-ı ‘ışkî zâhid

Nakd-i vaktün ne garîb oldu riyâ ile telef [FD, G:205/2]

Feyzî de şiirinde zâhide seslenip değerli olan vakti, gösteriş ile mahvettiğini söylemiştir. Beyitte vakit için nakit ifadesi tercih edilmiştir. Çünkü tâlibin kemâle erişmesi, vaktini

⁶⁴⁷ Süleyman Uludağ, “Vukuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/131.

⁶⁴⁸ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 338.

⁶⁴⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 382.

⁶⁵⁰ Süleyman Uludağ, “Vukuf”, 43/131.

⁶⁵¹ Olcay Kocatürk, *Şairin İlimle İmtihani*, 185.

⁶⁵² Bilal Kemikli, *Sun ‘ullâh-ı Gaybî*, 153.

düzgün kullanmasına bağlıdır.⁶⁵³ Beyitte, vakit nakde teşbih edilmiş ve aynı zamanda “Vakit, nakittir.” ırsâl-i meselinden faydalanılmıştır.

Bugün muhâsebe-i vaktin eyledün zâyî‘

Yarın mesâ’il-i rûz-ı hesâbı neylersin [NRD, 1.K:V/6]

Neccârzâde ise şiirinde vakit muhasebesinden bahsetmiştir. Vakit muhasebesi, vukûf-ı zamânî ilkesinde oldukça önemli bir yere sahiptir ve aslında sâlikin gönül muhasebesine karşılık gelmektedir.⁶⁵⁴

1.10. Vukûf-ı ‘Adedî

İki Arapça ifadeden oluşan ilkelerden biri de vukûf-ı ‘adedî’dir. Tasavvuf kültürümüzde, “zikirde sayıya riayet etmek” manasına gelmektedir.⁶⁵⁵ Bir yolculuk içinde olan mürid ne yaptığıнын, nasıl yapacağını bilincinde olmasının yanında, neyi ne kadar yapacağını da bilmelidir. Bahâeddin Nakşibend’e göre de sâlik, zikir esnasında sayıya dikkat ederken düşüncelerini de bir yerde odaklamalıdır.⁶⁵⁶ Çünkü vukûf-ı ‘adedî, ilm-i ledünden bir önceki mertebedir.⁶⁵⁷

Lebün zikriyle gönlüm günde bin kez

Olur yok yirde bir gavgaya bâ’is [LD, G:49/3]

Lâmi‘î Çelebi, beytinde sevgiliyi günde bin kez zikrettiğini söylemiştir. Zikredilen unsur, sevgilinin dudağıdır. Dudak da divan şiirinde sevgilinin en çok zikredilen güzellik unsurlarından biridir ve aslında vuslatı çağrıştırmaktadır. Şair de burada, vuslata ulaşmak için günde bin kez zikirle meşgul olduğunu ifade etmiştir. Aslında bin sayısı ile zikrin

⁶⁵³ Süleyman Uludağ, “Vukuf”, 43/131.

⁶⁵⁴ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 338.

⁶⁵⁵ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 338.

⁶⁵⁶ Kamilcan Rahimov, *Hâcegân - Nakşibendiyye Tarikatı*, 69.

⁶⁵⁷ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbü’s-Sâlikîn*, 317.

çokluğu ifade edilmek istenmiş olsa da zikirde tek sayıların makbul olduğu bilinmektedir.⁶⁵⁸

1.11. *Vukûf-ı Kalbî*

Nakşibendî tarikatının 11 temel ilkesinin sonuncusu vukûf-ı kalbî'dir. Yine Arapça iki kelimenin terkibiyle oluşan bu düstur, “zikir sırasında kalbe yönelip zikrin anlamını idrak etmek” manasına gelmektedir.⁶⁵⁹ Ve sâlikin gönlünü masivadan korumasının yolu vukûf-ı kalbî'den geçmektedir.⁶⁶⁰ İbrahim Hakkı Erzurumî, salikin kalbine yoğunlaşabilmesi için “Celâl” ismini zikretmesi gerektiğini söylemiş⁶⁶¹ ve Hoca Bahâeddin'in çam kozalağına benzettiği kalbe teveccüh etmenin, Nakşî yolunun vazgeçilmez ilkelerinden biri olarak gördüğünü aktarmıştır.⁶⁶²

Derûn-ı kalb-i 'ârif gibi rûşen

Atar her câmi pertev âsümâna [LD, G:457/3]

Lâmi'î Çelebi, âriflerin kalbinin aydınlık olduğundan söz etmiştir. Çünkü zikirle süslenen iman, kalplerin nur saçmasına vesile olur.⁶⁶³ Beyitte, “rûşen ile pertev” ve “derûn-ı kalb-i ârif ile âsümân” kelimeleriyle leffüneşr sanatından yararlanılmıştır.

Tohm-ı tevhîdi ekmeyen kalbe

Dem-i hırmende bîm ü dâne çeker [FD, G:72/4]

Feyzî, sâlikin kalbinde yer alması gereken tevhidden bahsetmiştir. Tevhid, Allah'ın varlığını ve tek olduğunu kalple idrak etme demektir.⁶⁶⁴ Ve tevhidle dolu kalpte, Allah'tan gayrısına yer yoktur.⁶⁶⁵ Beyitte, tevhid tohuma benzetilerek teşbih-i belîğ

⁶⁵⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 382.

⁶⁵⁹ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend*, 666.

⁶⁶⁰ Yahya Oğuz, *Kasr-ı Ârifân'dan İstanbul'a*, 128.

⁶⁶¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 3/238.

⁶⁶² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 3/247.

⁶⁶³ Yahya Oğuz, *Kasr-ı Ârifân'dan İstanbul'a*, 128.

⁶⁶⁴ Mevlüt Özler, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/22.

⁶⁶⁵ Süleyman Uludağ, “Vukuf”, 43/131.

sanatına başvurulmuştur. Nitekim tohumun suyla can bulduğu gibi tevhid de zikirle can bularak sâlikin kalbinde büyüdükçe büyür.

Meclis-i eşrâfîyândur bezm-i cem 'iyyetleri

Sırr-ı kalbe âşinâdur sâlikân-ı Nakşbend [N.R. 3.G:60/7]

Eser-i gayrı silûp levh-i dili pâk idelüm

Virelüm kalbe cilâ şevkile yâ Hû diyelüm [N.R. 3.G:183/5]

Neccârzâde, yukarıdaki iki beytinde de kalbi konu edinmiştir. İlk beyitte, Nakşî sâliklerinin kalp sırrına vâkıf olduklarından; ikinci beyitte ise kalbin daima temiz tutulması gerektiğinden bahsetmiştir. Kalbin cilalanması yani temiz tutulması, tasavvufta önemli bir eşiktir. Bu eşik de ancak zikirle aşılabilmektedir. Ayrıca ilk beyitte sır, kalp ve aşına kelimeleri tenasüp içerisinde kullanılmış; ikinci beyitte de “dil ile kalp” ve “pâk ile cilâ” kelimeleriyle leffüneşr sanatı yapılmıştır.

Olup kalb-i şerîfî muhît-i ilhâm-ı Rabbânî

Dahi her sırda da mazhar demâdem şeyh-i ekberdir [MD, K:14/8]

Murâd, kalbin Allah'ın tecelligâhı olduğundan söz etmiştir. Kalp için şerîf ve muhit yakıştırmaları yapılmıştır. Ancak bu muhitin şerîf olabilmesi için her sırda mazhar olması gerekmektedir. Bu sırlar da şüphesiz demâdem Allah'ı zikretmekle açılacaktır.

Kûh-ı sahrâ gülşen olsa sünbül ü ar'ar dolu

Deşt-i deryâ havz olursa zezem ü Kevser dolu

İltifât itmeme birine kalbde gevher dolu

Kân-ı dilde hâce-i 'aşkım gözüm cevher dolu

Bâr-ı gam derd ü elem cümle tecemmüldür bana [ED. TAH:196/4]

Es'ad da şiirinde kalbe teveccüh etmiştir. Çünkü kalbe teveccüh Nakşî gelenek içinde önemli bir yere sahiptir. Kalbin gevherle dolu olduğundan söz edilmiştir. Kalbin böyle olmasının sebebi, zikrin manasının bilincinde olmasıdır.⁶⁶⁶

2. Vird / Evrâd

Arapça asıllı bir kelime olan vird, “Muayyen vakitlerde kırâati vazîfe-i maneviyye sûretiyle itiyâd olunan esmâ-i hüsnâ veya âyet-i kerîme”⁶⁶⁷; “Belli vakitlerde okunması manevî bir görev sayılarak alışkanlık edinilen Kur’ân ayetleri, Tanrı’nın güzel adları, dualar.”⁶⁶⁸ ve “Belli zamanlarda okunması âdet olan Kur’ân cüzleri, duâları.”⁶⁶⁹ anlamlarıyla sözlüklerde yer almaktadır. Belîğ bir tanım ise “Hakk’a yakın olmak için zamanı ve miktarı belli olan; ibadet, dua ve zikri karşılayan tasavvufî bir kavramdır.”⁶⁷⁰ şeklinde yapılmıştır. Ayrıca vird kelimesi, köken olarak “su, ordu, çok sayıda kuş” gibi anlamları da ihtiva etmektedir.⁶⁷¹ Evrâd ise vird kelimesinin çoğuludur. O da sözlükte “Okunması âdet olunan dinî duâlar, her vakit dilde ve ağızda dolaşan sözler”⁶⁷² şeklinde geçmektedir.

Vird’in etimolojik ve sözlük anlamlarının yanında bir de terim anlamı vardır. Bu terim anlam, tarikatların kurulmasıyla birlikte meşruiyet kazanmıştır. Genel bir tanımla “Sâlikin mürşidinin izniyle belirli bir zamanda belirli bir mekânda, seyrüsülûkteki yeteneği ölçüsünde okuduğu ayet ve dualar bütünü” anlamına gelmektedir. Mürşid tarafından hazırlanan bu virdler, Kur’ân ve hadis zeminli metinler olup ve mürid tarafından günlük, haftalık, aylık ve yıllık olarak tekrar edilmektedir.⁶⁷³ Ayrıca,

⁶⁶⁶ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend*, 338.

⁶⁶⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 1228.

⁶⁶⁸ Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 677.

⁶⁶⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1384.

⁶⁷⁰ Mustafa Kara, “Evrâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/533.

⁶⁷¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 758.

⁶⁷² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 289.

⁶⁷³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 759.

hazırlanmış olan bu evrâd, sâliklerin tek başına okuyabileceği gibi, tarikat mensubu diğer kişilerle de topluluk hâlinde icra edilebilmektedir.⁶⁷⁴

Nakşibendî tarikatında vird ve evrâd, yukarıda verilen sözlük ve terim manaları kuşatıcı şekilde yer almakta ve sâlikin yerine getirmesi gereken günlük ödev niteliğini taşımaktadır. Burada önemli olan husus, ödevin tek bir mürşid tarafından verilmesidir. Nitekim Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi'ye göre zamâne müridlerinin virdden behredâr olamamasının sebebi, birden fazla mürşidden evrâd alınmasıdır.⁶⁷⁵

Nakşî dervişi günlük ibadetine teheccüd namazıyla başlayıp namazdan sonra, -genellikle- 40 defa *Sübânallâh* yahut 100 defa *Estağfirullâh* virdiyle meşgul olur. Sabah namazının sünnetinden sonra da 70 defa istiğfar çeker ve farz için camiye gider. Farzdan sonra sâlik, kendisine verilen evrada uygun olarak görevini yerine getirir. Masivadan sıyrılmak için öğle namazında da camiye giden sâlik, ikindi namazından sonra da 70 kez istiğfar çeker. Akşam ve yatsı namazları arasında da evradına uyan mürid, yatsı namazından sonra Mülk suresini okur.⁶⁷⁶

Muhtelif tarikatlarda büyük sufiler tarafından evrâd kitapları telif edilmiştir. Tasavvuf literatüründe en yaygın ve en hacimli olarak bilinen evrâd kitabı, Nakşibendî şeyhi Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî'ye aittir. Eser, *Mecmû'atü'l-ahzâb* ismiyle anılmakta ve 3 ciltten oluşmaktadır.⁶⁷⁷ Ayrıca Bahâeddin Nakşibend'e nispet edilen *Evrâdü'l-Bahâiyye* isimli eser, her ne kadar kadim kaynaklarda ona ait olarak gösteriliyorsa da eserin Nakşîler tarafından benimsenmemesi ve yazıldığı iddia edilen coğrafyada okunmamış olması, bu tespiti çürütür niteliktedir.⁶⁷⁸

Kılâde-yi dil ü tesbîh-i cândur ey sûfî

Ridâ-yı eşhedü en lâ ilâhe illallâh [LD, K:1/10]

⁶⁷⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 573.

⁶⁷⁵ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbü's-Sâlikin*, 352.

⁶⁷⁶ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 318-319.

⁶⁷⁷ Musfata Kara, "Evrâd", 11/534.

⁶⁷⁸ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 118.

Lâmi'î Çelebi, beyitte doğrudan sufilere seslenmiştir. Bu seslenişin sebebi, onlara yol göstermektedir. Kelime-i şehadetin öneminden söz edilmiş; onun önemli bir vird olduğunun altını çizmiştir.

Du'ânı şâm u seher vird-i cân idüpdür dil
Egerçi hizmet-i sûrîde kâsıram her gâh [LD, K:13/50]

Bu beyitte de şair, yine virdin öneminden söz etmiştir. Virdin sabah akşam âşığın gönlünde olması gerektiğine değinmiş ve kendisinin bu konuda yetersiz olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca şâm u seher ile her gâh kelimeleri ve vird-i cân ile hizmet-i sûrî ifadeleriyle leffüneşr sanatı yapılmıştır.

Renc-i hicr-i zülf ü rûyına olaldan mübtelâ
Virdimiz şâm u seher yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ [FD, G:9/1]

Mihr-i ruhsârın görelden zîr-i ebr-i zülfde
Virdimiz yâ nûr u yâ Fettâhdur şâm u sabâh [FD, G:50/2]

Kerem-kârâ müdâvim ol meded evrâd-ı eshâra
Salâh-ı kâmil-i hâl âdeme me'mûl-i evveldür [FD, 129/3]

Feyzî yukarıdaki beyitlerinin her birinde virdten söz etmiş; hepsinde de zamanı vurgulamıştır. Çünkü vird için en önemli hususlardan biri, kuşkusuz zamandır.⁶⁷⁹

Sûfî visâl-i 'ıyd-i cemâl ise matlabun
Evrâd-ı subh u şâm ile savm u sivâda ol [NRD, 3.G:180/4]

Neccârzâde de beytinde sufilere seslenmiş; -bayram gibi gördüğü- yâre kavuşmak için oruç ve namaza dikkat etmeleri gerektiğini, ayrıca sabah akşam evrâdlarına harfîyen

⁶⁷⁹ Mustafa Kara, “Evrâd”, 11/533.

uymalarını söylemiştir. Çünkü düzenli virdi olmayan sâlike, feyz de ilham da uğramamaktadır.⁶⁸⁰

3. Hâcegân

Hâcegân, Farsça asıllı olup dilimize hoca diye çevrilen hâce kelimesinin çoğuludur. Hâce ise “efendi, ağa, çelebi, seyyid”⁶⁸¹; “öğretici, muallim, müderris, sarıklı, molla”⁶⁸² gibi anlamlara gelmektedir. Burada bahsedilen hâcegân kavramının, İran bölgesinde ilim adamlarına verilen sıfatla yahut Osmanlı devlet bürokrasisindeki makam ile bir ilgisi bulunmamaktadır.

Hâcegân, Orta Asya’da 12. ve 15. yüzyıllarda faaliyet gösteren; Yusuf Hemedânî ile başlatılan, Bahâeddin Nakşibend’le son bulan ve asıl kurucusu Abdülhâlık Gucdüvânî olarak kabul edilen bir tasavvuf okuludur.⁶⁸³ Ağırlıklı olarak Horasan bölgesinde varlığını sürdüren Hâcegân tarikatı, sünnî bir ekol olup içerisinde melâmet ve fütüvvet anlayışını da barındıran bir yapı olmuştur.⁶⁸⁴ Hâcegân’ın Nakşibendilik açısından önemi, Nakşibendiliğin Hâcegân cereyanından mülhem ortaya çıkmış olmasıdır.⁶⁸⁵ Nitekim bu yüzden iki tarikat, çoğu zaman bir bütün gibi algılanmış ve “Hâcegân-Nakşibendiye” kavramının sıkça kullanıldığı görülmüştür. Oysa Hâcegân tarikatı, zaman içinde Nakşibendilik içerisinde erimiştir.⁶⁸⁶ Ayrıca Buhara’nın 1220 yılında Moğollar tarafından tahribata uğraması, tarikatın ilim ve irfan faaliyetlerine zarar vermiştir.⁶⁸⁷

Cân u dilden ger olursan Hâcegânun bendesi

Şehriyârân-ı memâlik olısar gilmânumuz [LD, K:6/93]

⁶⁸⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 382.

⁶⁸¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs*, 488.

⁶⁸² Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 271.

⁶⁸³ Hamid Algar, “Hâcegân”, 14/431.

⁶⁸⁴ Necdet Tosun, Bahâeddîn Nakşibend, 32.

⁶⁸⁵ Dina Le Gall, *Osmanlı’da Nakşibendilik*, 41.

⁶⁸⁶ Hamid Algar, *Nakşibendilik*, 129.

⁶⁸⁷ Itzhak Weismann, *Nakşibendilik*, 72.

Lâmi‘î Çelebi, şiirinde sâliklere yol göstermiş; hâcegânın izinden gitmeleri hâlinde cennette gılmanlar tarafından hizmet göreceklerini söylemiştir. Şiirde, cân u dil ile şehriyârân-ı memalik ve bende ile gılmân kelimeleriyle leffüneşr sanatından yararlanılmıştır.

Germ iken bâzâr-ı ma‘nî cevher-i güftâr ile

Hâcegân almazdı şi‘rüm dürr-i meknûn olmasa [FD, G:301/2]

Feyzî, fahriye vasfı gösteren bu beytinde, şiirini mana pazarında beğenilen gizli bir inciye benzetmiştir. Bu gizli incinin ancak hâcegân tarafından fark edileceğinin de altını çizmiştir. Şiirde bâzâr-ı ma‘nî ile şi‘r ve cevher-i güftâr ile dürr-i meknûn kelimeleriyle tenasüp ve leffüneşr sanatına başvurulmuştur.

Hâcegân-ı Nakşbendüz Hâcegân-ı Nakşbend

Hâcegân sırrın Ebû Bekr-i Rızâ’dan söylerüz [NRD, 3.G:116/6]

Kuyûdât-ı sivâdan pâ-y-ı dil âziüdedür cânâ

Gulâm-ı hâk-i pâ-y-i hânkâh-ı Hâcegânuz biz [NRD, 4.G:48/2]

Neccârzâde Rızâ, yukarıdaki iki beytinde de hâcegân kavramını lafzî olarak kullanmıştır. İlk beyitte Hâcegân ve Nakşibendî silsilesinin Hz. Ebubekir’e dayandığını söyleyen şair, ikinci beyitte ise hâcegân tekkesinin aciz bir kölesi olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca ilk beyitte tamlama tekrarıyla ve ikinci beyitte ise a sesinin tekrarıyla şiirlerde ahenk sağlanmıştır.

İşte dervîşlerin hâli budur ey hoca

Var mıdır kudretiniz bir yere gelse Hâcegân [MD, K:27/22]

Murâd, Ubeydullah Ahrâr için yazdığı bu kasidesinde, hâcegânı hocaların üstünde tutarak övmüştür. Beyitte, “Var mıdır?” sorusuyla istifham ve cevabının bilinmesine rağmen bu soru sorulduğu için de tecâhül-i ârif sanatlarından yararlanılmıştır.

Âb-ı hayât Es'ad der kasr-ı ârifânest

Rev cur'a taleb kün ez Hâcegân-ı Nakşî [ED, G:107/1]

Es'ad ise “kasr-ı ârifân”a atıf yapmış ve “hâcegân”ı, “Nakşî” mefhumu ile terkibe sokarak birlikte zikretmiştir. Âb-ı hayâtın kasr-ı ârifânda olduğunu ve oraya gidip Nakşî hâcegânından bir yudum su talep etmesi gerektiğini söylemiştir.

4. Hizmet

Aslı Arapça olan hizmet (hıdmet) kelimesi, sözlüklerde “iş, iş görme, vazîfe, memurluk”⁶⁸⁸, “birinin işini görme”⁶⁸⁹, “görev, bir görevi yerine getirme”⁶⁹⁰ gibi anlamlara gelmektedir.

Aynı zamanda bir tasavvuf terimi olan hizmet, kâmil bir mürşidin terbiyesinde olmak anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.⁶⁹¹ Seyrüsülûküne yeni başlayan derviş, dergâha adım atar atmaz hemen hizmete koyulacağını; kendisine verilen hem dünyalık hem ukbalık işler için kollarını sıvayacağını iyi bilmektedir. Çünkü derviş şundan emindir: Himmete ermek⁶⁹² de sohbetten istifade etmek⁶⁹³ de ancak hizmetle mümkündür.

Hizmet, Nakşibendî tarikatında da büyük önemi haizdir. Hâcegân ekolünün temelinde yer alan fütüvvet, hizmet kavramının Nakşî ocağında yer edinebilmesinde doğrudan etkili olmuştur. Karşılık beklemeden yardım etmek anlamı da olan hizmetin, Nakşibendiyye’de dört farklı türü vardır: Sufilerin halka hizmeti, sufilerin hayvanlara hizmeti, müridlerin şeyhe hizmeti ve şeyhin müridlerine hizmeti.⁶⁹⁴

Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi, *Mergûbü’s-Sâlikîn* adlı eserinde hizmetin önemine şöyle değinmiştir: *Kâmil bir dervişe sormuşlar: Mürşidin seni bir hizmete memur eylese, o işe*

⁶⁸⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 447.

⁶⁸⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs*, 475.

⁶⁹⁰ Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 261.

⁶⁹¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 844.

⁶⁹² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 364.

⁶⁹³ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 844-845.

⁶⁹⁴ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 323.

*koyulduğunda da cami yanından geçsen ve ezan okunsa, önce namaz mı kılarırsın yoksa hizmete mi koşarsın? Soruya cevaben derviş: Hizmet-i mürşide şitâb edip namazı sonra eda ederim, demiş ve bu cevabından dolayı takdir edilmiştir.*⁶⁹⁵ Bu kıssadan da anlaşılacağı üzere, hizmetle meşâyahin gönlünü kazanma, Nakşî kültüründe oldukça mühim bir iş olarak görülmüştür.⁶⁹⁶

Hizmet kemerin bağlan tapuda nice yıllar

Derbâna buluşmadın sultân ele mi girür [LD, G:16/2]

Lâmi'î, hizmetten bahsettiği bu beyitte, mürşide yakın olmak için önce dergâhın kapısında beklemek gerektiğinden söz etmiştir. Çünkü sâlik, hizmetin nafîle ibadetten yeğ olduğunu bilmektedir.⁶⁹⁷ Hizmet ile derbân ve tapu ile sultân kelimeleriyle de leffüneş sanatından yararlanmıştır.

Urmışam hizmet yüzün dergâhuna ikbâl-vâr

Efser-i devlet dürür pâyünden iren toz bana [LD, G:10/6]

Bu beyitte de ikinci mısradaki “devlet” ifadesiyle mütenasiplik gösteren “talih, refah ve baht”ın olduğu “dergâh”ta hizmet ederken şeyhin ayağından kalkan tozun, dervişlere baş tacı olacağından söz edilmiştir. Böylelikle beyitte, teşbih sanatından faydalanılmıştır.

Sen eyle cân ile meyhâne hizmetin ey dil

Ne gam bu bâbda bir ta'n iderse her küstâh [LD, G:70/4]

Şair, âşığın sevgiliye yani mürşide yahut bulunduğu meclise hizmet ederken kınanması durumunda, bunun asla dert olmayacağını ifade etmiş; hizmeti de “cân ile”⁶⁹⁸ yapması

⁶⁹⁵ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbü's-Sâlikîn*, 228.

⁶⁹⁶ Kamilcan Rahimov, *Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî ve Vesâyâ* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 74.

⁶⁹⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 171.

⁶⁹⁸ Süleyman Uludağ, “Hâdim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/23.

gerektiğini söyleyip hizmet için can verilebileceğine atıf yapmıştır. Meyhânenin dergâha benzetilmesiyle de açık istiare sanatına başvurmuştur.

Lâyık olmaduğunu hizmet-i dergâha bilür

Hastadur gerçi velî gendüyi idrâk eyler [LD, G:116/8]

Lâmi'î, bu sefer hizmet kavramına farklı bir açıdan yaklaşmış ve övmüştür. Dergâhın hizmetinde bulunmak, her ne kadar ibtidaî bir iş olarak görülse de aslında dergâha hizmet, bir lütuf mesabesindedir ve buna layık olmak için de çalışılması gerekmektedir.

'Akl u efkârı ider hazret-i 'ışka huddâm

Hizmet-i lâzimesin her dem ü her ân eyler [FD, K:XXIV/51]

Feyzî, aşka hizmet etmek için akıl ve fikrin hizmetçi olacağından söz etmiş ve bu durumun vakitle sınırlı olmadığını vurgulamıştır.

Pîrân-ı vefâ bezmine hizmet idebilsek

Ser-halka-i devrân ile ülfet idebilsek [NRD, 3.G:168/1]

Bâb-ı feyzi Rızâ'ya 'izzetdür

Hidmet-i dergehi sa'âdetdür [NRD, 2.MUR:1/5]

Nercârzâde Rızâ, ilk beyitte hizmet aşkıyla yanıp tutuşan bir dervişin ağzıyla konuşmuş; ikinci beyitte de dergâha hizmet etmenin saadet vesilesi olduğundan bahsetmiştir.

Didi geldim ki murâdım intisâb oldu benim

Cân u dilden hizmet idüp kendimi kılâm gulâm [MD, K:4/15]

Murâd, sâlikin intisap ettikten sonra ilk işinin hizmet olduğunu ifade etmiştir. Nitekim tarikata yeni giren sâlikin ilk işlerinden biri, kuşkusuz hizmettir.⁶⁹⁹

Câhınla sakın Hâlık-ı âgâhı unutma

Bağla kemer-i hizmeti Allâh'ı unutma

Aldanma şu tahta sonraki câhı unutma

Ey gâfil uyan rihlet-i nâ-gâhı unutma

Yol korkuludur korkusu çok râhı unutma [ED, TAH:198/1]

Es'ad da tahmisinde, hizmeti bir kemere teşbih etmiş ve Allah'a yaklaşmak için bu kemerin bağlanması gerektiğinden söz etmiştir. Ayrıca şiirdeki ahenk için de “a” sesiyle asonanstan faydalanmıştır.

5. Râbîta

Arapça bir isim olan râbîta, etimolojik olarak “bağlamak”⁷⁰⁰ manasındaki rabt kökünden gelmekte ve sözlüklerde “iki şeyi birbirine bağlayan şey”⁷⁰¹, “iki şeyi birbirine bağlayan ip, bağ, bend; münasebet, alaka”⁷⁰² ve “gönül bağı”⁷⁰³ anlamlarıyla karşılanmaktadır.

Râbîta, tasavvufî anlamda ise bir müridin tefekkür ve muhayyile yoluyla şeyhiyle birlikte olması hâlidir.⁷⁰⁴ Ancak bu hâl, sâlikin seyrüsülûkünde seviye atlamasıyla son bulur. Sufî öğretiyeye göre kişi, Allah'a yönelebilecek dereceye geldiğinde, şeyhine yapacağı râbîta lüzumsuz görülür ve râbîta işi bırakılır.⁷⁰⁵ Diğer bir ifadeyle, sâlikin fenâ fi'llâh olabilmesi için önce fenâ fi's-şeyh olması gerekmektedir.⁷⁰⁶ Râbîta, her ne kadar derece

⁶⁹⁹ Süleyman Uludağ, “Hâdim”, 15/24.

⁷⁰⁰ Necdet Tosun, “Râbîta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/378.

⁷⁰¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1044.

⁷⁰² Şemseddin Sami, *Kâmûs*, 539.

⁷⁰³ Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 299.

⁷⁰⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 584.

⁷⁰⁵ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 316.

⁷⁰⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 289.

yükselmesi sonrasında bırakılması söylene ve ibtidaî olarak görülse de güçlükle kurulan bir yoldur.⁷⁰⁷

Râbitanın Nakşibendîlikteki tarihi bir hayli eskidir. Muhammed Pârsâ'nın rivayetine göre şeyhi Bahâeddin Nakşibend; Pârsâ, Hicaz yolculuğuna çıktığı zaman ondan kendisine râbîta yapmasını istemiştir.⁷⁰⁸ Bu bilgiye dayanarak râbitanın Nakşibendiyye'nin ortaya çıktığı dönemden beri uygulandığı söylenilebilmektedir. Nakşî gelenekteki kabule göre, sâlikler zikre nazaran râbitadan daha fazla istifade edebilmekte ve zaman-mekân sınırı olmadan şeyhleriyle istedikleri an sohbet edebilmektedirler.⁷⁰⁹ Bu ve birçok özelliğiyle mürid ile mürid arasındaki iletişimi güçlendiren ve sayısız kaynakta önemi vurgulanan râbîta, Cebecioğlu'na göre ise Nakşibendîlikte aslî bir uygulama olarak görülmemiştir.⁷¹⁰

Nefydür âlemde isbâtun tarîki Lâmi 'î

Mâsivâdan çün üzöldün Hakk'a kıldun irtibât [LD, G:208/7]

Lâmi'î Çelebi, ilk mısradaki Nakşibendiyye'de önem arz eden “nefy u isbât” zikrine, yani kelime-i tevhide atıf yapmıştır. İkinci mısradaki ise masivadan sıyrılarak Allah'a bağlandığını söylemiştir. Yukarıdaki bilgilerden hareketle bu beyte göre Lâmi'î, râbitasını doğrudan Allah'a yaptığı için seyrüsülûkte derece kat etmiş bir sâlik konumundadır. Beyitte “nefy ve isbât” ifadeleriyle kelime-i tevhide telmih; “a” sesinin tekrarıyla da asonans yapılmıştır.

Ne olur râbîta-gûyâ ne ta'alluk-peyvest

Ne rûkûn taraf-ı nâdire-i sübhân eyler

Ne ider râbîta-pîrâ-yı rûsûma nigerân

Ne heves-nâk-i perîşânîye rûchân eyler [FD, K:XXIV/34,35]

⁷⁰⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 3/244.

⁷⁰⁸ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 315.

⁷⁰⁹ Hamid Algar, *Nakşibendîlik*, 397-398.

⁷¹⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 584.

Feyzî ise yukarıdaki iki beyitte, -asıl konu râbîta olmamakla birlikte- kavrama farklı bir mana vermiştir. Genel itibarıyla Nakşî seyrüsülûkünde şeyhe yahut Allah’a yaklaşma anlamını ihtiva eden kavram, yukarıdaki beyitlerde inziva, halvet, kenara çekilme gibi manaları karşılamıştır. Yani şair, -semantik açıdan kelimeye genişlik kazandırarak- bu kavramı dünyevîliğe düşkünlüğün zıddı olarak ele almıştır. Nitekim râbîtanın amaçlarından biri de kalbî, dünyalıklardan uzak tutmaktır.⁷¹¹

Oldun ise ser-hadd-i basîretle murâbıt

Zabt it harem-i dîdeni câsûs-ı sebelden [NRD, 3.G:225/2]

Neccârzâde Rızâ, beyitte önemli bir noktaya dikkat çekmiş; râbîta yaptıktan sonra gözlerini ehlileştirilmesi için müride uyarıda bulunmuştur. Beyitte, ser-hadd-i basîret ile harem-i dîde ve murâbıt ile zabt kelimeriyle leffüneşr sanatından yararlanılmıştır. Ayrıca ikinci mısra da yer alan terkiplerde de teşbih sanatı dikkat çekmektedir.

Hâcegâna dahi hem Şâh-ı Bahâeddîn’e

Kalbinin rabtı idi cümlelerin ‘indeinde ‘ayân [MD, K:45/16]

Murâd, beytinde râbîta için güzel bir örnek sunmuştur. Râbîtanın ilk aşaması, yani mürşide yapılan râbîta dikkat çekmektedir. Hem de bu râbîta, hem hâcegâna hem de Bahâeddin Nakşibend’e olması bakımından önem teşkil etmektedir.

Dünyâda bugün topladığın yarın olur hiç

Ukbâya müfîd olduğu a ‘mâli bulup seç

Rabt eyleme kalbin gam-ı dünyâyâ bırak geç

Derbendine mevtin yolun ugrar tez eger geç

Ol geçmesi düşvâr güzergâhı unutma [ED, TAH:200/1]

⁷¹¹ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 317.

Es'ad şiirinde, rabt mefhumunu yukarıda verilen anlamlardan farklı kullanmış; Allah'a ya da şeyhe yapılan râbıta, burada masiva için kullanılmıştır. Dünyaya bağlanmaktan bahsedilse de rabt ifadesine menfi bir anlam yüklenilmemiş; şiirin tamamındaki anlam düşünüldüğünde râbıtanın kime yapılması gerektiği dolaylı yoldan ima edilmiştir.

6. Sohbet

Arapça “s-h-b” kökünden gelen sohbet, sözlüklerde “görüşüp konuşma; arkadaşlık”⁷¹², “hemdemlik”⁷¹³, “bir araya gelip söyleşme, hâlleşme; yârenlik etme”⁷¹⁴ anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Sohbet, terim olarak tasavvuf literatüründe de “Bir şeyhi dinlemek üzere düzenlenen dinî toplantı.” anlamına gelmektedir.⁷¹⁵ Yani terim anlamıyla sohbet, aynı anlayış ve kavrayışta olan müridlerin, müşidlerinin ilim ve irfan sofralarında hazır bulunma hâlidir. Nitekim Nakşibendiyye'nin ilk döneminden beri sohbet, seyrüsülûkün en mühim noktalarından biri kabul edilmiş;⁷¹⁶ Bahâeddin Nakşibend'in “Yolumuz sohbet yoludur.” sözü ise tarikatın temel prensiplerinden olmuştur.⁷¹⁷ Gazzîzâde'nin Nakşî büyüklerinden aktardığı bir başka sözde de sohbet için “Hayriyyet cemiyettedir; cemiyet sohbettedir.” denilmiştir.⁷¹⁸ Ayrıca sohbet eden kişiye “şeyh-i sohbet”; sohbetten feyz alan kişiye de “sahip” adı verilmiştir.⁷¹⁹

Halvet ü 'uzletde gördüm 'ucb u şöhret âfetin

Hizmet ü sohbetle irdüm Hazret-i Mevlâ 'ya ben [LD, G:9/7]

⁷¹² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1150.

⁷¹³ Şemseddin Sami, *Kâmûs*, 675.

⁷¹⁴ Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 366-367.

⁷¹⁵ Süleyman Uludağ, “Sohbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/350.

⁷¹⁶ Necdet Tosun, “Nakşibendiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/342.

⁷¹⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 647.

⁷¹⁸ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbü's-Sâlikîn*, 324.

⁷¹⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 322.

Lâmi'î'nin bu beyti, hem tarikatın hem de tarikat pîrinin sözünün özeti niteliğindedir. Bahâeddin Nakşibend'in "Yolumuz sohbet yoludur. Halvette şöhret; şöhrette de afet vardır."⁷²⁰ sözü, bu beyitle birlikte sadırlardan satırlara nakşedilmiştir.

Sohbet-i yâr istesen her şeb dilün yak Lâmi'î

Gerçi kim lâzım degül bezm-i meh-i devrâna şem' [LD, G:215/7]

Sâkî ben ezel şevkini peymânede buldum

Cân lezzetini sohbet-i cânânede buldum [LD, G:10/1]

Bu beyitlerde Lâmi'î, *sohbet-i yâr* ve *sohbet-i cânâne* ifadelerini kullanmıştır. Her iki beyti de farklı şekillerde yorumlamak mümkündür. Burada yâr ve cânâne ile öncelikle beşerî aşk, ardından tasavvufî aşk; yani şeyhe duyulan sevgi ve en son ise ilahî aşk kastedilmiştir. Bu sıralamadaki öncelik-sonralık, beşerîden ilahîye doğru yükselen aşka göre konumlandırılmıştır. Divan şiirinden esintiler sunan bu beyitlerde, sohbet mekânı olarak meyhane tercih edilmiştir.

Güm güm ötse dem-i çeng ile nola sîne-i def

'Âşık-ı sâde-dile katı koyar sohbet-i pîr [LD, G:111/6]

Şair, bu beyitte ise pîr sohbetinden bahsetmiştir. Bahâeddin Nakşibend'in halifelerinden Alâeddin Attâr, sohbet için "sünnet-i müekkede" demiş ve müridin, her gün veya iki günde bir mürşidinin sohbetinde olması gerektiğini vurgulamıştır.⁷²¹ Ayrıca beyitte gönül, güm güm ötmesiyle tefe benzetilmiştir.

Mülk-i dünyâda bütün pâdişeh olmakdan ise

Künc-i meyhânede ihvânla sohbet yegdür [LD, G:85/5]

⁷²⁰ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 321-322.

⁷²¹ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 322.

Lâmi'î şâdı dilerseñ segleriyle her dem ol
Açılır gam-gîn gönüller sohbet-i ahhâbdan [LD, G:384/7]

Lâmi'î bu iki beyitte, sohbetin muhatabı olarak ihvan ve ahhabı almıştır. Çünkü Nakşî gelenekte, iyi insanlarla muhabbet etmek önemsenmiş; gafil ve ahmak insanların sohbetinden uzak durmak nasihat edilmiştir.⁷²² İkinci beyitteki şâd ve gam-gîn kelimeleriyle, tezat sanatından yararlanılmıştır.

Ne kılsun cân u dil gayrıla sohbet
Ki dün gün kâr u efkârı sen oldun [LD, G:17/5]

Yine bu beyitle Lâmi'î, dosttan gayrisıyla sohbetin olmayacağını söylemiştir.

Kûh-ken terk eyleyüp yârân-ı 'ışkun sohbetin
Gör ne geldi başına tenhâ gezerken dagda [FD, G:300/3]

Feyzî bu beyitte, sohbetin değerini vurgulayarak bir şeyhe intisabın öneminden bahsetmiştir. Sohbetle birlikte müridlerin güvende olduğunu, yalnız başına kalan insanın zor durumda kalabileceğini söylemiştir.

Bu hikmet-hâne-i 'âlemde dârû-yı visâlünden
'Înâyetdür Rızâ 'ya feyz-i sohbet yâ Rasûlallâh [NRD, 1.G:116/6]

Neccârzâde, beyitte kullandığı hikmethâne, inayet, sohbet ve Rasûlallâh ifadeleriyle, güzel bir tenasüp oluşturmuştur. Hz. Muhammed'in meclisinde bulunan kimseler için sohbetle aynı kökten gelen ashab ve sahabe ifadelerine dolaylı yoldan atıf yapmış ve şair, sohbetin feyziyle kendisine şefaât dilemiştir. Çünkü Nakşîler, sohbeti ganimet bilmişlerdir.⁷²³

⁷²² Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 322.

⁷²³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 3/252.

7. Terk

Arapça isim olan terk, “bırakma, koyuverme”⁷²⁴; “bir yana atma”⁷²⁵ ve “vazgeçme”⁷²⁶ anlamlarına gelmektedir. Türkçe karşılıklarında fiil izlenimi veren bu kelime, esasında dilimizdeki fiil kimliğini yanına aldığı “etmek” yardımcı fiiliyle kazanmıştır.

Terkin tasavvuftaki terim anlamı ise Türkçedeki kullanımından oldukça farklıdır. Terk, fakr ve fenâ hâlindeki dervişlerin başlarına taktıkları külahlarda yer alan ve külahı ayrı parçalardan oluşuyormuş gibi gösteren dik çizgilerdir.⁷²⁷ Genelde tasavvufta; özelde ise Nakşî literatüründe kazandığı mana da Türkçedeki anlamlarıyla hemen hemen aynıdır. Nakşibendî tarikatında dört farklı terkten söz edilmektedir:

Hest tâc-ı ‘ârifân ender cihân ez çâr terk

Terk-i dünyâ terk-i ‘ukbâ terk-i hestî terk-i terk

Bahâeddin Nakşibend, yukarıda yer alan Farsça beytinde, “Cihanda âriflerin dört tacı vardır. Dünyayı, ahireti, varlığı ve terk düşüncesini terk etmek.” demiş⁷²⁸ ve Nakşibendî yolunun terk mefhumuna yüklediği anlamı özetlemiştir.

Lâmi ‘î ‘arz itme bana hırka vü tâc u kemer

Sûreti terk itmeyince irmedüm ma’nâya ben [LD, G:9/8]

Dilersen server olmak terk-i ser kıl

Anar mı ‘ışk eri tâc u kabâyı [LD, G:21/3]

⁷²⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1304.

⁷²⁵ Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 181.

⁷²⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs*, 329.

⁷²⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 713.

⁷²⁸ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbü’s-Sâlikîn*, 356.

Lâmi ‘î evvel kademde çünki kıldum terk-i ser

Tâc-ı şâhî hâkile yanumda yeksândur benüm [LD, G:24/7]

Cânuma evlâdurur esbâbı pâ-bend eyleyen

Yoksa ehl-i terke besdür bir nemedle bir külâh [LD, K:26/15]

Terk ider tâc u tahtı kim kuşanur

Kemer-i lâ ilâhe illallâh [LD, K:2/16]

Nider o âşık-ı ser-geşte saltanat tâcın

Kapunda terk-i cihân eyleyüp gedân oldu [LD, G:465/3]

Sana ey dil şem-veş rûşen didüm bir nice kez

Terk-i sersüz sohbet-i cânâne olmaz dest-res [LD, G:182/6]

Lâmi‘î, yukarıdaki beyitlerin her birinde terk kavramını merkeze almış ve bu kavramı, derviş külâhlarındaki çizgi anlamına gelen terk ile bir telmih, bir tenasüp, bir tevriye içerisinde kullanmıştır.

Dostlar gelün terk-i dil ü cân idelüm

Ba ‘d-ez ân üftân u hîzân ‘azm-i cânân idelüm [LD, G:12/1]

‘Akl u bu dil birle ol cân ele mi girür

Cân terkini urmadın cânân ele mi girür [LD, G:16/1]

Bu beyitlerde ise terk edilen cânır. Cân terkinin terk-i Nakşî içerisindeki yeri terk-i hestîdir. Şair, iki beyitte de cânadan geçilmesi durumunda cânâna ulaşılacağını söylemiştir.

Vücûd-ı kâfînı geç gör cemâl-i ‘ankâyı

Cenâb-ı Hakk’a hemîn terk-i mâsivâdur râh [LD, G:404/2]

Lâmi‘î bu beytinde de terk-i mâsivâyı yani terk-i dünyâyı ele almış; terk-i dünyâ eylemekle Allah’a yaklaşılabileceğinden bahsetmiştir. Çünkü Nakşî gelenekte terkin sıhhati Allah aşkıyla mümkündür.⁷²⁹

Gel dilâ tâlib-i Hudâ olalum

Mürd olup terk-i mâsivâ olalum [FD, TERK:II-3/1]

Feyzî, bu beytinde hem terk-i dünyâdan hem de terk-i hestîden bahsetmiştir. Mâsivâ kelimesi ile terk-i dünyaya; mürd kelimesi ile de terk-i hestîye işaret etmiştir. Aslında dünyadan, ukbadan, varlıktan ve terkten vazgeçmenin özü, mâsivâdan vazgeçmektir.⁷³⁰

Terk-i matlabdur gürûh-ı ehl-i ‘aşkun matlabı

Müttelhaddür ‘ârife bûd u ne-bûd-ı mâsivâ [NRD, 3.G:31/3]

Neccârzâde de aşk ehlinin hüneri olarak “terk-i matlab” ve “bûd u ne-bûd-ı mâsivâ” ifadeleri ile terk-i dünyâdan bahsetmiştir.

Sayılmaz bendegânı kesretinden dahi necm-âsâ

Kabâ-yı cisini terk eyleyüp hep ehl-i rûh oldı [MD, K:29/5]

Murâd da kabâ ile dervişin tacından, külahından bahsetmiş; bunların yalnızca bir nesne olduğundan, çabucak vazgeçip bâtına odaklanmak gerektiğinden söz etmiştir.

⁷²⁹ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbü’s-Sâlikîn*, 356.

⁷³⁰ Süleyman Uludağ, “Mâsivâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/76.

Gönül ‘aşkınla ser-gerdân olup terk-i diyâr itmiş

Alup tâb u tüvânın Kays-âsâ bî-karâr itmiş

Siyeh-rûz eylemiş bahtım temelden târumâr itmiş

Sevâd-ı hâcibin ey serv-i dil-cû câne kâr itmiş

‘Aceb mi aksa câ câ dideden cû cû kara sular [ED, TAH:204/4]

Es‘ad ise terk-i dünyâ kavramını terk-i diyâr ile karşılamıştır. Burada terk-i diyârdan kasıt, dünyayı ve içindekileri terk etmektir.

8. Teveccüh

Arapça “yüz, yön, yan” anlamlarındaki vech kelimesinden türeyen teveccüh, “çevrilme, yönelme; bir yere doğru hareket etme”⁷³¹, “yüzünü bir yöne çevirme, bir kimseye karşı duyulan ilgi ve yakınlık”⁷³², “yüz çevirme, yanaşma”⁷³³ ve “öz alâka”⁷³⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Türkçede yalın hâliyle de kullanımda olan bu kelime, “etmek” yardımcı fiili ve “göstermek” eylemiyle birlikte de kullanılmaktadır.

Tasavvufî terim olarak da müşşidin müridinin kalbine nazar edip onu maneviyatla doyurması anlamına gelmektedir. Müridin seyrüsülûkünde önemli bir uygulama olan bu aşama, kalbin manevî yönden kabiliyetini artırmak için yapılmaktadır.⁷³⁵ Nakşibendî tarikatının adap ve erkânında önemli bir yere sahip olan bu uygulama, sâlikin kalbinin her an manevî gelişmeye hazır hâlde bulunmasını sağlamak için düşünülmüştür. Nakşî ekolde dört farklı teveccühten bahsedilmektedir. Bunlar: Allah’a teveccüh, kalbe teveccüh, şeyhe teveccüh ve müride teveccühtür.⁷³⁶ Tarikat büyüklerinden Rigverî teveccühü seyrüsülûkün en mühim unsurlarından biri olarak görmüş⁷³⁷; Bahâeddin

⁷³¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1323.

⁷³² Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 213.

⁷³³ Şemseddin Sami, *Kâmûs*, 371.

⁷³⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 357.

⁷³⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 717.

⁷³⁶ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 312.

⁷³⁷ Kamilcan Rahimov, *Hâcegân – Nakşibendiyye Tarikatı*, 128.

Nakşibend'in damadı ve halifesi Alâaddin Attâr ise kalbe teveccühü ima ederek "Gününü muhasebesiz geçiren meclisimize gelmesin." demiştir.⁷³⁸

*Kıldı cân ile teveccüh maksad-ı maksûda ol
Bildi kim bunlar mezâhirdür kamu bî-irtiyâb [LD, K:6/48]*

Lâmi'î Çelebi'nin bu beytinde, teveccühün Allah'a olduğu görülmektedir. Maksuttan kasıt Allah'tır. Burada hem Allah'a hem de Allah'tan olana yani ilahîye bir teveccüh söz konusudur.

*Gayrı ko Hakk'a kıl teveccüh-i tâm
Sâye-i 'ömrün olmadın zâ'il [FD, TERK:II-4/5]*

Feyzî'ye ait bu beyitte de Allah'a teveccüh edilmiştir. Nakşî gelenekteki bu teveccüh şekli, Allah'ı tenzih ederek ve teşbihten uzak tutarak yapılmaktadır.⁷³⁹

*Yüzüm tutsam miyân-ı ebruvân-ı yâre lâyıkdur
Teveccüh lâzım elbette du'â vaktinde mihraba [FD, KIT:2-8/2]*

Teveccüh örneği gösteren bu beyit, içinde barındırdığı sanatlı söyleyişle hayranlık uyandırmaktadır. Şair, sevgilinin kaşlarının arasını mihraba benzetmiş ve dua vaktinde elbette yüzün ona dönük olması gerektiğini söylemiştir. Bu benzetme, Ubeydullah Ahrâr'ın rabîta için söylediği "Şeyhin iki kaşının arasını düşünmek gerekir."⁷⁴⁰ sözünü hatırlatmaktadır.

*Sa'y ile idüp kible-i maksûda teveccüh
Tekbîr-i zen-i dest-i temennâ olabilesek [NRD, 3.G:166/4]*

⁷³⁸ Yahya Oğuz, *Kasr-ı Ârifân'dan İstanbul'a*, 208.

⁷³⁹ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 312.

⁷⁴⁰ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 316.

Neccârzâde'nin bu beytinde de Allah'a teveccüh söz konusudur. Beyitte teveccüh, maksut, kible ve sa'y kelimeleriyle, yalnızca birinci mısradaki bile tenasüp oluşturulmuştur.

Teveccüh eyle hazret-i lütfunla ta'yîn it

Ola zâirlerin ervâhı pâk ü hem de pür-verâyî [MD, K:19/13]

Murâd'ın beytinde ise müride teveccüh edilmiştir. Müride teveccühün amacı, ona feyz vermek ve onu olgunlaştırmaktır.⁷⁴¹ Nitekim şair de burada, teveccühle birlikte ruhların temizleneceğinden bahsetmiştir.

9. Zikr-i Hafî

Arapça iki kelimedenden oluşan bu terkipte zikir, “anma, hatıra getirme”⁷⁴² anlamına; hafî ise “gizli”⁷⁴³ manasına gelmektedir. Yani bu tamlamayla “gizli olarak yapılan zikir”⁷⁴⁴ kastedilmektedir. Zikr-i hafî (sessiz zikir) ve zikr-i cehrî (sesli zikir), zikrin iki farklı çeşididir.⁷⁴⁵

Zikr-i hafî için zikr-i kalbî ifadesi de kullanılmaktadır. Tasavvufta -özellikle de Nakşî gelenekte- önemli bir yeri olan bu uygulamada zikir, sessiz bir şekilde ağzı kısırdatmadan yapılmaktadır.⁷⁴⁶ Nakşibendî tarikatının, daha doğrusu yolun kurucusu Bahâeddin Nakşibend'in zikr-i hafîyi tercih etmesinin sebebi, üveysî yoldan ders aldığı Gucdüvânî'nin gizli zikri tavsiye etmesidir.⁷⁴⁷ Gazzîzâde ise bu durumu, tarikat silsesilesinin Hz. Ebubekir'e dayanmasına bağlamıştır. Çünkü gizli zikir uygulaması Hz. Ebubekir'den; açıktan zikir ise Hz. Ali'den gelmektedir.⁷⁴⁸ Gizli zikrin temel amacı ise Allah'ı zikrederken şeytanın dahi bunun farkına varamayağı inancıdır.⁷⁴⁹ Nakşîlerin bu

⁷⁴¹ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend*, 313.

⁷⁴² Şemseddin Sami, *Kâmûs*, 536.

⁷⁴³ Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 268.

⁷⁴⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1428.

⁷⁴⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 393.

⁷⁴⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 785.

⁷⁴⁷ Hamid Algar, “Gucdüvânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/171.

⁷⁴⁸ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbû's-Sâlikîn*, 190-191.

⁷⁴⁹ Yahya Oğuz, *Kasr-ı Ârifân'dan İstanbul'a*, 123.

zikri benimsemesinin sebeplerinden biri de gizli zikrin, gösteriştten uzak ve ihlâsa yakın olarak değeriendirilmesidir.⁷⁵⁰

Tarikatın genelinde zikr-i hafî benimsenmiş olsa da bazı kollarında farklı (cehrî) zikir uygulamalarının olduğu bilinmektedir.⁷⁵¹ Weismann’a göre Nakşibendî tarikatının kuruluşu, Hâce Bahâeddin’in şeyhi Emir Kûlal’in cehrî zikir anlayışını reddedip Abdülhâlik Gucdüvânî’nin ruhanîyetinden aldığı zikr-i hafî öğretisiyle doğrudan alakalıdır.⁷⁵²

Sâlik-i râh-ı hafîyüz bâc u reh-zen havfı yok

Şâh-ı dîn Mîr-i Buhârî’dür bizüm ter-hânumuz [LD, K:6/89]

Lâmi’î Çelebi, bu beytiyle yukarıda verilen bilgileri kısaca özetlemiştir. Yolunun gizli olduğundan ve bu duruma vesile olan kişinin şeyhi Bahâeddin Nakşibend olduğundan söz etmiştir. Beyitte gizli yol ifadesiyle tevriye sanatı yapılmış; hem zikr-i hafiye hem de sakin, güvenli yola işaret edilmiştir.

Râhat istersen gönülde kendüni tenhâya çek

Kalmasun nâm u nişânun zikrünü ihfâya çek [FD, G:224/1]

Feyzî, gönlün rahat etmesini gizli zikre bağlamıştır. Sâliklere öğüt niteliği taşıyan bu beyitte, dünyalıklardan yani bir nevi gösteriştten uzak durulması için gizli zikir tavsiye edilmiştir. Şiirde, gönül ile zikr ve tenhâ ile ihfâ kelimeleriyle leffüneşr sanatı yapılmıştır.

Bize mahsûsdur zikr-i hafî fikr-i celî sûfî

Der-i ‘uzlet-serây-ı evliyâda asfîyâyuz biz [NRD, 4.K:III/31]

⁷⁵⁰ Abdurrezzak Tek, *Nakşîliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlâhî*, 94.

⁷⁵¹ Necdet Tosun, “Nakşibendiyye”, “32/343”

⁷⁵² Itzhak Weismann, *Nakşibendilik*, 79.

Neccârzâde'nin bu beytinde ise sanki bir tartışma havası hissedilmektedir. Şair, tarikat adaplarında zikirlerinin gizli; fikirlerinin ise açık olduğunu vurgulamıştır.

Benzemez mi beyt-i ma 'mûra o câmi' gel de bak

Hafînin sırrına mazhar degil mi zâkirân [MD, K:17/22]

Murâd da beytinde zikr-i hafînin bir sırrı olduğundan söz etmiştir. İstifham ve tecâhül-i ârif sanatlarının kullanıldığı beyitte, zikir çekenlerin gizli zikrin sırrından ve lezzetinden haberdar olduklarına işaret edilmiştir.

Bûy-ı zikr-i muhlisân u hây u hûy-ı hâlisân

Sûy-ı bâlâ mîrûdâz sâye-i bâlâ-yı gavs [ED, G:37/1]

Es'ad ise Farsça beytinde, doğrudan zikr-i hafiyi kullanmasa da hulûs yani içtenlikle zikir edenlerin karşılıklarını gökten bulacaklarını söylemiştir.

10. Melâmet

Kötülemek, zemmetmek manasındaki Arapça “levm” kökünden türeyen melâmet, “çıkışma, serzeniş”⁷⁵³ ve “kınama, azarlama”⁷⁵⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Bu kavramla birlikte melâmetiyye, melâmîlik ve melâmî gibi mefhumlar da dilimize ve kültürümüze yerleşmiştir.

Terim olarak ise tasavvufta, 9. asırda Nişabur'da “Melâmet, selâmeti terk etmektir.”⁷⁵⁵ diyen Hamdûn Kassâr tarafından kurulduğuna inanılan; tarikat ve ekol olmanın ötesinde, yaşama biçimi ve meşrep olarak adlandırılan bir kavramdır.⁷⁵⁶ Melâmetin terim olarak asıl anlatmak istediği, “kınayanın kınamasından korkmamak” düşüncesidir. Ve bu

⁷⁵³ Şemseddin Sami, *Kâmûs*, 1154.

⁷⁵⁴ Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 607.

⁷⁵⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 241.

⁷⁵⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 498.

düşüncenin temelinde, Maide suresinin 54. ayeti ve Kıyamet suresinin 2. ayeti yatmaktadır.⁷⁵⁷

Yüzyıllar içerisinde birçok tarikat melâmet düşüncesinden etkilenmiştir. Bu tarikatların ön sıralarında ise Hâcegân ve Nakşibendiyye yer almaktadır.⁷⁵⁸ Bahâeddin Nakşibend'e ait olan ve tarikat tarafından da prensip olarak kabul edilen “Dest be kâr, dil be yâr.” sözü, melâmet neşvesinin tarikat içindeki somut göstergelerindendir. Ayrıca yine Bahâeddin Nakşibend'in şu beyti de tarikat ile melâmetin doku uyumunu gösterir niteliktedir:

*Ez derûn şev âşinâ ve 'z birûn bîgâne-veş
În çonîn zîbâ revîş kem mî buved ender cehân*

(İçerden Hakk'a aşına ol, dışardan ise habersiz gibi (görün); Bu tür güzel bir usul cihanda az bulunur.)⁷⁵⁹

Melâmetten mülhem Melâmetiyye ile Nakşibendiyye arasındaki bağdan da bahsedilmesi gerekirse; Melâmetiyye'nin Nakşibendiyye ile ilişkisini, her iki yolun da temellerinde yatan benzer hususlar oluşturmaktadır. Nakşibendiyye'de olduğu gibi Melâmetiyye'de de sohbet, teveccüh, murakabe ve hafî zikr kavramları oldukça önemlidir.⁷⁶⁰ Ayrıca manevî hâlin gizlenmesi, sema ve cehrî zikrin benimsenmemesi, hizmet kavramına önem verilmesi, gösterişli binalardan uzak durulması ve el emeği ile geçim sağlanması gibi benzer hususiyetler, Nakşibendiyyedeki melâmet neşesini göstermektedir.⁷⁶¹ Genelden özele gidildiğinde ise üçüncü devre Melâmîliğinin kurucusu Muhammed Nûrî'l-Arabî'nin Nakşî ve aynı zamanda Melâmî olması, iki yolun bir noktada birleşmesini sağlamıştır.⁷⁶²

⁷⁵⁷ Nihat Azamat, “Melâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/24.

⁷⁵⁸ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 345.

⁷⁵⁹ Necdet Tosun, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 439.

⁷⁶⁰ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2/469.

⁷⁶¹ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 346-347-348-349.

⁷⁶² DİA, “Melâmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/34.

Bilmeyen bilsün kaşun yâsına kurbânam bugün

Hergiz itmez Lâmi 'î tir-i melâmetden hazer [LD, G:86/7]

Lâmi'î, melâmeti bir kılıca benzetmiş ve asla bu kılıçtan korkmadığını dile getirmiştir. Melâmeti kılıçla birlikte kullanmasının asıl sebebi, bu yaşam biçimine sahip insanların karşılaştığı zorlukları göstermektir.

İki yirden kuşanup geydük melâmet hırkasın

Çâkdur gerçi yakamız pâkdur dâmânumuz [LD, K:7/31]

Lâmi'î bu beytinde ise melâmeti hırka ile birlikte kullanmıştır. Yamalı hırka, melâmînin terk ettiği tac ve cübbeye karşılık, kendisine yakıştırdığı elbisedir. Nitekim ikinci mısrada da bu durum, kıyafetin yırtık ama “temiz” olduğunun söylenmesiyle açıklanmıştır.

Atamaz kimse benim gibi gam-ı dünyâyı

Olmayan mest ü kalender mey-i istignâdan [ED, G:134/3]

Es'ad da beytinde, melâmet yerine kalender kavramını kullanmayı tercih etmiş; kalenderlerin tok gözlülük şarabından içtiğinden bahsetmiştir. Çünkü melâmîliğin sözlüklerdeki bir diğer anlamı da kalenderce yaşamaktır.⁷⁶³

11. Nakşibendiyye

11.1. Nakşibendî Tarikatı

Bahâeddin Nakşibend tarafından kurulan tarikatın ismine etimolojik açıdan bakıldığında, Arapça “nakş” ve Farsça “bend” sözcüklerinin terkihiyle oluştuğu görülmektedir. Bu terkip, “nakış bağlama, nakşetme” manasına gelmektedir. Nakşibendiyye ismi ilk defa

⁷⁶³ Mertol Tulum, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 607.

Molla Abdurrahman Câmî tarafından kullanılmıştır.⁷⁶⁴ Yani tarikatın kurucusu Bahâeddin Nakşibend döneminde dahi tarikat bu isimle anılmamıştır.

Nakşibendî isminin nereden geldiğine dair çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden bazıları şöyledir:

1. Hâce Bahâeddin gençlik döneminde babasının yanında nakış işleriyle uğraştığı için,
2. Çocuk yaşlarda bir halıcı dükkânında tezgâhı boş bularak bir aylık işi bir saatte bitirdiği için,
3. Buhara'nın Nakşibend köyünden olduğu için,
4. Sürekli zikr-i haff ile meşgul olup kalbine Allah ismini nakşettiği için Nakşibend lakabını almıştır.⁷⁶⁵

İsimlendirme konusunda, çoğu kaynakta “nakış” kelimesi üzerinde durulmuş olsa da Gazzîzâde farklı bir görüş öne sürmüştür; Nakşibend kelimesinin ıstılahî manada Allah demek olduğunu söylemiş, sondaki nispet i'si ile de kelimenin Allah'a mensup anlamına geldiğini belirtmiştir. Bahâeddin Nakşibend'in “Nakşibendî olun; nakşa bend olmayın.” sözünü de bu minvalde yorumlamıştır.⁷⁶⁶

Sünnî anlayışın hâkim olduğu tarikatta, Ahrâriyye, Kâsâniyye, Müceddidiyye, Murâdiyye, Câmîyye ve Hâlidîyye gibi şubeler bulunmaktadır.⁷⁶⁷ Tarikatın ortaya çıktığı yer ve ilk yayıldığı bölge ise Orta Asya'dır.

⁷⁶⁴ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 98.

⁷⁶⁵ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 98.

⁷⁶⁶ Gazzîzâde Abdüllatîf, *Mergûbü's-Sâlikîn*, 279.

⁷⁶⁷ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 651.

*Kanı azmün Nakşibendî'den utan
Bende isen Mîr Efendi'den utan
İssı itmez sonra şimdiden utan
Ey gönül şeydâ gönül rüsvâ gönül [LD, MUR:166/9]*

Lâmi'î Çelebi, şiirinde Nakşibendî ifadesini lafzen kullanmış; Mîr Efendi tabiri ile de Hâce Bahâeddin Nakşibend'i kastetmiştir. Nedamet hissinin ağır bastığı bu dörtlükte, redifle ve nakarat mısrasındaki tekrarlarla ahenk sağlanmıştır.

*Bir ulu dergâha çokdan intisâbum var benüm
İşigünde rûz u şeb çok feth-i bâbum var benüm
...
Bana bu devlet iki 'âlemde besdür Lâmi'î
K'âsitân-ı Nakşibend'e intisâbum var benüm [LD, KK:177/2]*

Lâmi'î, açıkça intisabı olduğunu belirttiği tarikat için ulu dergâh ve devlet ifadelerini kullanmıştır.

*Ta'âllal lâh ta'âllalâh kurulmuş bir yüce dergâh
İçinde nice yüz bin mâh nihândur çeşm-i a'mâdan [LD, G:11/3]

Ashâb-ı safâdur hep huddâmı o dergâhun
'Âlemde bunun gibi ihvân ele mi girür [LD, G:16/7]*

Lâmi'î, birbirinden bağımsız yukarıdaki beyitlerinde de Nakşibendî lafzını kullanmadan tarikata dair görüşlerini beyan etmiştir. İlk beyitte, yüce bir dergâh ve nice yüz bin mâh ifadeleriyle, tarikat ve müntesiplerine övgüde bulunmuş; ikinci beyitte ise Nakşî müridlerinin eşsiz birer kardeş olduğundan söz etmiştir.

*Nakş-bend-i edebiz halvet eger celvetde
Mefhar-ı 'âleme her gûne çıkar silsilemiz [FD, G:132/2]*

Feyzî, Nakşbend kelimesini tevriyeli kullanmış; her iki hâliyle de beyitte manayı bulmaya çalışmıştır. Şair, mütenasip kelimeleri birlikte kullanmanın yanında, “nakşbend-i edeb ile silsile” ve “halvet eger celvetde ile mefhar-ı ‘âlem” ifadeleriyle de leffüneşr sanatından yararlanmıştır.

Gül-i sad-berg-i gülzâr-ı cinândur Nakşbendîler

Hezâr-ı gül-sitân-ı lâ-mekândur Nakşbendîler [NRD, 1.G:29/1]

Sâlik-i mülk-i bekâdur sâlikân-ı Nakşbend

Tarîk-i kûy-ı fenâdur sâlikân-ı Nakşbend [NRD, 3.G:60/1]

Neccârzâde Rızâ’nın yukarıdaki iki beyti Nakşîlere medhiye niteliğindedir. İlk beyitte Nakşîler, hem cennet bahçesindeki güle hem de bülbüle benzetilmiş; ikinci beyitte de bekâ ve fenâ mülklerinin sakinleri olarak Nakşî dervişlerinden bahsedilmiştir.

Gulâm-ı çehresâ-yı âstân-ı Nakşbend’üz

Gubâr-ı hâk-i pâ-yi hâcegân-ı Nakşbend’üz [NRD, 3.G:108/1]

Neccârzâde bir başka beytinde ise Nakşibendî tarikatına intisabını, Nakşî tekkesinin hizmetkârı ve Nakşî şeyhlerinin ayaklarının tozu olmakla göstermiştir. Ayrıca beyitte “a” sesiyle de asonans sağlanmıştır.

Zulmet-i kabirden âsûde-diliz pür-nûruz

Lutf-ı Mevlâ’ya teşekkür ideriz mesrûruz

Sâye-i Hazret-i Nakşî’de mübeşşer oldum

Sâl-i târihim için söylediler “magfûruz” [ED, TAR:232/4]

Es’ad Erbilî, Üsküdarlı Osman Efendi’nin vefatı için yazdığı bu tarihinde, Nakşîlerin müjdelenmiş olduklarından söz etmiştir.

Tâ mest-i bâde bâşem ez sâkîyân-ı Nakşî

Ser râ be-câ güzârem der hânedân-ı Nakşî [ED, G:105/4]

Es'ad, bu beytinde ise Nakşî sâkîlerin elinden sarhoş olduğundan ve Nakşibendiyye için başını feda edebileceğinden bahsetmiştir.

11.2. Nakşibendî Tarikatının Önemli İsimleri

Ortaya çıkışından itibaren Nakşibendî tarikatında, birçok önemli isim yer almıştır. Hâcegân silsilesi de düşünüldüğünde bu liste hayli kabarık hâle gelmektedir. Aşağıda sıralanan isimler, tez çalışmasında incelenen 5 divanda yer alan ve tarikat için önemli olduğu düşünülen şahsiyetlerdir.

11.2.1. Bahâeddin Nakşibend

Nakşibendî tarikatının kurucusudur. 1318 yılında, Buhara yakınlarındaki Kasrıârîfân (Kasrîhindûvân) köyünde doğmuş⁷⁶⁸ ve 1389 yılında vefat edip doğduğu yere defnedilmiştir.⁷⁶⁹

Künyesi, Bahâeddîn Muhammed b. Muhammed Buhârî'dir. Dedesinin adının da Muhammed olduğu bazı eserlerde zikredilmiştir. Ancak hem bu bilgi hem seyyid olduğu iddiası hem de anne tarafından soyunun Hz. Ebubekir'e dayanması, muteber kaynaklarda yer almamaktadır.⁷⁷⁰ Hâkim görüşe göre, gençlik döneminde babasıyla birlikte nakışçılık işiyle uğraştığı için "Nakşibend" lakabıyla meşhur olmuştur.⁷⁷¹

Muhammed Semmâsî, Emîr Külâl ve Abdülhâlik Guçduvânî gibi önemli isimler, Bahâeddin Nakşibend'in manevî eğitiminde önemli rol oynamışlardır.⁷⁷² Bahâeddin

⁷⁶⁸ Hamid Algar, "Bahâeddin Nakşibend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/458.

⁷⁶⁹ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 109.

⁷⁷⁰ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 109.

⁷⁷¹ Necdet Tosun, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 613.

⁷⁷² Hamid Algar, *Nakşibendilik*, 555-556.

Nakşibend ise Alâeddin Attâr, Muhammed Pârsâ ve Yakub Çerhî gibi önemli isimleri yetiştirmiştir.⁷⁷³

Anadolu’da Şâh-ı Nakşibend diye anılan Hâce Bahâeddin’e toplamda 12 eser isnad edilmiş ancak hepsinin aidiyeti şüpheyile karşılanmıştır.⁷⁷⁴

Sâlik-i râh-ı hafîyüz bâc u reh-zen havfi yok
*Şâh-ı dîn **Mîr-i Buhârî**’dür bizüm ter-hânumuz [LD, K:7/89]*

***Mîr Efendi** bendesiyem mezhebümdür hubb-ı âl*
Gayrılarla ne su’âl ü ne cevâbum var benüm [LD, KK:177/2]

Bana devlet yeter bu kim diyeler Lâmi ‘i cândan
*Tarîk-i Nakşibendî’de gulâm-ı **Mîr Efendi**’dür [LD, KK:177/1]*

Gel beri ey yol eri ‘akldan olgıl beri
***Mîr-i Buhârî** durur kâfile sâlârumuz [LD, G:15/4]*

*Ey cân nazarın **Mîr’ün** bil ‘ayn-ı sa’âdet sen*
Anun gibi bir kâmil insân ele mi girür [LD, G:16/6]

*Lâmi ‘î **Şems-i Buhârî**’den alursan zerre nûr*
Gün gibi berk ura gökde tâli ‘-i mes’ûdumuz [LD, G:18/5]

Düşmüş iken esfele elhamdüli’lîlâh Lâmi ‘î
***Himmet-i Mîr** irişüp yüksek uçar oldun yine [LD, G:20/7]*

⁷⁷³ Kamilcan Rahimov, *Hâcegân – Nakşibendiyye Tarikatı ve Yedi Pir*, 221.

⁷⁷⁴ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 116.

*Kanı ol şems-i hakikat sâye-i lutf-ı İlâh
Kutb-ı irşâd-ı tarîkat mürşid-i gerdûn-penâh
Şu 'le salmışdı Buhârâ'dan togup Rûm üstine
Mefhar-ı âl-i 'abâyidi vü mülk-i dîne Şâh
Kodı encüm gibi ashâbın tolundı meh-sıfat
Gaym-ı gamdan oldı lâ-bud çehre-i 'âlem-sipâh
Cân dimâğın çünki bu sevdâ buhârı kapladı
Didiler târih ey **Seyyid Buhârî** âh u vâh [LD, TAR:XIV]*

*Murâd-ı 'Îzid-i bî-çün vücûd-ı pâki imiş
Getürmeden felege **Seyyid-i Buhârâ**'yı [FD, K:XV:63]*

*Re'îs-i Nakşbendî Hazret-i **Hâce Bahâüddîn**
Tarîkat mesnedünde dâverümdür yâ Rasûlallâh [NRD, 1.G:107/5]*

*Neyyir-i ikbâline gelmez tulû' ile gurûb
Mihr-i enverdür rızâ burcında **Şâh-ı Nakşbend** [NRD, 4.G:22/2]*

*Nâm-ı pâkidir **Muhammed Nakşibend** oldı lakab
Vâris-i devr-i zamândır Hazret-i **Şeh Nakşbend** [MD, K:3/4]*

Bahâeddin Nakşibend, yukarıda yer alan beyitlerde “Mîr Efendî, Mîr-i Buhârî, Şems-i Buhârî, Seyyid Buhârî, Hâce Bahâuddîn, Şâh-ı Nakşbend, Muhammed Nakşibend ve Şeh Nakşbend” gibi isim ve sıfatlarla zikredilmiştir.⁷⁷⁵

⁷⁷⁵ Lâmi'î Çelebi, -şiiirlerinde Bahâeddin Nakşibend'e dair somut bir karine olmadığı için- beyitlerini aynı mahlaslarla anılan mürşidi Emîr Buhârî'ye atfetmiş olabilir. Bu sebeple söz konusu şairin şiirlerindeki göndermelere daha ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir.

11.2.2. Diğer İsimler

İncelenen divanlarda Nakşî isimlerin yer aldığı beyitler, bu başlık altında kronolojik olarak verilmiş ve tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Hâce Abdülhâlik oldı Ârif ü Mahmûd'a pîr

Şeyh Alî Baba Külâl etdi cihânı rûşenâ [ED, G:174/4]

Beyitte sırasıyla Abdülhâlik Gucdüvânî, Ârif Rigverî, Mahmud İncirfagnevî, Ali Râmitânî, Baba Semmâsî ve Emîr Külâl'den bahsedilmiştir. Yani Hâcegân silsilesi baştan sona zikredilmiştir.⁷⁷⁶ Ve bu isimler özelinde tarikatın, güneş gibi dünyayı aydınlattığı ifade edilmiştir.

Vâris-i taht-i tarikat Şâh-ı 'âlem Nakşbend

Eyledi Hâce Alâüddîn'i halka pîşvâ [ED, G:174/5]

Hâce Bahâeddin'in Muhammed Parsâ ve Yakub Çerhî gibi yetiştirmiş olduğu müridlerinden biri de Alaaddin Attar'dır.⁷⁷⁷

Mürşid olmuşdı ana Hazret-i Ya'kûb Çerhî

O dahi bendesidir Hazret-i Şâh'ın ez-cân [MD, K:28/2]

Afganistan'ın Çerh köyünden olduğu için Çerhî diye anılan Hâce Yakub⁷⁷⁸, Bahâeddin Nakşibend'in halifelerinden biri olduğu için beyitte şahın bendesi diye zikredilmiştir.

Nakşibendiyye ulusu Hâce Ahrâr-ı cihân

Pîr-i sâni de dinür ana dahi ey yârân [MD, K:28/1]

⁷⁷⁶ Kamilcan Rahimov, *Hâcegân – Nakşibendiyye Tarikatı ve Yedi Pir*, 97-129-161-170-195.

⁷⁷⁷ Yahya Oğuz, *Kasr-ı Ârifân'dan İstanbul'a*, 192.

⁷⁷⁸ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, 147.

Bahâeddin Nakşibend'den sonra gelen halifeler içinde en büyük isimlerden biri olarak görüldüğü için beyitte pîr-i sâî olarak anılmıştır. Ubeydullah Ahrâr, Nakşibendiyye'nin bir şubesi olan Ahrâriyye'yi ihdas etmiş, aynı zamanda Nakşibendiyye'yi Anadolu'ya götüren Abdullah İlâhî'nin şeyhliğini yapmıştır.⁷⁷⁹

Nakşibendî zümresinden Hazret-i Câmî de hem

Görmedim ben mislini anın meger ki câm-ı Cem [MD, K:27/1]

Molla Câmî, Nakşî şeyhleri Sadeddin Kâşgarî ve Ubeydullah Ahrâr'a intisap etmiş; Horasanlı âlim ve şair bir kimsedir. Dinî ilimlerin yanında astronomi, matematik, edebiyat gibi farklı alanlardaki yetkinliğiyle, her zaman saygı duyulan ve takdir edilen bir kimse olmuştur. Bu yüzden yukarıdaki beyitte de benzerinin olmadığından bahsedilmiştir. Sultan Baykara, devrindeki âlimlerden bahsettiği eserinde Câmî'den de övgüyle söz etmiştir.⁷⁸⁰

Kibâr-ı Nakşibendî'den Cenâb-ı Şeyh Abdullâh

Ulu zât oldığında şübhe yokdur bilmiş ol cânâ [MD, K:22/1]

Abdullah İlâhî, Nakşibendiyye'nin Anadolu'ya yayılmasını sağlayan mühim bir isimdir. Ubeydullah Ahrâr'ın halifesi olan İlâhî, kendi halifesi Ahmed Buhârî'yle birlikte tarikatın Anadolu'ya, İstanbul'a ve Balkanlar'a yayılmasında önemli rol oynamıştır.⁷⁸¹

Geldi bundan da halîfe dahi bî-hadd ü 'aded

Biri şeyh-i İlâhî ki odur kutb-ı zamân [MD, K:28/3]

⁷⁷⁹ Yahya Oğuz, *Kasr-ı Ârifân'dan İstanbul'a*, 213-214.

⁷⁸⁰ Ömer Okumuş, "Câmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/94.

⁷⁸¹ Dina Le Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik*, 47.

Hâce Ahrâr'ın halifesi olan Abdullah İlâhî, Nakşibendiyye'nin hem Anadolu hem de Rumeli'ye yayılmasına öncülük etmiştir.⁷⁸² Beyitten de anlaşılacağı üzere, Anadolu'daki Nakşîler tarafından kendisine “zamanının kutbu” yakıştırması yapılmıştır.

Yapup evc hânkâh-ı Nakşibend'i cümleden evvel

Olan dâim tarîkine vefâsı Seyyid Ahmed'dir [MD, K:13/5]

Seyyid Ahmed Buhârî, İstanbul'da kurduğu ilk tekkeyle⁷⁸³ Nakşibendî tarikatı içinde önemli bir yere sahiptir.

Oldı dînin ulusu şübhe ne 'Âbid Çelebi

Misli yok gezen eger Hind ile Şâm u Haleb'i [MD, K:46/1]

Âbid Çelebi, Mevlana'nın torunlarından ve Abdullah İlâhî'nin halifelerindendir.⁷⁸⁴ Beyitte, -muhtemeldir ki- Mevlana'nın soyundan olması, Nakşî şeyhi olması, İstanbul'daki ilk Nakşî tekkelerinden birini inşa ettirmesi gibi sebeplerle mislinin olmadığından bahsedilmiştir.

Cenâb-ı Hazret-i Mollâ-yı Rûmî gibi cem ' itmiş

Salâh u zühd ü 'irfânı dahi 'aşka olup mu 'tâd [MD, K:44/3]

Lâmi'î Çelebi, Molla Câmî'den yaptığı tercümelerden⁷⁸⁵ ve muhtemeldir ki aynı yolda yürüdüğünden “Mollâ-yı Rumî” diye anılmıştır. Beyitte, manevî yönden yüksek mertebede olduğuna işaret edilmiştir.

⁷⁸² Mustafa Kara, Hamid Algar, “Abdullah-ı İlâhî”, 1/110.

⁷⁸³ Mustafa Kara, “Emîr Buhârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/125.

⁷⁸⁴ M. Baha Tanman, “Âbid Çelebi Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/308.

⁷⁸⁵ Günay Kut, “Lâmiî Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/96.

Mevlidi oldı Tokad şehri dağı o serverin

Şeyh-i Tokâdî dinür hem rütbe-i bâlâda bu [MD, K:47/3]

Asıl ismi Mehmed Emin'dir; beyitte de görüldüğü üzere Tokatlı olduğu için Tokadî mahlasıyla meşhur olmuştur.⁷⁸⁶

Rızâeddîn lakabdır Mustafâ'dır nâm-ı pâki hem

Bulup Neccârzâde ile hem o pîr-hâl [MD, K:23/2]

Asıl ismi Mustafa Rıza'dır. Neccârzâde mahlasını babasının mesleği olan marangozluk dolayısıyla almıştır. Neccârzâde, Nakşî şeyhi Mehmed İlmî Efendî'nin müridi olmuş; Mehmed Memiş Efendi'den de Mesnevîhanlık icazeti almıştır.⁷⁸⁷

Mahlası oldı Nidâyî şöhetidir Kâşgarî

Oldı anın üstüne eflâk hem devre-künân [MD, K:33/9]

Asıl adı Abdullah'tır. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Nakşî sufilerden biridir. Nidayî mahlasıyla şiirler de yazan Kâşgarî, Eyüp'te Nakşibendî tarikatının kullanımına verilen tekkede postnişinlik yapmış ve döneminde bıraktığı izle, tekkenin "Kâşgarî Tekkesi" olarak anılmasını sağlamıştır.⁷⁸⁸

Nâmı olmışdı Süleymân lakabı Sa'deddîn

Sa'd-ı sâni de disem bu sözüm olmaz mübhem [MD, K:48/2]

⁷⁸⁶ Halil İbrahim Şimşek, "Mehmed Emin Tokadî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003) 28/467.

⁷⁸⁷ Halil İbrahim Şimşek, "Neccârzâde Rızâ Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/483.

⁷⁸⁸ Nuran Çetin, "Abdullah Nidâî Kâşgarî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", *Turkish Studies Volume 9 / 8 Summer 2014*, 347.

Beyitte, Süleyman Sadeddin Efendi'nin ismi ve lakabından bahsedilmiş ancak o, daha çok dedesinden dolayı Müstakimzâde diye anılmıştır.⁷⁸⁹ Ayrıca şiirde, Müstakimzâde'ye ilminden dolayı "sa'd-ı sâni" yakıştırmaları yapılmıştır.

Vücûd-ı mehd-gûne kondı İstanbul'da ol zâtın

Süleymân Neş'et oldı nâm-ı pâk-i hazret-i üstâd [MD, K:44/17]

Asıl ismi Süleyman'dır. Neş'et mahlasını kullanmış ve öğrencilerine verdiği mahlaslardan dolayı Hoca Neş'et diye meşhur olmuştur.⁷⁹⁰ Beyitte, Hoca Neş'et'in kabrinin İstanbul'da olduğu söylenmiştir. Nitekim kabri, Topkapı yakınlarındaki Sakızağacı mezarlığındadır.

Şeyh Begzâde Efendi mürşid-i râh-ı Hudâ

Vâhid-i ke'l-elif dinmek şânına oldı sezâ [MD, K:32/1]

Şeyh Beyzâde Mustafa Efendi, Murad Molla dergâhının ilk postnişinidir.⁷⁹¹ Şair, silsilede selefi olan Beyzâde Efendi için "vâhid-i ke'l-elif" ifadesini kullanarak onun ilimde ve irfanda tek olduğundan övgüyle söz etmiştir.

Kutb-ı cihândır bilin şeyh Muhammed Murâd

Mazhar-ı tevfiğ-i Hak sâhib-i rüşd ü sedâd [MD, K:20/1]

Mehmed Murad Nakşibendî, kendisiyle aynı dönemlerde yaşayan ve adaşı olan bir paşayla, isim benzerliğinden dolayı karıştırılmıştır. Kendisinin bânisi olduğu düşünülen –ancak paşanın yaptırmış olduğu- Murad Molla tekkesinde şeyhlik yapmıştır.⁷⁹² Nakşî intisabını ve tekke şeyhliğini babasından alan Mehmed Murad Efendi, aynı zamanda

⁷⁸⁹ Ahmet Yılmaz, "Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/113.

⁷⁹⁰ Mustafa İsen, "Hoca Neş'et", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/191.

⁷⁹¹ M. Baha Tanman, "Murad Molla Külliyesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/187.

⁷⁹² M. Hüdaî Şentürk, "Murad Nakşibendî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/188.

dârülmesnevî inşa ettiren bir Mesnevîhandır.⁷⁹³ Bu beyit, şair için fahriyye niteliği taşımaktadır.

⁷⁹³ Ömer Faruk Yiğiterol, “Anadolu’daki Nakşî Şairlerin Meşnevî’ye İlgisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (Haziran 2022), 234.

SONUÇ

SONUÇ

Çalışmanın en önemli sonucu; bundan sonraki edebiyat araştırmalarında Nakşibendiyye'nin de tıpkı Bektaşî ve Mevlevî tarikleri gibi zümre edebiyatı içinde değerlendirilecek olmasıdır. Sadece şairlerin ele alındığı bu çalışmada, Anadolu coğrafyasını dikkate alması ve yüzyıllarla sınırlandırılmasına rağmen toplamda 180 kişiye ulaşılmıştır. Müelliflerin incelendiği, Anadolu dışındaki Osmanlı topraklarını da ele alan ve yüzyıl sınırının biraz daha genişletildiği benzer bir çalışma düşünülürse 180 sayısının ikiye katlanması hayal olmayacaktır. Elbette nicelikteki çokluk, zümre edebiyatı içinde değerlendirilmek için tek başına yeterli bir kıstas değildir. Ancak Nakşibendiyye'ye mensup şairler, niceliğin yanında; meslekleriyle, sanatkâr yönleriyle, farklı dillere olan hâkimiyetleriyle, sahip oldukları divan ve divançelerle ve en önemlisi de geleneğin müşterek kavramlarıyla şiir etrafında buluşabilmeleriyle nitelikli bir zümre edebiyatı inşa edebilmişlerdir.

Bu zümre edebiyatı içinde önemli müşidlerin, etraflarında edebî muhitler de inşa ettiği görülmüştür: Ubeydullah Ahrâr, Ahmed-i Yekdest, Mehmed Emîn Kerkükî ve Hâlid-i Bağdadî gibi mühim şahsiyetler, can suyu veren arklar oluşturmuş ve nice Nakşî şairin yetişmesini sağlamıştır. Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi öncelikli alanında yapılan, Nakşî zümre edebiyatı kapsamında hazırlanan, Anadolu sahası özelinde çerçevelenen ve Nakşibendiyye'nin Anadolu'ya geldiği 15. yüzyıl ile tekkelerin kapatıldığı 20. yüzyıl tarihleri arasında sınırlandırılan bu çalışmada, şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Tasavvuf ve tarikatların toplum içinde kabul görmesi, müesseseleşme yani tekkelerin inşasıyla mümkün olmuştur. Tekkelerle birlikte kurumsal kimlik kazanan tarikatlar, halkın ihtiyaçlarına matuf yaptıkları hizmetlerle insanların gönlünde yer edinebilmiştir. Nitekim Nakşibendiyye'deki hizmet kavramı da bu amaca yönelik olup şeyhe ve müride hizmetin dışında, halka ve hayvana hizmetin de gerekli görülmesi toplum ve medeniyet inşasında önemli rol üstlenmiştir.

2. Hem konuşma hem yazı hem de bilim dilinde sıkça kullanılan ve telaffuzları dahi kanıksanmış “tasavvuf ve tekke” kavramlarının köken itibarıyla bilinmezlikler içerdiği görülmüştür. Ayrıca tekke sözcüğü için *el-Mu‘cemü’l-Vasît* adlı Arapça sözlükte, kelimenin Türkçe olduğunun belirtilmesi, şaşırtıcı bir tespit olmuştur.
3. Tasavvuf ve tarikatları, sıkıntıya düşen veya ölümü bekleyen yaşlı insanların dayanağı olarak gören algıya karşı, bu müesseselerin sosyal bir rol üstlenip insanların maddi manevi ihtiyaçlarına cevap verdiği görülmüş; aynı zamanda Anadolu medeniyetinin önemli müesseselerinden biri olan tekkelerin de sadece dinî ilimlerin öğretildiği binalar değil, aynı zamanda insanların barınma ve yeme içme ihtiyaçlarını karşılayarak ilim, sanat, kültür, siyaset, askerlik, sağlık ve spor alanlarında faaliyet gösterdiği belirlenmiştir.
4. Nakşibendiyye’nin, ortaya çıkışı itibarıyla Hâcegân ekolünün bir devamı olmaktan ziyade Bahâeddin Nakşibend tarafından sistemselleştirilen kelimât-ı kudsiyye ve hafî zikir ile birlikte müstakil bir yola dönüştüğü belirlenmiştir.
5. Nakşibendiyye’nin her şeyden önce şeriata ve sünnete sıkı sıkıya bağlı olduğu gözlemlenmiş; bunlara uymayan herhangi bir görüş ya da uygulamanın tarikat içinde bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu gelenek, şariat ve sünnete tavizsiz bağlı olduğu için hem halk hem de bazı araştırmacılar nazarında “katı” ve “tutucu” bir oluşum gibi görülmüş; bu sebeple Nakşibendiyye’nin kültür, sanat ve edebiyata uzak olduğu ön yargısı oluşmuştur. Ancak bu zümre içinde sayısız musikişinas, hattat, müellif, şair ve Mesnevîhanın yetiştiğinin tespit edilmesi, bahsi geçen ön yargıyı kırmaya yetecek niteliktedir.
6. Nakşibendiyye hakkında yapılan çalışmalarda, kelimât-ı kudsiyyenin doğrudan Hoca Bahâeddin yahut bir kısmının hocası Gucdüvânî tarafından ilkeleştirildiği söylenmiştir. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda, kelimât-ı kudsiyyenin ne zaman ortaya çıktığının ya da kim tarafından ortaya çıkarıldığının kesin olarak belli olmadığı görülmüştür.

7. Anadolu medeniyet ve kültür tarihinde, tekke-medrese çekişmesi tarihî bir gerçektir. Ancak Nakşibendiyye'nin, kuruluşundan itibaren ilimle ve medreseyle ilişkisinin çok kuvvetli olduğu; ilmin z hir  kısımlarında medresenin görüşlerine değer verdiği gözlemlenmiştir. Nitekim tespit edilen şairlerin büyük çoğunluğunun ilmiyye sınıfına mensup şahsiyetler olması, bu gözlemi doğrular niteliktedir.
8. Tarikatın ortaya çıkışından itibaren M ver unnehir, Mezopotamya ve Haremeyn bölgelerinden gelen Nakşibendî dervişlerle birlikte, Anadolu'nun önemli bir Nakşibendî coğrafyası olduğu belirlenmiştir.
9. Nakşibendiyye'nin Anadolu'ya gelmesine vesile olan ilk kişi, kaynaklarda Abdullah  l h  olarak zikredilmiştir. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda, tarih biraz daha eskiye götürülmüş; 1405 ve 1453 yılında Amasya'da inşa ettirilen tekkeler, Fatih tarafından Aksaray'da  şhak Buhârî için yaptırılan tekke ve Ahmed  l h  tekkesi ile tarikatın, Abdullah  l h 'den önce Anadolu'ya ayak bastığı g r lm ştir.
10. Yaklaşık 100 kadar biyografi içerikli kaynak taranmış, bu taramalar sonucunda 15. yüzyıl – 20. yüzyıl arasında Anadolu'da varlığı tespit edilen 180 Nakşî şaire ulaşılmıştır. Tespit edilen 180 şair yüzyıllara göre tasnif edildiğinde, 19. yüzyıl toplamda 61 kişiyle en çok Nakşî şairin yaşadığı asır olarak göz çarpmaktadır. 19. yüzyılın sayıca diğer yüzyıllardan fazla şaire sahip olması, bahs-i diğer olmasına rağmen Yeniçeri Ocağı'nın kapatılıp Bektaş lerin bir nevi tasfiye edilip bürokraside oluşan boşluğun Nakşibendiyye ile doldurulmasıyla açıklanabilir.
11. Tespit edilen Nakşî şairler farklı açılardan incelendiğinde,
 - 56 tanesinin hilafet alıp şeyhlik vazifesinde bulunduğu,
 - 11 tanesinin babalarının da Nakşî olduğu,
 - 3 tanesinin çeşitli sebeplerle sürgün edildiği,
 - 2 tanesinin idam edildiği,
 - ve 2 tanesinin de şehit olduğu g r lm ştir.

12. Şairler memleketlerine göre de tasnif edilmiş; diğer şehirlere nispetle Osmanlı'ya hem yönetim hem de kültür başkentliği yapan İstanbul, Bursa ve Edirne'nin daha çok Nakşî şairi barındırdığı görülmüştür.
13. Yapılan literatür çalışmaları sonucunda, 11 ilkedен oluşаn kelimât-ı kudsiyyeye ek olarak evrâd, hâcegân, hizmet, melâmet, murakabe, râbîta, riyâzat, sohbet, terk, teveccüh ve zikr-i hafî kavramlarının, Nakşibendiyye için önemli birer mefhum olduğu sonucuna varılmıştır.
14. Kelimât-ı kudsiyye, Nakşibendiyye için oldukça önemli bir yere sahip olmasına rağmen hiçbir zaman tarikatın olmazsa olmazı gibi düşünülmemiş; doktrin niteliğinde kabul edilmemiştir. Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın kelimât-ı kudsiyyeyi yeniden inşa etmesi ve buna itiraz gelmemesi, 11 temel kaidenin - varlığını sorgulatmasa dahi- tadilata açık olduğunu göstermektedir.
15. Nakşibendiyye'ye has kavramların, şiirler üzerinde tahlil edildiği üçüncü bölümde, Nakşî şairlerin en çok *leffüneşr*, *tenasüp*, *teşbih* ve *asonans* sanatlarına başvurdukları görülmüştür.

Giriş bölümünde ifade edildiği gibi bu çalışmada, Nakşî zümre edebiyatı daha özelde ise Nakşî zümre şiiri incelenmiş ve zümre edebiyatı içinde Nakşibendiyye'nin varlığı gösterilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Niyazi. *Edirneli Ahmed Bâdi'nin Riyâz-ı Belde-i Edirne Adlı Eserinin Tezkire Kısmı*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Akçay, Ali İhsan. *Türk Edebiyatında Manzûm Akâidnâmeler: İnceleme Metin*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Akpınar, Cemil. “İcâzet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/393-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Aksoy, Hasan. “Bihiştî Ahmed Sinan Çelebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/144-145. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Akün, Ömer Faruk. *Divan Edebiyatı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

Algar, Hamid. “Gucdûvânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/169-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Algar, Hamid. “Bahâeddin Nakşibend”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/458-460. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Algar, Hamid. “Hâcegân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996. 14/431.

Algar, Hamid. “Nakş-bendiyye Tarikatı Üzerine Bibliyografik Notlar”. çev. İrfan Gündüz. *İslam Medeniyeti Mecmuası* 5/3 (1982), 37-44.

Algar, Hamid. “Nakşibendî Tarihinin Siyasi Boyutları”. *İlim ve Sanat Dergisi* 33 (1992), 15.

Algar, Hamid. “Nakşibendiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/335-342. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Algar, Hamid. *Nakşibendilik*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.

Ali Emîrî Efendi. *Tezkire-i Şu‘arâ-yı Âmid*. haz. İdris Kadioğlu. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Atlansoy, Kadir. *Bursa Şairleri*. Bursa: Asa Kitabevi, 1998.

Avcı, Müşerref. “Osmanlı Dönemi Vakıf Kütüphaneleri ve Bu Kütüphanelerin Toplum Hayatına Etkileri”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/2 (2021), 241-267.

Aydüz, Salim. “İsmet Mehmed Efendi ve Tedâhül-i Seneye Dair Risalesi”. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 15 (2009), 223-264.

Azamat, Nihat. “Lâ‘lîzâde Abdülbâki”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/90-92. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Azamat, Nihat. “Melâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/24-25. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Bağdatlı Ahdî. *Gülşen-i Şu‘arâ*. haz. Süleyman Solmaz. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Baktır, Mustafa. “Suffe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Baldırzade Selîsî Şeyh Mehmed. *Ravza-i Evliya*. haz. Mefail Hızlı, Murat Yurtsever. Bursa: Arasta Yayınları, 2000.

Bilgili, İsmail. “Bekir Sami Paşa Nakşibendî Hâlidî Zaviyesinin Konya Islah-ı Medâris-i İslamiye Medresesine Dönüşümü Bağlamında Nakşibendîliğin İlmi Hayata Tesiri”. *Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu* (İstanbul: 2016), 312-340.

Bilgin, Azmi. “Tekke Edebiyatı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/381-384. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Bilgin, Azmi. “Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 331-352.

Bilgin, Azmi. *Türk Tasavvuf Edebiyatı Makaleleri*. Ankara: TDK Yayınları, 2020.

Burmaoğlu, Hamit Bilen. *Lâmi‘î Çelebi Dîvânı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1983.

Bursalı Mehmed Tahir Efendi. *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvali*. haz. M. Akif Erdoğan. PDF: Aydın Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü.

Bursalı Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları, 1997.

Ceyhan, Semih (ed). *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Çağrııcı, Mustafa. “İbrâhim Hakkı Erzurûmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/305-311. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Coşkun, Ali Osman. *Simkeş-Zade Feyzi Divanı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.

Çetin, Nuran. “Abdullah Nidâî Kâşgarî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı”. *Turkish Studies* 9/8 (2014), 345-363.

Çetiner, Mehmet. *Molla Murad ve Türkçe Divanı*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Dağlar, Abdülkadir. “Mevlevî Edebiyatı Kaynaklarından Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye ile Semâ’-hâne-i Edeb’in Mukâyesesi”. *Turkish Studies* 3/2 (2008), 229-277.

Damar, Abdullah. *Bursa’da Nakşibendiyye Kültürü ve Ahmed İlâhî Tekkesi*. Bursa: [Bursa] Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.

Demirtaş, Hasan. “Nakşibendîlik’in Anadolu’da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi”. *Vakıflar Dergisi* 50 (2018), 23-45.

Demirtaş, Yavuz. *XIX. Yüzyıl İstanbul’unda Tekke Mûsikîsi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1984.

DİA. “Melâmiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/25-29. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Dina Le Gall, *Osmanlı’da Nakşibendilik*, çev. İrfan Kelkitli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.

Doğan, Ahmet. “Sâlih Baba”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Donuk, Suat. *Nev'î-zâde Atâyî: Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti's-Şakâ'ik*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Donuk, Suat. *Türk Edebiyatında Vefeyatnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016.

Efe, Adem. “Balkanların İslâmlaşmasında Tekkelerin Rolü ve Kosova/Prizren Şeyh Osman Efendi Tekkesi”. *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri* 5-7 Ekim 2012. ed. Süleyman Seydi vd. 457-466. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 2013.

Ekinci, Ramazan. *Uşşâkîzâde Hasîb'in Zeyl-i Şakâ'ik'ı*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Er, Hamit. “Bir Eğitim Kurumu Olan: Eyüp'te Hasan Hüsnü Paşa Tekkesi ve Vakfiyesi”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 4/11 (2003), 139-150.

Erdem, Sadık. *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994.

Eroğlu, Süleyman. “Lâmiî Çelebi Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası” *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli, Süleyman Eroğlu. Bursa: Bursa BB Yayınları, 2011.

Erünsal, İsmail. “Vâlihî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Erverdi, Ezel vd., *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 7/440. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.

Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Mârifetnâme*. haz. Cafer Durmuş, Kerim Kara. İstanbul: Erkam Yayınları: 2011.

Esrâr Dede. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. haz. İlhan Genç. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi. *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. haz. Filiz Kılıç. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Faîk Reşâd. *Eslâf*. haz. Emrah Aydemir, Fatih Özer. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2019.

Fatîn Davud. *Hâtimetü'l-Eş'âr*. haz. Ömer Çiftçi. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Gazzîzâde Abdüllatîf. *Nakşebend Yolunun Esasları Mergûbü's-Sâlikîn*. haz. Şaban Karaköse. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Gelibolulu Mustafa Âlî. *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*. haz. Mustafa İsen. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *100 Soruda Tasavvuf*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1983.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.

Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâüddîn. *Câmi'u'l-Usûl Velîler ve Tarikatlarda Usûl*. çev. Rahmi Serin. İstanbul: Pamuk Yayınları, 1977.

Güngör, Erol. *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1982.

Güzel, Abdurrahman. “Yunus Emre’de İnsan Kavramı”. *Vakıf Haftası Dergisi* 8 (1991), 83-96.

Güzel, Bilal. *Mehmed Fahreddin Bursavî ve Gülzâr-ı İrfân İsimli Biyografik Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2021.

Güzey, Ahmet Rıfat. “Osmanlı Tekkelerinde İşleyiş ve Eğitim”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 34 (2019), 377-392.

Hafız Hüseyin Ayvansarâyî. *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*. haz. Ramazan Ekinci. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Haksever, Ahmet Cahid. “Göçebelikten Yerleşik Hayata Geçişte Tekke ve Zaviyelerin Rolü: Çorum Örneği”. Çorum ve Kültür. 88-91. Çorum: Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2012.

Hatîbî. *Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdad*. haz. Mehmet Akkuş. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008.

Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

İmamoğlu, Osman vd. “Osmanlı İmparatorluğunda Spor Tekkeleri ve Kulüpleşme”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/58 (2018), 907-912.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 1. Cilt. haz. Müjgân Cunbur. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 2. Cilt. haz. M. Kayahan Özgül. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 3. Cilt. haz. Hidayet Özcan. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 4. Cilt. haz. İbrahim Baştuğ. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 5. Cilt. haz. Ayşegül Celepoğlu. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999.

İpekten, Halûk. *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*. İstanbul: MEB Yayınları, 1996.

İsen, Mustafa. “Hoca Neş’et”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/191-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

İsmail Belig. *Nuhbetü’l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti’l-Eş’âr*. haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1985.

Kahraman, Mehmet. “Divan Edebiyatı Tartışmaları”. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.

Kallek, Cengiz. “Miskin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/183-184. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Kara, Mustafa. “Emîr Buhârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/125-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kara, Mustafa. “Evrâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/533-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kara, Mustafa. “Tekke Eğitimi ve Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/12 (2008), 107-138.

Kara, Mustafa. “Tekke”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/368-370. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Kara, Mustafa. Algar, Hamid. “Abdullah-ı İlâhî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/110-112. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Kara, Mustafa. *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Sır Yayıncılık, 2008.

Kara, Mustafa. *Tanzimât’tan Cumhuriyet’e Derviş Tekke ve Hüzün*. Bursa: Verka Yayınları, 2009.

Kemikli, Bilal. *Sun‘ullâh-ı Gaybî Dîvânı*. İstanbul: H Yayınları, 2017.

Kemikli, Bilal. *Dost İlinden Gelen Ses*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.

Kemikli, Bilal. *Şiir ve Hikmet*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017.

Kemikli, Bilal. *Şiir ve İrfan*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.

Kemikli, Bilal. *Türk İslam Edebiyatı Giriş*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.

Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü’ş-şu‘arâ*. haz. Aysun Sungurhan. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Kocatürk, Olcay. *Şairin İlimle İmtihanı*. İstanbul: DBY Yayınları, 2020.

Komisyon. *el-Mu‘cemül-Vasît*. Kahire: 4. Baskı, 2008.

Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB Yayınları, 1976.

Kreiser, Klaus. “Tekke ve Dervişlik”. çev. Nurettin Gemici. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 9/22 (2008), 341-345.

Kufralı, Kasım. “Mollâ İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendîye Muhiti”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3/1-2 (1948), 129-151.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.

Kut, Günay. “Lâmiî Çelebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/96-97. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Lâmi'î Çelebi. *Nefahâtü'l-Üns*. haz. Kamil Candoğan, Sefer Malak. İstanbul: Tan Matbaası, 1971.

Latîfî. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. haz. Rıdvan Canım. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Levend, Agâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

Macit, Muhsin. “Molla Câmi'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri”, *Erdem* 7/20 (1991), 519-528.

Mehmed Nâil Tuman. *Tuhfe-i Nâilî*. haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı. Ankara: Bizim Büro, 2001.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Mehmed Tevfik. *Kâfile-i Şu'arâ*. haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Hanife Koncu, Müjgân Çakır. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi. *Tezkiretü'ş-şuarâ*. haz. Adnan İnce. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Mollâ Câmî. *Nefehâtü'l-Üns*. çev. Kamil Candoğan, Sefer Malak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1971.

Muhammed Es'ad Erbilî. *Divân-ı Es'ad*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1991.

Musrafa Cârullahzâde. *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü'ş-şu'arâ)*. haz. Aysun Sungurhan. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin. *Tuhfe-i Hattâtîn*. haz. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Nicholson, Reynold. *Tasavvufun Menşei Problemi*, çev. Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Nişanyan Sözlük, “Tekke”. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/tekke>. Erişim: 1 Aralık 2022.

Nur, Cüneyt. *Karakaşzâde Nûrî'l-Hüdâ Li-Men İhtedâ (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Oğraş, Rıza. *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2001.

Oğuz, Yahya. *Kasr-ı Ârifân'dan İstanbul'a Mihverdeki Mürşîd-i Kâmillar*. İstanbul: Seher Ofset, 1997.

Okay, Orhan. “Edebiyat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/395-397. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Okumuş, Ömer. “Câmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/94-99. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Osman Hulûsi-i Darendeî. *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendeî*. haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz. İstanbul: Nasihat Yayınları, 2006.

Öcalan, Hasan Basri. “Süleyman Çelebi'nin Türbesi”, *Süleyman Çelebi ve Mevlid Geleneğimiz*, ed. İbrahim Ethem Arıoğlu, Mehmet Akkuş, Bilal Kemikli (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları: 2022.

Öngören, Reşat. “Hatm-i Hâcegân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/476-477. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Öngören, Reşat. “Tarikat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/95-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Öngören, Reşat. “Tasavvuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/119-126. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Özdemir, Mehmet. *Neccar-zade Rıza Divanı'nın Edisyon Kritiği*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Özer, Mevlüt. “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/21-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Özköse, Kadir. “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2003), 249-279.

Özsaray, Mustafa. “Sosyal Fonksiyonları Bakımından Tekkelerin Osmanlı’daki Yeri”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 17 (2021), 653-671.

Öztürk, Ali. *XVI. Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Pala, İskender. “Leskofçalı Galib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/140-141. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Rahimov, Kamilcan. *Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî ve Vesâyâ*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.

Rahimov, Kamilcan. *Hâcegân – Nakşibendiyye Tarikatı ve Yedi Pir*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.

Riyâzî Muhammed Efendi. *Riyâzî’ş-Şuara*. haz. Namık Açıkgöz. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Sehî Beg. *Heşt Bihişt*. haz. Halûk İpekten vd. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Selvi, Dilaver. “Nakşilikte İcra Edilen Gizli Zikir ve Hatm-i Hâcegân”. *Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendilik Sempozyumu* (İstanbul: 2016), 116-153.

Şeker, Fatih. *Cumhuriyet İdeolojisinin Nakşibendilik Tasavvuru Şerif Mardin Örneği*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.

Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2019.

Şenarslan, Necip Fazıl. *Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Şentürk, M. Hüdaî. “Murad Nakşibendî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/188-189. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey. *Tezkiretü’ş-şu‘arâ*. haz. Mehmet Nuri Çınarcı. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2019.

Şimşek, Halil İbrahim. “Mehmed Emin Tokadî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/467-468. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Şimşek, Halil İbrahim. “Neccârzâde Rızâ Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Şimşek, Selami. *Osmanlı’nın İkinci Başkenti Edirne’de Tasavvuf Kültürü*. İstanbul: Buhara Yayınları, 2008.

Tanman, M. Baha. “Âbid Çelebi Tekkesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/308. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Tanman, M. Baha. “Murad Molla Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/187-188. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Tansel, Fevziye Abdullah. “Günümüze Kadar Bilinmeyen Beş Sazşairimiz Hakkında Notlar Ve Şiirlerinden Örnekler”. *Belleten* 36/143 (1972), 293-311.

Taşköprülüzade Ahmed Efendi. *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. haz. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: YEK Başkanlığı Yayınları, 2019.

Tek, Abdurrezzak. *Nakşîliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlâhî*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.

Tezcan, Nuran. *Medine'deki Gûy u Çevgân Yazmaları*. TUBA/II, 2007.

Topaloğlu, Bekir. “Muhit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/40. Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Tosun, Necdet. “Nakşibendiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/342-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Tosun, Necdet. “Râbîta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Tosun, Necdet. *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Tosun, Necdet. *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. ed. Bayram Ali Çetinkaya. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Tosun, Taner. “Karaca Ahmet Tekkeleri ve Bu Tekkelerdeki Psikiyatrik Tedavi”. *Tıp Tarihi Araştırmaları* 18 (2014), 53-142.

Tulum, Mertol. *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.

Uludağ, Süleyman. “Vukuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/131. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Uludağ, Süleyman. “Hâdim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/23-24. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Uludağ, Süleyman. “Halvet Der-Encümen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/387-388. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Uludağ, Süleyman. “Mâsivâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/76. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Uludağ, Süleyman. “Sohbet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2016.

Ulukan, Mehmet. “İslam Kentleri ve Kentleşme Olgusunun Gelişiminde Bir Odak Noktası Olarak Tekkeler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2013/2), 59-71.

Ulusoy, Mehmed Şemseddin. *Bursa Dergâhları Yâdigâr-ı Şemsî*. haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy. Bursa: Uludağ Yayınları, 1997.

Üsküplü Atâ. *Tuhfetü'l-Uşşâk*. haz. İsmail Hakkı Aksoyak. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Üzer Altuner, Nuran. *Safâî ve Tezkiresi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.

Weismann, Itzhak. *Nakşibendîlik*. çev. İrfan Kelkitli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2021.

Yananlı, Rahmi. *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyh İbrahim Efendi Külliyyatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.

Yavuz, Yunus Şevki. “Ehl-i Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/525-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yıldırım, İsmail. *Fındıklılı İsmet Efendi’nin Tekmiletü’ş-Şakâ’ik Fî Hakkı Ehli’l-Hakâ’ik’i*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Yıldırım, Nuran. “Miskinler Tekkesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/185-186. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Yılmaz, Ahmet. “Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/113-115. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yılmaz, Hasan Kamil. “Tekkelerde Eğitim ve Öğretim”. *Uluslararası Eğitimde Kalite Kongresi 10-12 Mayıs 1996 Konya 70-73*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü.

Yılmaz, Salih. *Türk Edebiyatında Gülşenî Geleneği: Şairler, Eserler, Kavramlar*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Yiğiterol, Ömer Faruk. “Anadolu’daki Nakşî Şairlerin Meşnevî’ye İlgisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (Haziran 2022), 227-241.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı: Ömer Faruk YİĞİTEROL

Doğum Yeri ve Yılı:

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce (Orta Düzey)

Eğitim Durumu

Lise: Alanya Anadolu Lisesi (2005-2009)

Lisans: Bursa Uludağ Üniversitesi - Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (2010-2014)

Yüksek Lisans: BUÜ - SBE - Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı (2015-2017)

Doktora: BUÜ - SBE - Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı (2017-2023)

Çalıştığı Kurum (lar)

MEB Ücretli Öğretmenlik (2015)

Katıldığı Proje ve Toplantılar

“Cem Sultan ve Dönemi” sempozyumu; konuşmacı (Bursa, 2018)

“Niyâzî-i Mısırî Dönemi ve Tesirleri” sempozyumu; düzenleme kurulu üyesi (Bursa, 2019)

“Yazma Eserler Kış Okulu” çalıştay; düzenleme kurulu üyesi (Bursa, 2019)

Bursa’nın Hafızası İsmail Belig” sempozyumu; düzenleme kurulu üyesi (Bursa, 2021)

Yayınlar

Türk İslam Edebiyatı’nda Pendnâmeler ve Levhnâme: İnceleme-Metin (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017)

“Fâlnâme-i Cem Sultân”, *Cem Sultan ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli & Olcay Kocatürk (Bursa: Osmangazi Bld. Yayınları, 2018) – Kitap Bölümü

“18. Yüzyılda Yazılmış Bir Nasihat Kitabı: Levhnâme”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2019) - Makale

Pend-nâmeler ve Levh-nâme (İstanbul: DBY Yayınları, 2021) - Kitap

Rağmî Divanı, ed. Ömer Faruk Yiğiterol (İstanbul: DBY Yayınları, 2021) – Kitap Editörlüğü

Bursa’nın Hafızası İsmail Belig ve Dönemi, ed. Bilal Kemikli & Ömer Faruk Yiğiterol (Bursa: Osmangazi Bld. Yayınları, 2022) – Kitap Editörlüğü

“Anadolu’daki Nakşî Şairlerin Mesnevî’ye İlgisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (2022) - Makale

“Tezkirelerde Tezkireciler: 16. Yüzyıl Örneği”, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 12/2 (2022) – Makale

“Mevlid Bibliyografyası: Vesîletü’n-Necât Etrafında Oluşan Literatüre Dair Bir İnceleme”, *Bir Şaheseri Yeniden Okumak Vesîletü’n-Necât*, ed. Bilal Kemikli (İstanbul: Esenler Bld. Yayınları, 2022) – Kitap Bölümü

“Dinin Direği”, *Süleyman Çelebi’nin İzinde Buluşmak: Merhabâ*, ed. Bilal Kemikli (Bursa: Bursa Büyükşehir Bld. Yayınları, 2022) – Kitap Bölümü

İletişim (e-posta):

Tarih:

İmza:

